

A HÁZASSÁGJOG BÖLCSELETE

TANULMÁNY.

ÍRTA:

Dr BUDAY DEZSŐ.

BUDAPEST, 1901.
POLITZER ZSIGMOND KIADÁSA
(IV. Kecskeméti-utca 4. szám.)

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
I. FEJEZET: A házasság rövid története	5
A) Teljes nőközösség	10
B) Polyandria és törzsrablás	12
C) Polygamia	14
D) A monogamia megalakulása	18
II. FEJEZET: A házasság; mint társadalomalkotó faktor	21
A házasság minden alakjának megfelel a tár- sadalmi fejlődés valamely alakja.....	23
A házasságok befolyása a világnépesedésre.....	26
Házassági politika	31
III. FEJEZET: A két nem egymásra utaltsága és integrációja.....	35
<i>Első cím: A monogamia védelme.....</i>	<i>38</i>
A) A monogamia védelmének története	38
1. Czélszerűségi álláspont	39
2. Ethikai álláspont	41
3. Ideális álláspont	43
4. Konklúzió	44
B) A monogamia részletes védelme (I— X.)	45
<i>Második cím: Az integráció biológiai része: a szexuális élet harmóniájának kérdése</i>	<i>50</i>
A) Törekvés a szexuális élet harmóniájára	50
B) Tartózkodás a házas élettől, szüzesség, coelibatus	53
<i>Harmadik cím: Az integráció szociológiai része</i>	<i>55</i>
A) A nő hivatása a családban.....	55
B) A nőemancipáció	58
<i>Negyedik cím: Az integráció ethikai része: a szerelem.....</i>	<i>50</i>
IV. FEJEZET: A házasság fogalma és célja	71
<i>Első cím: Elméletek a házasság lényegéről.....</i>	<i>75</i>
A) Római jogi felfogás	75
B) Theológiai felfogás	76
C) Szerződési elméletek	77
D) Kant elmélete	80

	Lap
E) Szociális elméletek	81
F) Ethikai elméletek	82
1. Fichte elmélete	82
2. Hegel és Eberty elmélete	84
3. Katolikus házassági filozófia	85
G) Biológiai felfogás	86
H) Összefoglalás	87
<i>Második cím: A házassági viszony tartalma</i>	90
A) A házasság időtartama	91
B) A procreatio prolis, mint a házasság föltétele	93
V. FEJEZET: A házasság megalakulása	99
A) A házasság ethikai megalakulása: házassági ígéret, eljegyzés	102
B) A házasság szociális megalakulása	106
C) A házasság biológiai megalakulása	110
VI. FEJEZET: A házasság alkotmánya	113
<i>Első cím: A házasság biológiai alkotmánya</i>	118
1. A debitum conjugate	119
2. Szexuális hűség és exkluzivitás	123
<i>Második cím: A házasság szociális alkotmánya</i>	125
<i>Harmadik cím: A házasság ethikai alkotmánya</i>	131
<i>Negyedik cím: A családi élet etikája</i>	133
VII. FEJEZET: Házassági akadályok	139
A) Abszolút akadályok	143
1. A házasság biológiai érvényesülésének akadályai: a fejletlen kor s a nemi tehe- tetlenség	144
2. A fennálló házasság, mint házassági aka- dály	147
3. A vérrokonság, mint házassági akadály	147
B) Relatív akadályok	151
C) Vegyes házasságok s a belőlük származott gyermekek vallása	153
VIII. FEJEZET: A házasság megszűnése	157
A) Relatív elméletek	161
1. A házasság felbontását erkölcsi tekintet- ből megengedő elméletek	161
2. A házasság felbontását jogi tekintetből megengedő elméletek	163
B) Abszolút elméletek	166
C) Konklúzió	168
D) Új házasság lehetőségének határai	169

Az ethikai univerzalizmus megtermette a maga gyümölcsseit a házasságjog nagy kérdéseiben is.

Amíg a természetfilozófiai fölfogás nem tudott megszabadulni a metafizika nyúgétól, addig a házasságjognak minden problémáját a szerződési elméletből igyekeztek kimagyarázni, s így a házasság fölbonthatatlansága, a monogamia egyedül erkölcsös és jogos volta mindmáig csak óhajtott, de kellőleg be nem igazolt dogmái voltak a házasságnak.

Ha azonban a házasságot az ethikai univerzalizmus álláspontjából tekintjük, a természetfilozófiai fölfogás nehézségei, hegyei-völgyei, mintegy magasabb nézőpontból tekintve elsimulnak, áttekinthetjük a házasságjognak egész birodalmát, s abban erkölcsi és társadalmi egységet találhatunk. Ha ezt a felfogást még az itt-ott reátapadó materializmustól megfoszljuk: teljes fönségében áll előttünk a házasság, mint az emberiség rendeltetésének megfejtése, mint *erkölcsi, fizikai és szociális önczél*. S így, e hármasságát tekintve a házasságnak, az ethika, biológia és szociológia együtt fogják ügyünket szolgálni, hogy a házasságnak minden kis kérdését felderíthessük, azt az említett három oldalon mennél jobban megközelíthessük.

Ha csak futó pillantást vetünk is a házasság történetére, láthatjuk, hogy az idők folyamán annak elhikai tartalma nemcsak a doktrína tanításában, hanem az egykorú társadalmi életben is változott. Sőt, megfordítva a dolgot, konstatálhatjuk, hogy itt is, — mint minden más filozófiai kérdésben, — a doktrína szava csak visszhangja volt az egykorú társadalmi éleinek, az emberek cselekedeteinek. Az ókori házasság, ritka kivétellel szerződés, fölbontható magánviszony; a kereszténység tanai teszik csak egységessé és fölbonthatatlanná. A protestan-

tizmus s vele együtt a természetfilozófia újra a célokhoz alkalmazkodóbb, ruganyosabb alakot kölcsönöz neki, – mígnem a legújabb kor filozófiája visszaállítja eredeti egységébe és jogaiba.

Jelen szerény tanulmányunk a házassági filozófiával kíván foglalkozni, egyszerűen regisztrálni akarva a fejlődést, melyet a doktrína a házasság kérdéseiben mindmáig fölmutatott. A tárgy mélységénél fogva természetesen csak kevés helyült törekedhetünk önálló felfogásra; mégis megkíséreltük egy új, egységes alap gondolatból kiindulva, igénytelen véleményünkkel is hozzájárulni a kérdés megközelítéséhez. Ez alap gondolat kifejtésének van különösen a harmadik fejezet szentelve, bár az ott felvett gondolat egész tárgyalásunk folyamán is végighúzódik. Tévedésünknek pedig szolgáljon az mentségül, hogy az eklekticizmustól igyekeztünk mindvégig mentek maradni.

I. FEJEZET.

A házasság rövid története.

A házasság története: a nő története.¹⁾

Elkezdve a legősibb időknek felderített s felderíthető fejlődésétől, folytatva az évszázados társadalmi küzdelmek zivatarán keresztül: a házasság intézményének története, sorsa, mindig összefüggésben állott a nő sorsával, helyzetével.

Nem célunk e helyütt a szociológiával követni a házasság együttélés történetét, annak minden, bizonyosan kideríthető kis fázisán keresztül, hanem célunkhoz szabott rövidséggel csak a főbb vonásokban fogjuk összehasonlítani a házasság különböző formáit s mellette a nőnek helyzetét.

Mindenütt a házassági viszony fői máinak fejlődése az elüljáró; ezt követi nyomban a nő, társadalmi állásának, családi szerepkörének változása: a két fejlődés oly szorosan egymásba fonódik, hogy az mindenütt az illető kornak jellemző sajátóságát képezi. Megegyeznek ebben *Spencer*, *Wundt*, nálunk *Beöthy*, megegyeznek mind a szociologusok és politikusok, kik valaha a nő helyzetéről írtak.²⁾

Egy nagy kérdés azonban mindenesetre elénk tárul, még mielőtt a történelem fonálán röviden igazolni igyekeznénk

¹⁾ Sietünk mindjárt e helyütt megjegyezni, hogy a történeti részben, tehát a két első fejezetben a »házasság« elnevezést az összes házasság együttélési alakokra, tehát a polyandriára s polygamiára is alkalmazzuk, ímíg a későbbi tárgyalásban csak a monogamiáról lévén szó, a »házasság« szó mindig monogam természetű életviszonyt fog jelenteni.

²⁾ Ilyen munkák, melyeket *Held* idéz gazdag forrásgyűjteményében: *Michelet*: De la femme. Paris 1860; *Meiners*: Geschichte des weiblichen Geschlechtes. Hannover. 1784. *Rossbach*: Geschichte der Frau. Nördlingen. 1869 továbbá *Legouvének* szellemes munkája: Histoire morale des lommnes. Említve: *Held*: Staat und Gesellschaft. Leipzig. 1861. 1k. 140. 1.

állításunkat. E kérdés, rövidre fogva ez: Mit igazol mindeme történeti fejlődés, mit igazol a házasság együttélése s a nő sorának eme párhuzamossága?

A társas élet fejlődési rendszerességének korántsem tulajdonítunk törvényerőt, mert a szociológia nem szükségképen bekövetkező tüneményekre, hanem csak jelenségekre építi tételeit, még is a történeti kutatás társadalmi fejlődésnek oly egymásutánjait tárja föl előttünk, melyek bizonyos törvényszerűségekre engednek következtetni, a melyekből tehát tételeket formálhatunk a fejlődési egymásutánról.

Az a kérdés most már, micsodák azok a fő módok, a melyekben a fejlődés megnyilatkozik? Korunkban a rohamosan fejlődő szociológiai tudományok elméletben (de csakis elméletben) két fő megoldási mód közé kezdenek mindinkább csoportosulni: az evolúciós s a hullámelmélethez. *Spencer* a szociológiai tudományok alapítója, csak ott esik tévedésbe, mikor a jelennek látható keresztmetszetéből képzeletben a múltnak hosszmetzetét formálja, s azokat a jelenségeket, a melyeket most a félvad, civilizálatlan népeknél társadalmi fejlődés tekintetében megfigyelünk, analógia útján átvivén az ismeretlen ősidőkre, azoknak is karakterisztikonja gyanánt szerepelteti. A fejlődés evolúció útján megy végbe, az igaz, hanem az evolúció nem egyöntetű, más-más fázisában a jelenben is ismétlődik. Fizikai analógiákra, érzéki képekre hiába támaszkodik *Spencer*, nem talál olyant, a mi e folytonos evolúciónak fölfoghatását valószínűvé tegye.

Az evolúciónak egyes fázisaiban való folytonos megújulását a hullámelmélet követői tetszetős fizikai analógiával magyarázzák: a hanghullámokkal, melyek különböző időközökben indulnak ki, s ugyanazon fázisban mindig található e hullámok valamelyike a kiindulási idő sorrendjében.

A hullámfejlődés periodikus, folyton megújuló, önmagába visszatérő fejlődés, mely még a természetből merített analógiák folytán is valószínűbbnek látszik. Távol álljon azonban tőlünk, hogy e nagy problémának, mely a jelen szociológiát foglalkoztatja, megoldására legkevesebb kísérletet is tegyünk; mindezeknek előrebocsátása csak azért látszott szükségesnek, mert a házasság történetének áttekintésénél e két főkérdés

az evolúziós a hullám, vagy más szóval a folytonos, és periodikus fejlődés kérdése vezérlő kalauzunkul fog szolgálni.

Alkalmazzuk már most a házasság történetére a két elméletet. A történet tanúsága szerint a teljes nőközösség, mint legprimitívebb állapot után a nőrablás, törzsrablás kora következik;¹⁾ majd a polyandria uralma, melyet *Spencer* két fő részre, a vegyes és rokoni polyandriára oszt, tűnik föl;²⁾ ezt követi a polygamia lassú kifejlődése, évszázadok során ke* resztül, ismét számos alakon keresztülmenve; utána, a házi tűzhely fejlődése következtében, lassankint a békés foglalkozások meghonosítják az egynejséget, a monogamiát, a mely mint legerkölcösebb alak, mai nap az egész civilizált világon fennáll.

Ennyi a száraz tény, a történeti fejlődés dióhéjban. A nő szerepe mindinkább jellemző lesz a házasságban; mint házassfélnek joga mind exkluzívabb. Most már, ezekből a tényekből kiindulva az evolúzió elmélet túlzásai ezt a fejlődést folytonosnak mondják ki, s azt állítják, hogy a monogamiával még nem érte el fejlődésének, tökéletesedésének határát a házas együttélés, hanem ezentúl is jönnek még a fejlődésnek előre nem látott ideális létalakjai. A hullámelmélet szerint azonban a mai monogamia fordulópontot képez a házas együttélés fejlődésében, ezt már csak a visszaesés, a visszafelé való fejlődés követheti. Más szóval: most a hullám legmagasabb pontján állunk, s periodikusan esni fogunk a legalacsonyabb állapotig, hogy akkor a fejlődés ismét újra kezdődjék! A mint látjuk, a feleletet a két elmélet közötti küzdelemre csak a jövő adhatja meg, ha ugyan megadhatja, így egyik nézetet sem teszszük egészen a magunkévá, hanem a későbbi fejezetek folyamán ki fogjuk emelni mindama tényeket, melyek egyikre, vagy a másokra tetszetősebb világot vetnek.

A történelem, mely a világ népeinek házas együttélési formájára világot vet, kettős tanúságot foglal magában; egyik részről a jelenben szemlélhetővé tesz minden alakot, a teljes

¹⁾ *Beöthy Leo*: A társadalmi fejlődés kezdetei. Budapest 1882. I. kötet 104. s köv. 11.

²⁾ *Herbert Spencer*: System der synthetischen Philosophie. (Ford. Vetter.) Stuttgart. 1887. VII. kötet. 297. s köv. §§.

nőközöségtől a legtisztább monogámiáig, s így az evolúziós elméletnek látszik igazat adni, (mert alig lehet elgondolnunk, hogy idővel, az életviszonyok hatása alait magasabb formába átmenet ne történjék); — másrészt fölmutat nem egy népet, a mely évezredek óta monogamiában él, egyformán, változatlanul, így már a régi rómaiaknál a monogam házasság alkotmányt rendkívüli tisztaságában, virágozva találjuk.

A fejlődés menetének legfőbb vonásaiban *Spencert* fogjuk követni, a ki Szociológiájának II-dik kötetében ezt az anyagot igen gazdagon dolgozta föl. Nincs tudomásunk oly népről, vagy törzsről, a hol a fejlődés minden egyes kis fázisán át szemlélhető lett volna; bár például a görög történet, mint *Beöthy* említi, egyes fejlődési egyrészleteket igen szépen föltűntet.

A) Teljes nőközöség.

Hogy az emberiség a legrégebb időkben teljes nőközöségben élt, azt az összes törzsek és nemzetek legrégebb emlékei igazolják. Majdnem minden törzs hagyományában él egy törvényszerző emléke, ki a nőközöséget megszünteti s a házasságot megalapítja. Ilyen a kínaiaknál Fohi, a görögöknél Kekrops, az indeknél Szvetaketu.¹⁾

A görögöknél *Platón* Respublikája ajánlja a teljes nőközöséget, *Lykurgos* törvényei pedig »egymáshoz illő emberek« között szívesen föntartják a nő- és gyermekközöséget, különösen, ha öreg embernek ifjabb férjtársa volt. *Chrysippus* és *Diogenes Laertius* is a csoportházasságok mellett foglalnak állást.²⁾ *Aristophanes* említi, hogy az emberek az istenek haragja előtt összenöve voltak, s mióta szét vannak választva, ellenállhatatlan ösztön készíteti őket arra, hogy egymást keressék.³⁾ Erre az időre mondja *Post*: »Die individuelle Ehe gilt als eine Verletzung des natürlichen Gesetzes.⁴⁾

¹⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 14. 1.

²⁾ *Post*: Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft auf vergleichend-ethnologischer Basis. Oldenburg, 1880. I. k. 92. 1.

³⁾ *Michelet*: Naturrecht 1866. I. k. 292. 1.

⁴⁾ *Post*, i. m. I. k. 92. 1.

Hogy majdnem mindenütt megvolt a nőközösség, arra a népek ősi hagyományaiban az említettekén kívül még más nyomokat is találhatunk. Nevezetesen a *ius primne noctis* intézményének ősi magja: e jognak a hajadonokon szentelt személyek által való végrehajtása a régi nőközösség egyik maradványa. *Kambodszában* a buddha papoknak volt meg ez a joguk, mintegy a régi hagyományok emlékeképen.¹⁾ *Postnál* olvassuk, hogy még az ősi Valesben is megvolt e szokás, bár a hajadonok alóla kiválthatták magukat. A germán jogban létező *ius primae noctis* is erre a régi hagyományra vezethető vissza, emlékére a régi teljes nemi közösségnek. A megváltatóság eredményezte, hogy aztán lassankint egészen megszűnt.²⁾

A régi nőközösség megszűnte után is, azt később a legtöbb népnél az ősi hagyomány ritkább időnkint (pl. minden évben egyszer) fölélesztette. Legtöbbször vallási ünnepélyek azok, a melyeken minden erkölcsöt félretéve, a legteljesebb szexuális szabadságnak adnak helyt a hagyományok. Megvoltak az ilyen ünnepek monogam államokban is, pl. az inkák birodalmában, hol a házasságtörést egyébként halállal büntették, évenként egy éjen át teljes szabadság uralkodott,³⁾ megvolt az ilyen ünnepély Nicaraguaóban, megvan a forró Abesszíniában s a fagyos Grönlandban.⁴⁾ Teljes mértékben megvoltak a római Lupercáliákon, sőt emlékül a civilizált világban is áttört az ó-kor határain, végigvonult a középkor harci ünnepélyein, s végső nyomait a mai farsangi ünnepélyek szabadságában szemléljük. *Post* is nem az erkölcsi süllyedés jeleinek, hanem a régi idők fölelevenített emlékeinek tartja ezeket, melyek kórunkban is megtalálhatók, bár halványabb vonásokban, a nizzai farsangi napok szokásaiban.⁵⁾

Mindeme régi hagyományok kétségkívül meggyőznek bennünket arról, hogy hajdanta a nőközösség mily elterjedt s általános volt; de igazolja ezen kor fönnállását a legtöbb író is, — bár ezek is elismerik, hogy a nőközösség legnagyobb elterjedettsége mellett is voltak népek, a melyeket kezdettől

¹⁾ *Giraud-Teulon*: Les origines de la femille 71. 1.

²⁾ *Post*: CTeschlechtgonossenschaft, 8 7. 1.

³⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 31. J.

⁴⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 30. 1.

⁵⁾ *Post*: Bausteine, I. k. 93. 1.

fogva monogam viszonyban élőknek ismerünk, mint a zsidókat s a régi rómaiakat. Állításainkat a nőközösséget illetőleg igazolják még *Walter*,¹⁾ *Krause*,²⁾ *Oppenheim*,³⁾ *Wundt*,⁴⁾ *Belime*⁵⁾ s a többiek.

Hogy a nőközösség állapota nélkülözte mindazt, a mit ma az emberek a családban szentnek, sérthetetlennek tartanak, — azt bővebben szükségtelen is fejtegetnünk; mindennek egyszerű oka volt: a nő társadalmi állásának, a társadalomban való fontosságának kezdetlegessége. Innen kezdve a nő sorsa már folytonos emelkedés a fejlődés folyamán, míg végre lassan-lassan odajut, arra a piedesztálra, a hova a jelen s a jövő tisztelete emeli.

B) Polyandria és törzsrablás

A polyandria is kétféle alakban látható, mint a házasság együttélésnek többi alakja: a múltnak hosszmetzetében, s a jelen keresztmetzetében. Sok helyütt az életviszonyok nagyon is ráutalják az embereket erre az együttélési alakra, pl. Tibetben, a hol egy nőre körülbelül három férfi esik. De a hol mint fejlődési lépcső jelentkezik, ott is már haladást képez, átmenetet a teljes nőközösségtől a polygamiához.

A félvad, műveletlen törzs férfiai összeállnak, s részint szexuális ösztönük kielégítésére, részint rabszolgának elrabolnak egy asszonyt, egy nőt a szomszéd törzsből, kit azután közösen bírnak.⁶⁾ Ez a polyandria tipikus megjelenése. A nő csak eszköz, keresett cikk, legtöbbször rablás, ritkábban adás-vevés tárgya.

Spencer a polyandria fejlődésének két fő fázisát különbözteti meg: az első a vegyes, a második a testvéri körre

¹⁾ *Walter*: Naturrecht und Politik im Lichte der Gegenwart, Bonn, 187t. — 93. 1.

²⁾ *Krause*: System der Rechtsphilosophie. Leipzig, 1874. — 502.1.

³⁾ *Oppenheim*: Philosophie des Rechts und der Gesellschaft. Stuttgart. 1850. — 38. 1.

⁴⁾ *Wundt*. Ethik, Stuttgart, 1892. 189. 1.

⁵⁾ *Belime*: Philosophie du droit. Paris. 1869. II. k. 66. 1.

⁶⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 20. 1.

szorítkozó polyandria.¹⁾ Kétségkívül magasabb alakja már a fejlődésnek a testvéri polyandria, mert ennél csak az egy törzshöz tartozók, (eleintén az összes vérrokonok, később csak testvérek) vannak feljogosítva a feleséggel való élésre. *Beöthy* is számtalan példát említ ezen állapotok illusztrálására,²⁾ s a kettő között számos átmeneti alakot is különböztet meg; mi azonban célunkhoz szabóit rövideggel, itt is elmellőzzük a szociális alakulást, s a nő helyzetének vázolására szorítkozunk.

A nő körül e korban, mint említettük, heves harc folyik, mert számuk részint a rossz bánásmód folytán, részint a teljes nőközösség okozta nagy gyermekhalandóság, vagy más okok miatt csökkent. Csakugyan ma is ott találunk polyandriát, hol a nők száma arámtalanul csekélyebb a férfiakénál. Az idegen nőablás,³⁾ a bensülött pedig legtöbbször adásvétel által jut a törzs birtokába.⁴⁾

A nyers erőszak teljes diadalát üli e korban a nő személye fölött; majd az atyai hatalom nyomasztó önkényét, majd élettárs-urainak zsarnoki hatalmát kénytelen tűrni. De kiemelkedik előbbi rabszolgai sorsából az által, hogy munkaköre specializálódik; míg férjei, urai együtt küzdenek a megélhetésért a természettel, addig ő otthon marad és a házi dolgokat végzi. Ez által egy lépéssel belebb vonul a családi szentélybe, egy lépéssel közelebb van a helyhez, mely őt a család körében megilleti.

E helyzet, mely az előbbinél mégis valamivel könnyebb, eredményezi a nőknek elszaporodását, úgy, hogy a két nem számaránya közötti egyensúly lassankint helyreáll, de a házastársulás szempontjából még nagyobb ingadozásra vezet: a polygamiára.

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 246. s köv. 11.

²⁾ *Beöthy*, i. m. L k. 24. s köv. 11.

³⁾ *Wundt*, i. m. 188. 1. »Der Kampf um die Frau ist zugleich ein deutliches Zeichen ihrer niedrigen Stellung, denn selten nur ist sie selbst activ an dem Streite theiligt; meist ist es ein Kampf mit ihren Angehörigen, als deren Eigenthum sie betrachtet wird.«

⁴⁾ *Belime*, i. m. II. k. 66. 1. »Lafemme n'était point consultée dans cet acte de commerce, d'ant eile était l'objet. Son père avait á s' entendre avec le mari.«

C) Polygamia.

A poligamia a család tulajdonképeni kezdete; a család körén belül az atyai hatalomnak megalapítója, azon kívül az atyai örökösödés forrása. Vele kezdődik az intenzivebb családi és politikai élet, a házi isteneknek s az ősöknek kultusza.¹⁾

Történeti alakulását tekintve egy nagy fejlődési fázist képez a házasság kialakulásában, mely fejlődési fázis ismét sok, az életviszonyokhoz alkalmazott, különböző alakot tüntet föl. Eleinte a polygamia is a legszélesebb körű, később csak a feleségek rokonságára, majd ezek testvéreire vonatkozik; míg végre a feleségek közötti egyenlőség bomlani kezd, s ezen bomlás az egész intézmény eltűnésére vezet.²⁾

Elterjedtségét szemlélheljük a múltban és jelenben, éppen úgy, mint a polyandriát. Akármint szemléljük, a polygamiát megtaláljuk minden időben és majdnem minden népnél. Ha kelet és nyugat összes polygamiában élő népeit összevesszük — úgymond Spencer — úgy találjuk, mintha csak az összes emberiségnek legnagyobb részét, több mint felét képeznék.³⁾

Vizsgáljuk, mi okozhatta a polygamia nagy elterjedtségét a múltban s mi okozza a jelenben?

A mint a polyandriát a férfiak túlsága idézte elő, — utána lassankint egyensúlyba kerül a két nem a nőknek kedvezőbb helyzetbe jutása által. Több leánygyermek születik, s kevesebb hal meg a nagyobb gondozás következtében. De a mint az ilyenkor legtöbbször történni szokott, nemcsak az egyensúly áll be, hanem az egyensúlyra törekvő erő győzedelmeskedik az egyensúlyozotton: a nők létszáma a férfiakén, így szaporodik el ismét a női nem, s a nemek aránytalansága így alakítja meg a polygamiát.

Előidézik továbbá a szomszéd törzsekkel vitt háborúk és nőrablások, melyek a győztes törzs birtokába az idegen asszonyoknak egész seregét szolgáltatják.⁴⁾

¹⁾ *Ribot* (ford. Holló). *Lelki átöröklés*. 400. s.köv. 11.

²⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 3:37. s.köv. II.

³⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 254. 1.

⁴⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 256. 1.

De nem csak a nyers erőszak, hanem egyéb kiválóság is alkalmas arra, hogy révén a férfiak több nőre tehessenek szert; a nagy testi erő és energia, kimeríthetetlen bányája a nők vonzalmának, s ezen a módon a szebb, erősebb férfi több feleséget tarthat. A kiválóságnak ez a »kiváltsága« *Spencer* szerint Mexikóban, Madagaskar szigetén s Új-Kaledóniában talált a szokás állal szentesítésre.¹⁾

A politikai, törzsfőnöki hatalom szintén egyik külső díszét találja abban, hogy az illető több feleséget tarthatott, kik uruknak hatalmi állását a külvilággal szemben illusztrálták.

A gazdagság is módot nyújtott egyeseknek arra, hogy több feleségük lehetett s ezen az utón különböztessék meg magukat a többitől. Természetesen ez esetben az asszony keresett czikk volt s meglehelős jó sorsnak, bánásmódnak örvendett. Sok helyütt épen a nők meglegedésében rejlett a konzerváló erő, mely a polygamiát oly sokáig fenntartotta.²⁾

Ilyenkor azonban a nagy verseny előidézte azt is, hogy nem jutott mindenkinek feleség: s ez már kezdete lőn a monogamiának. A törzsfők s a gazdagabbak több feleséget tarthattak, mert módjukban volt, a középsorsúaknak már csak egy élettárs jutott s ezek monogamiában éltek, — míg a legszegényebbeknek nem is jutott asszony, mikor a két nem számaránya között az egyensúly helyre kezdett állani. Itt már zavart szenvedett a szexuális élet harmóniája s előállottak a polygamia legkárosabb következményei.

A vallás tételes intézményei is sok helyütt szentesítik a polygamiát, s eltekintve a pogányoktól, az egyistenimádó vallások között az izlam, mint három világrésznek hatalmasan elterjedt vallása, teleiében teljesen a polygamikus alapon áll, s követői többnejűséget gyakorolnak.

Jelentékeny része van a félművelt népeket oly erősen áthaló konzervatizmusnak is abban, hogy a polygamia egyes nemzeteknél mai nap is oly erős gyökeret vert, e tételes törvényeken, vagy a vallás szilárd talaján állva oly nehezen megíngatható. Ilyen helyeken a polygamia már nem függ össze az

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 258. l.

²⁾ *Spencer*, i. in. VII. k. 207. l. 201. l.

életviszonyokkal, hanem egyszerűen szokás, melyet a nép atyáitól örököl.

Az éghajlattal nem függ össze a polygamia, a mint azt a fiziológiai iskola hívei tévesen állítják. Igaz, hogy a forró éghajlat a vegetatív életműködésekre kedvezőbb lévén, a szexuális ösztönöket is hatalmasan kifejleszti; de egyedül ennek a befolyásnak a polygamia létrejöttét az ilyen klíma alatt, tulajdonítani nem lehet. Észak nomád népei mind többnejűségben élnek, még a legforróbb klíma alatt is sok helyütt (pl. Délamerikában) monogamia uralkodik. Ez egyetlen tény elég állításunk megerősítésére, *Belime*¹⁾) statisztikai adatokkal igazolja, hogy a délvidéken a szemérem ellen elkövetett delikumok sokkal ritkábban fordulnak elő, mint északon, s hogy az éghajlatból a nép erkölcséire illeten következtetést vonni nem lehet. Nem egy tényező, hanem az életviszonyok egész összessége az, a mi a polygamiát létrehozza, s a már meglévő intézményt vallási és polgári törvények szankcionálják s a konservativizmus ezer szála erősíti meg.

A polygamia, ha a megelőző állapotokkal hasonlítjuk össze, hatalmas lépcsőfokot képvisel a haladásban, s az előzőkkel szemben már, mint a házasság együttélésnek tökéletesebb formája jelentkezik.

Alatta alakul ki a rokonság teljesebb fogalma, s az atyai örökösödés. Vele kezdődik a család igazi belső élete, a család vallása, az ősök tisztelete. De hátránya még mindig a polygamiából származó féltestvérek küzdelme, s a testvérek közötti rokonság lazasága, mivel a polygamia keretén belül szereplő anyák egymással nincsenek rokonságban.

Spencer hosszan fejtegeti a polygamia előnyeit az előbbi házasság együttélési formákkal szemben, legyen szabad e fejtegetés egy részét érdekessége miatt alant idéznünk.²⁾

¹⁾ *Belime*, i. m. II. k. 102. I. » . . . les tables de la criminalité montrent, que sous le soleil bruJant de l' Espagne les attentats á la pudeur sont deux fois plus rares, qu'en Angloterre, et six fois plus, que dans certains pays d' Ailemagne. Le moyen de eroire, après cela, que la plurality des fein m es dépende tellement du climat!«

²⁾ *Spencer*, i. m. 261— 262. I. 306. §. (Vetter ford.) » . . . Mit den Formen der ehelichen Verhältnisse verglichen, weiche in den

A polygamia már ott találja a nőt, a családi szentély küszöbénél, s fokozatos fejlődésében abba mind belebb és belebb vezet. Igaz, hogy a családi tűzhely nem egy nőnek exkluzív tulajdona; igaz hogy mindegyik féltékenyen őrzi benne a magáét, s így a villongásoknak szakadatlan lánczólala keletkezik a családi életben; — de már a nők versen-

beiden vorhergehenden Capiteln behandelt wurden, zeigt die Polygynie einen gewissen Fortschritt. Dass sie besser ist als die Weibergemeinschaft, bedarf keines Beweises, und dass sie auch besser ist als die Polyandrie, werden wir aus verschiedenen Gründen schliessen dürfen. Unter ihrer Herrschaft können sich bestimmtere Verwandtschaftbeziehungen ausbilden. Wo die Vereinigungen der Geschlechter noch gänzlich unstät sind, kennt man bloß die Abstammung von der Mutter. Erheben wir uns von der niedrigsten Form der Polyandrie, in welcher die Gatten nicht mit einander verwandt sind, zu jener höheren Form, in welcher sie etwas mehr als Stiefbrüder sind, so ist bereits eine Stufe erreicht, auf welcher wenigstens das Blut des Vaters bekannt ist, wenn auch der Vater selbst noch nicht mit Bestimmtheit ermittelt werden kann. Bei der Polygynie aber sind sowohl die Vaterschaft als die Mutterschaft offenkundig. Insofern also, als die väterlichen Gefühle durch ein klares Bewusstsein der Vaterschaft gefördert werden, erhält auch der Zusammenhang zwischen Eltern und Kindern eine entsprechende Stärkung. Das Band zwischen ihnen ist nun ein doppeltes geworden. Eine fernere Folge ist, dass von Geschlecht zu Geschlecht verfolgbare Abstammungslinien von väterlicher Seite sich ausbilden. Damit kommt es zu innerem Familienzusammenhang. Ausser der bestimmten Verbindung zwischen Vater und Sohn haben wir nun schon eine bestimmte Verbindung einer ganzen Reihe von Vätern und Söhnen. Allein während der Familienzusammenhang gleichsam in senkrechter Richtung gesteigert wird, erhält er doch nur geringer oder vielleicht gar keinen Zuwachs in seitlicher Richtung. Obgleich einige der gezeugten Kinder wirklich Brüder und Schwestern sein mögen, sind doch die meisten nur Stiefbrüder und Stiefschwestern und ihr ueschwisterliches Gefühl ist möglicherweise ein weniger lebhaftes als im polyandrischen Haushalte, in einer Gruppe von Menschen, welche von demselben Vater, aber von verschiedenen, nicht mit einander verwandten Müttern herstammen, werden die von den Müttern geförderten Eifersüchteilen höchst wahrscheinlich grosser sein, als in einer (polyandrischen) Gruppe ihr von dieselben Mutter abstammt und in unbestimmtem Verwandtschaftsverhältniss zu mehreren Brüdern stellt. In dieser Hinsicht also bleibt die Familie noch ziemlich ebenso locker verbunden, oder sie verliert vielleicht sogar

gése az elsőségért mély jelentőségű ebben a korszakban. A nőre a polygamia igazságtalan és jogtalan, mert nem találjuk meg benne a fizikai, társadalmi és erkölcsi életnek később említendő integrációját: egy nőt egészen átad egy férfinak, s cserébe ugyanaz a nő a férfinak csak egy részét kapja. E jogtalanság ellen tör a nőnek küzdelme a polygamiában, ez ellen törnek a családi viszályok, s e jogtalanságot törli meg később a polygamia bomlása, mikor a nőt odajuttatja a neki megfelelő, az őt megillető helyre: a monogamia birodalmába.

D) A monogamia megalakulása.

A polygamia bomlása: egyúttal a monogamia megalakulása. A polygam házasságalkotmányban, mint említettük örök czívdás van a nők között az elsőségért s a férj bírhatásáért. Mikor a harcban egyik nő győz, a többinek hatalmi köre elhalványodik, befolyása csekélyebb lesz, úgy, hogy azok a kedvelt főfeleségnek szolgálói, s uruknak mellékfeleségei lesznek.

A monogamiának a polygamiából való ilyen kialakulása évszázados fejlődés eredménye, s nem mindenütt egyöntetű; annyi azonban tény, hogy azoknál a polygam népeknél, melyek a civilizációban valamelyest előrehaladtak, már nincs meg a feleségek közötti egyenlőség, s egyet tekintenek főfeleségnek, valódi házastársnak, a többi ezzel szemben már csak alárendeltebb viszonyban áll.

A monogamiáról, mint legtökéletesebb, s egyedül valódi házasságról a későbbiekben leszen szó; most is konstatálhatunk azonban annyit, hogy teljes tisztaságát és tökéletességét csak fejlődés útján éri el ezen intézmény is; eleinte a polygamikus hajlamok salakjai tapadnak hozzá, később szociális

an Zusammenhang. Auf dieser Ursache beruhen höchst wahrscheinlich die Zwietracht und das Blutvergießen, die in den Häusern orientalischer Herrscher so üblich sind Abgesehen jedoch von den Fallen, wo zwischen den Söhnen ein Kampf um die Macht aufbricht, dürfen wir schliessen, dadurch die Bestimmtheit der Abstammung die Familie innigeren Zusammenhang gewinnt, ausgedehntere Verzweigungen gestattet und dadurch einen höheren Typus vortritt.«

bajok támadják meg gyökerében, — s talán még ma sem értő el legtökéletesebb alakját. — de annyi bizonyos hogy a házassági együttélésnek legmagasabb nagy lépcsője, legfelső foka a monogamia, méhen túl fejlődés már nem található.

Spencer szerint is: »Die monogamische Form des Geschlechtsverhältnisses ist eigenscheinlich die höchste und letzte Form desselben und jede Veränderung, die man sich etwa noch denken kann, muss darauf gerichtet sein, dieselbe noch vollkommener und ausschliesslicher werden zu lassen.«¹⁾ Tehát *Spencer* a monogamia halárain belül még a jövőnek fejlődési alakjait feltételezi, mellet a ház, is viszonyának eme legtökéletesebb formáját még tisztábbá, erkölcsösebbé tesz.

A monogamia egyszersmind a nő diadala: annak bevonulása a családi élet szentélyébe, annak oltárára, hol mint feleség s mint anya egész lényét a legteljesebben érvényesítheti.

Vele véget ér ama nagy fejlődési processzus, a melyet a múlt hosszmetzetében s a jelen keresztmetzetében szemlélhetünk; annak mintegy koronáját, betetőzését alkotja. Mint a két nemnek legtökéletesebb s legegyszerűbb egyesülése, ethikai, szociális és biológiai összetétele, az alábbiakban újra vizsgálódásunk tárgyát fogja képezni.

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 372. 1.

II. FEJEZET.

Házasság, mint társadalom-
alkotó faktor.

Röviden végigtekintve a házasság történetén, láttuk, hogy az mindenkor, minden alakjában a társadalmi lét alapkövét képezte, hogy lépést tartott vele a társadalmi és politikai fejlődés, mint a házassági együttélés alakjának egyik legközvetlenebb eredménye.

Vizsgáljuk most a házasságot tisztán ebből a szempontból: mennyiben valósították meg annak különböző alakjai a társadalmi, állami kialakulást; mennyiben voltak a világ népesedésének előidézői a házassági együttélés különböző nemei, s végül: mily feladatokat ró az államra s a társadalomra a házasság, mint azoknak alkotó faktora.

A házasság minden alakjának megfelel a társadalmi fejlődés valamely alakja.

E kérdést ismét a történelem világánál kell szemlélnünk. Ha *Spencer*, *Lubbock*, *Giraud-Teulon*, *Beöthy* kutatásainak legújabb és legvalószínűbb eredményeit fogadjak el, — a társadalmi s állami lét előbb létezett a családnál, mert nem volt idő, mikor az ember vezérek, csoportok, egy szóval társadalom nélkül élt volna, — de volt olyan idő, a mikor még a házasság intézménye volt teljesen ismeretlen fogalom, s az emberek egymással teljes közösségben éltek.¹⁾ Hiszen lesz még alkalmunk rámutatni, hogy majd minden népnek ősi hagyományaiban megvan egy törvényszerző emléke, ki a házasság viszony szabályozásánál az embereket a család megalapítására tanította. Hiszen maga Plató, kinél pedig a legfej-

¹⁾ *Beöthy*, im. I. k. 21. s köv. 1.

lettebb állami életet találjuk, Respublikájában teljes nő és vagyonközösséget javasol!

De hogyan állíthatjuk épen az imént, hogy a házasság, a család a társadalomnak alapja, jóllehet ez amazt jóval megelőzte? Azért, mert a társadalmat a házasság, a család emelte ki ezen emiített kezdetleges állapotából, s a család fejlődésével ettől az időponttól kezdve párhuzamosan halad a társadalom fejlődése, úgy, hogy a család, illetve a házasság minden alakjának megfelel a társadalom valamely alakja. Mikor az emberek csoportjait a legkezdetlegesebb erkölcsi kapcsok kezdettek összefűzni, akkor még állam és társadalom teljesen egy volt, s így a házasság együttélés, a család, annak akár monogamikus, akár polygamikus alakjában mindkettőnek alapkövét képezte egyszerre. Aztán folyton lépést tartott e fejlődés,¹⁾ mindig a házassági kötelék változása (polygamia szétbomlása, monogamia erősödése) járt elül, s utána lassú lépésben követte a társadalomnak megfelelő irányú alakulása.

Így a szélesebbkörű polyandriának a testvéri körre szorítása megteremti a családi tűzhelyet, az ősök kultuszát,²⁾ a polygamia első ideje az atyai ágon való öröklést,³⁾ a polygamia szétbomlása a testvéri viszony megerősödését,⁴⁾ a monogamia pedig már legkezdetlegesebb fokán is megvalósítja a békés foglalkozásokat, a családi élet bensőségét s a családi tűzhely szentségét.⁵⁾ S míg a mai társadalom egységét az individuum képezi, addig az alakuló társadalom tisztán a családra, a házközösségre támaszkodott s az képezte ennek individuumát.⁶⁾⁷⁾

A dolognak további tanulmányozása, egyes népek életén belül való vizsgálata már a szociológia feladata, minket e helyütt csak egy kérdés érdekel még közelebbről: az, a mit

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 261. köv. 1.

²⁾ *Wundt*. Ethik. Stuttgart 1852. - 186. 1.

³⁾ *Spencer*, *L* m. VII. k. 263. 1

⁴⁾ *Spencer*, *L* m. VII. k. 275. I.

⁵⁾ *Spencer*, *L* m. VII. k. 322. I.

⁶⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 313. J.: »Die Einheit einer Gesellschaft des Alterthums war die Familie, die einer moderner Gesellschaft ist das Individuum.«

⁷⁾ *Lippert*: Die Geschichte der Familie. Stuttgart 1884., 48, s köv. 1.

Wundt vetett föl Ethikájában,¹⁾ a községi és családi körre nézve, állítván, hogy család, község és állam koncentrikus köröket képeznek; de fejlődésük sorrendje nem egyez meg a körök nagyságával, hanem a község, megelőzván a családot, a fejlődési szempontot tekintve e három kör így alakul: község, család, állam.

Amde a *Lubbock* említette *agamia*, a melyre ő érvelésénél támaszkodik, nem képez községalkotó faktort, mert többnyire csak nomád népeknél fordult elő s a községi kapocs, mint állandó elem, csak jóval később, a polygamia kialakulásakor, kezd szerepelni, — ezért a család, ha a csoportos együttélést (u. n. kezdetleges társadalmat) nem is, de a községi köteléket mindenestre megelőzi fejlődés sorrendjében.²⁾

Legyen szabad állításunk igazolására még *Walter*³⁾, *Michelet*⁴⁾ munkáira hivatkoznunk, kik mind a mellett szólnak, hogy a család a községnél előbbre való tényezője a társadalom alakulásának. *Krause*, ki a társadalmi organizmust az alaporganizmusokból származtatja, szintén elsőnek említi a családot: »Die nächste Grundgesellschaft nach dem Einzelnen ist die Familie.«⁵⁾

Kétségtelen, hogy a civilizált, modern társadalmi életnek s az erkölcsös családi együttélésnek egyedüli biztos alapja a monogam házasság. Ez mintegy megnemesíti gyökerében a társadalmi életet, összefűzi a rokonságot, s az erkölcsös polgári életnek, a civilizációra való képességnek elkerülhetetlen előfeltétele. A polygamia és monogamia különbözőségeiről főbb vonásokban, később leszen szó; a civilizált állam-

¹⁾ *Wundt*, i. m. 186. 1.

²⁾ *Beöthy*, i. m. I. k. 43. 1.

³⁾ *Walter*, *Naturrecht und Potitik im Lichte der Gegenwart*. Bonn, 1871. — 93. L: »Die Ehe ist die Grundlage der Familie,... der Staaten, . . . der Menschheit.«

⁴⁾ *Michelet*: *Naturrecht*, Berlin 1860. 1. köt. 310. 1.: »Als Beginn des gesellschaftlichen Lebens enthält die Familie auch die Keime der weiteren Verhältnisse in sich. Im Knaben bildet sie die Mitglieder des Staats, in den Mädchen die eigentlichen Vertreterinnen der Familie.«

⁵⁾ *Krause*: *Das System der Rechtsphilosophie*. Leipzig, 1874. - 502. 1.

életre a monogamiát elkerülendőnek tartják *Hegel*,¹⁾ *Walter*,²⁾ *Hasner*.³⁾ *Concha*,⁴⁾ *Belime*,⁵⁾ *Beaussire*,⁶⁾ *Oppenheim*,⁷⁾ *Wundt*.⁸⁾

Spencer, bár a kérdésről ebben az alakban kategoricze nem nyilatkozik, mégis, mikor főlemlíti, hogy a régi kultur-államok mind monogam házasságnak voltak, állításunkat látszik igazolni.

Fourier az ellenkező túlzásba csap át,⁹⁾ mikor a monogamia fölvételének eo ipso civilizáló hatást tulajdonít; de bár mint legyen is a dolog; a házasság, és pedig első sorban a monogam házasság az, a mely talpkövét képezi a társadalomnak, az államnak, s a házasság ethikai nívójának emelkedése vagy süllyedése mindig az illető nemzet, az illető társadalom jövő sorsára nyomja eltörölhetetlen bélyegét: a mint arra bennünket a történelem megtanított.

A házasságok befolyása a világnépesedésre.

Nemcsak, mint a társadalmi rend megszilárdítója, hanem, mint a világnépesedés hatalmas tényezője, is jelentkezik a házasság, minden további fejlődési alakja jobban és jobban kedvez a föld benépesedésének.

¹⁾ *Hegel*: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin 1821. — 167. §-ban: »Die Monogamie ist eines der absoluten Principien, worauf die Sittlichkeit eines Gemeinwesens beruht.«

²⁾ *Walter*, i. m. 93. 1.

³⁾ *Hasner*, Philosophie des Rechts, Prag 1851. — 65. 1.

⁴⁾ *Concha Fernanden*: Filosofia dél derecho, ó derecho naturel. Barcellona, 1887—88. II. köt. - 875. §.

⁵⁾ *Belime W.*: Philosophie du Droit. Paris 1869. II. köt. — 100. lap.

⁶⁾ *Beaussire Emil*: Les principes du Droit. Paris 1888. — 226. lap.

⁷⁾ *Oppenheim*: Philosophie des Rechts und der Gesellschaft. Stuttgart. 1850. - 39. 1.

⁸⁾ *Wundt*, L m. 188. 1.

⁹⁾ »Würden die Barbaren die einfache Ehe annehmen, so würden sie durch diese einzige Veränderung civilisirt und umgekehrt. — würden wir die vielfache Ehe annehmen, so würden wir schon dadurch in den Zustand der Barbarei zurückfallen.« Idéve: *Oppenheim* i. m. 38. 1.

Λ házasságok természetes következménye s azoknak lényeges alkateleme ugyanis a szülőkhöz hasonló egyebek nemzése lévén, természetes, hogy ez a tényező a világnépesedésnek, az emberi nem fönmaradásának előidézője leszen. Hogy nem egyedüli előidézője: azt a házasságon kívüli szaporodás jelentékeny kontingense mutatja; ott pedig, hol a házasság együttélésnek csak alsóbbrendű alakjai fejlődtek ki, a polyandriánál s a polygamiánál, még kevésbé történik ezeken az együttélési alakokon belül az utódok nemzése, hanem azokon kívül s belül is egyenlő mértékben. Más szóval: a polyandria s a polygamia kevésbé ismeri a házassági hűség, különösen a kizárólagosság fogalmát, mint a monogamia.

De hogy a monogam házassági kötelék az, a melynek keretén belül a szaporodás legbiztosabban, legvédelemben történik, azt most talán nem is kell bizonyítanunk; bővebben lesz róla szó ott, a hol a polygamia s monogamia etikai tartalmának különbségeit, nevezetesen a gyermeknevelés, a családi élet terén, fogjuk fejtegetni. Legtermészetesebb alapja a házasság a világnépesedésnek; a házastársak mintegy életüknek virágkorában egyesülnek, hogy életerejüknek kombinációja az új egyedet létrehozza. Méltán mondja *Oppenheim*: »Überhaupt bei allen Geschöpfen die schönste und höchste Rlüthe ihres Daseins gerade in der Reproduction besteht.«¹⁾

Téves az a nézet, hogy a polygamia a házasság ezen feladatának jobban megfelelne, csak azért, mert a polygam házasság alkotmányban egy atyára ugyanazon időben több szülő nő eshetik. Ez a vélemény az állatvilágból vett példákra van alapítva, de hibás analógiával, mert az emberre nem állanak ugyanazok a viszonyok; nevezetesen a két nem számaránya az embernél csaknem teljesen egyenlő, s a férfi nincs aránylag nagyobb nemzési képességgel ellátva, mint a nő — nem úgy, mint ezt az állatvilágban, különösen az emlősöknél tapasztaljuk. A fiziológiai iskolának ezen állítását czáfolja *Belime* is, midőn bajosnak tartja a polygam házasságok nagyobb termékenységének eshetőségét.²⁾

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 39. 1.

²⁾ »Il est difficile de croire que dix femmes appartenant à un seul homme, soient plus fécondes, que si elles avaient chacune un mari.« (*Belime*: Philosophie du Droit. II. k. 100. 1.)

Sőt ellenkezőleg: a polygamia zavarja a férfi és nő szexuális életének harmóniáját, mert a polygamiánál rendszeren a vezérnek, a kiválóbbnak, az erősebbnek van több felesége, a többieknek, a két nem számarányának egyenlősége folytán egy, vagy egy sem jut. Hogy mily sokan maradnak a polygamikus népeknél feleség nélkül, arra érdekes példákat hoz fel *Spencer*.¹⁾ Ugyane véleményen vannak a polygamia okozta egyensúly-zavarást illetőleg *Gros*,²⁾ *Concha*,³⁾ *Belime*.⁴⁾

S ha a monogam házasság illetéknéppen jobban teljesíti a világnépesedés misszióját, mint a polygamia, még inkább áll ez reá nézve a törvénytelen, házasságon kívüli születésekkel szemben. Az egyed fönmaradásának legbiztosabb föltétele: a családi élet melegágya hiányzik ezeknél a szerencsétleneknél, s a morálstatisztika szomorúan tanúskodik róla, hogy a büntetéseknél mily aránytalanul nagy kontingensét alkotják a házasságon kívül születettek. Azután a házasságon kívül szülő nők természetlenebbek is az életviszonyok hatása folytán, mint a házasságban élők, s ez az, a mi bennünket most főleg érdekel, ha a dolgot a világnépesedés szempontjából tekintjük. Hazánkban ezer férjes nőre 233 törvényes gyermek esik, míg ezer nem férjes nőre csak 44 törvénytelen gyermek, tehát a házasságon kívüli szülés valószínűsége csak egy ötöde a házasságinak.⁵⁾ Még meglepőbb eredményekre jutunk, ha a házasságkötések számát s a tényleges népszaporodást Európaszerte összehasonlítva vizsgáljuk; ekkor a házasságon kívül születettek hányada még sokkal kevesebbet fog nyomni a világnépesedés mérlegében s kimondhatjuk, hogy a születések száma a házasságkötések számával egyenes arányt tart s a nemzetek szaporasága első sorban attól függ, mily nagy bennük a házassági hajlám.⁶⁾⁷⁾⁸⁾

¹⁾ *Spencer*, *L* in. VII. k. 2(33. s köv. 11.

²⁾ *Gros*: Bölcsészeti jogtudomány. (Ford. Greguss.) 268. §.

³⁾ *Concha*, i. m. II k. 875. §.

⁴⁾ *Belime*, i. m. II. k. 105. 1.

⁵⁾ *Ráthi Zoltán*: Magyarország statisztikája. 161. 1.

⁶⁾ U. ott. 162. 1.

⁷⁾ *Mayr György*: A társadalmi élet törvényszerűsége. (Ford. Körösi.) Bpest, 1881. - 277. 1.

⁸⁾ *Rubin és Wester g aar d*: Statistik der Ehen auf Grund der socialen Gliederung der Bevölkerung. Jena 1890. — 84. s köv. 11.

Igazoltuk, hogy a házasság, s különösen a monogamia úgy tekintendő, mint a világnépesedés legjelentékenyebb és legfontosabb tényezője, de a világnépesedés folyamata bizonyos határokhoz van kötve; a létért való küzdelem, az életviszonyok nehezülése útját állják a folytonos szaporaságnak s aggodalomba ejtik azokat, kik az emberiség jövőjéről gondolkoznak.

Süssmilch optimizmusa helyén való volt akkor, midőn az ő munkája megjelent; (1741) mikor pusztító háborúk megtizedelték Európa népeit, akkor ő a folytonos, állandó szaporodás eszméjével vigasztal: »A semmiből való kilépésnél különös figyelmet érdemel azon körülmény, hogy azok tömege, kik világra jönnek, mindig valamivel nagyobb, mint azoké, kik megint porrá válnak. Ez által történik, hogy az emberi nem serege mindig valamivel, még pedig szintén határozott arány szerint, szaporodik.«¹⁾

De korunk túlnépesedése, a túlszaporodás következtében beállott kivándorlások inkább igazolják *Malthus* aggodalmát,²⁾ hogy el fog jönni az idő, mikor a föld nem lesz képes az emberiséget eltartani. Bár épen a túlságos elszaporodás okozta háborúk, a föllépő járványok pusztításai bizonytalan időig hátrahatolják az egész világ benépesedésének ezen megjósolt idejét.

Jellemző a népesség azon képessége, hogy erősebb fogyás esetén önmagát regenerálja: nagyobb szaporaság mihamar betölti a hézagokat. Tapasztalták ezt mindannyiszor, a mikor háború, járványos betegség, házasságot tilalmazó törvény okozta a szaporulat hiányát: hogy a következő generációk mihamar siettek pótolni az előzők mulasztását, a népességben beállott hiányt, a mint ezt hazánkban is 188 i-ben, 1891-ben, 1893-ban tapasztaltuk.

Bennünket, mint mondtunk, kitűzött célunkhoz képest az érdekel leginkább, támogatható-e bármily okokkal s levezethető-e *Malthus* elméletéből az u. n. egy gyermekrendszer?

A házasságok átlagos produktivitása Európaszerte egy családra körülbelül 4 gyermek; de vannak vidékek, sőt egész

¹⁾ *Körösi* fordításában; lásd *Mayr* i. m. 238. 1.

²⁾ *Kuncz*: Nemzetállam. Kolozsvár 1900. 353. 1.

tartományok, hol az életviszonyok a családi létszámnak 1—2 gyermekre való szorítását rendszerré emelték. Legjobban észlelhető ez Franciaországban, hol az egy gyermek-rendszer az egész ország családi gyermeklétszámát 2.9-re lenyomta;¹⁾ de megvan ez Németország több helyén, sőt sajnos, hazánknak is nem egy vidékén. Vajjon csakugyan az életviszonyok hatása alatt áll-e be ez az eredmény? A tapasztalat az ellenkezőt mutatja. Épen ott, a hol legkevésbé szegények a szülők, ott fejlődött ki legjobban; a birtoknak, vagyonnak lehetőleg egy kézben tartása, az egyéni igények növekedése legtöbbször azok a tényezők, a melyek az egy gyermek-rendszert meghonosítják.²⁾

Még úgy a hogy menthető ez erkölcsileg azoknál az osztályoknál, melyek állandó fölfelé törekvésben és folytonos küzdelemben állanak pl. Magyarországon a középosztálynak egy része) mivel ezeknek életerejét némileg lekötve tartja az elérendő cél, az emelkedés. Szépen mutatták ezt ki újabban *Kubin* és *Westergaard* Dániára nézve. (Statistik der Ehen auf Grund der socialen Gliederung. Jena 1890.)

De semmikép meg nem bocsátható, erkölcsi hibaképen nehezül az arisztokráciára (pl. Parisban) s a vagyonosabb földművelő osztályra (Franciaország nyugati részén, nálunk különösen Dunántúl s az Alföld egyes vidékein.) Mert ezeknél tisztán a szülők kényelemszeretete s az életigények aránytalan emelkedése az, a mi a család szaporításának útját állja, legkevésbé sem a gyermekek jövőjének érdeke, a mint ezt az egy gyermek-rendszer védői tetszetős alakban bizonyítani igyekeznek. A német közmondás: »Viel Kinder, viel Brod« helyes értelmezése a szegényebb néposztályoknál valóban élénk ellentétet képez az egy gyermek-rendszer híveinek megátalkodott konzervativizmusával. Malthus elvéből tehát a körültekintőbb házasságkötést igen, de az egy gyermek-rendszert semmiképen levezetni, megokolni nem lehet.³⁾

¹⁾ *Ruth Z.*: i. m. 165. L

²⁾ *Baumann*: Handbuch der Moral. Leipzig 1879. — 303. 1.

³⁾ Franciaország máris kezdi érezni az egy gyermek-rendszer hátrányait s tudományos és társadalmi utón igyekszik hatni állapotainak javulására. Zola a szépirodalomban (Fecondité), Bertillon, Dumont a tudományos irodalomban a szövivői ennek az

Nagy befolyással van a házasságok termékem seperő a nnk életmódja; a hol a család helyzete nyugodtabb mrg-dhetést biztosít neki s nem rakja sok munkának törhet a vállaira, ott könnyebben érhető el a házasságok termékenysége (pl. Angliában). Nálunk a zsidóság az, mely asszonyainak e tekintetben különösen kedvező helyzetet biztosít, — s Alföldünk egy része,¹⁾ hol a nő vállára nagyon kevés munka nehezül s csakugyan ez a két elem adja Magyarországon a legtermékenyebb házasságokat.

A házasság intézménye tehát, s nevezetesen a monogamia úgy jelentkezik, mint legbiztosabb, leghathatósabb módja a népesség szaporításának, mely egyszersmind a legerkölcösebb is, mert a legerkölcösebb eredményeket hozza létre. Az egy gyermekrendszeről láttuk, hogy az feltétlenül elvetendő — legalább a jelenben — mert a világnépesedés még nem haladt annyira előre (s talán nem fog sohasem annyira előrehaladni) hogy azt szükségessé tenné; elvetendő továbbá, mert a házasság céljával ellenkezik (a procreatio prolis legalább két új egyednek létrehozását involválja, mert hiszen a parensok is ketten vannak, kik úrt hagynak, maguk után); elvetendő végre azért, mert ott, a hol fennáll, előmozdítja az erkölcstelenséget s cél nélkül pazarolja a természet erőit.

Házassági politika.

Ha kifejtettük a tényezőket, melyek a házasságot az állam és társadalom alapjává, alkotó faktorává teszik, célunkhoz szabott rövidséggel szólnunk kell még a legfőbb elvekről, melyeket a társadalomnak a házasság kérdésében követni kell.

eszmének; legújabban Caralisnak munkája (La science el le mariage, 1900) igyekszik föl hívni a törvényhozás figyelmét a társadalmi bajokra.

¹⁾ V. ö. *Vadnay Jenő* csongrádmegyei főispánnak a »Buda-pesti Hírlap« 1900. évfolyamában megjelent »Az Alföld és népe« cz. cikksorozatát.

A házasság első elemzéseién: társadalmi ügy; de mivel az állam, mint uralomra jutott társadalom jelentkezik, a jogoknak és kötelességeknek ezen összesége, melyek a házasságból jönnek létre, első sorban az államot illetik.¹⁾

Nem a házasságkötés alakját vagy fórumát értjük itt, — melyekről a házasság megalakulásánál lesz szó, — hanem azt a tevékenységet, a melyet az állam erkölcsi és társadalmi szempontokból a házasságok ügyében követ. Mert az államra nézve nem lehet közömbös, hogy mijjenek az alapját képező házasságok. A milyen az állam népének házas élete, olyan az állam erkölcsi élete.

Ha a dolgot a történeti fejlődés folyamán vizsgáljuk, az ó-korban az állam omnipotenciáját ezen a téren is teljes érvényesülésben találjuk. Athene mérsékelt törvényei itt is ellentétben állanak Sparta zordságával szemben, mely behatol a családi élet szentélyébe, s könyorületet nem ismerve taszítja le a szikláról a gyenge gyermekeket. Az állam jóléte, az állam joga idáig nem terjedhet. Rómában kimagasló alkotása a házassági politikának a lex Julia de maritandis ordinibus, mely új életerőt öntött a hatalmas birodalom tespedő karjaiba, s lehetővé tette, hogy Róma még néhány századig ellenálljon a barbároknak. Nincs mélyrehatóbb alkotása egy államnak, mint az, a mely a házasságot s a közerkölcsöt szabályozza.

A középkori államok organizmusai sokkal fiatalabb volt, semhogy materiális államcéllok érdekében valamit is tehettek volna, elég gondot okozott nekik az alaki államcéllok megvalósítása, saját létük fenntartása; iegjobb házassági politika volt e korban a népesség reprodukív ereje, mely a sok pusztán maradt vidéket gyors szaporodásával betöltötte. A fiatal államok helyett egy társadalmi hatalom: az Egyház ragadta

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 42. L: Man kann in der That der Staatsgewalt eine gewisse Controle daiüber nicht verweigern, ob die abzuschlieszende Vereinigung den Begriff und Wesen der Ehe nicht widerstrebe, da die (nieder der Gesellschaft nebst ihrer ganzen Nachkommenschaft doe)li zur Gesellschaft selbst *in dem Wechsel-Nexus von Rechten und Pflichten* stehen, und es z. B. dem Staate für ein wichtiges Interesse gehen *sollte*, der Entartung und dem physischen Verfalle der Generation vorzubeugen.«

kezébe ezt a szerepet, s erős kézzel vitte másfélezer éven keresztül. Nemcsak, mint a házasságkötés egyetlen fóruma, hanem, mint a házassági erkölcsök egyedüli őre is szerepelt abban az időben, s politikáját nem egyszer anyagi intézkedésekkel támogatta (pl. a *sanatio matrimonii in radice* állal.)

Megerősödvén Európa államai, anyagi czéloknak elérésére is törekedhettek, jóléti politikát is űzhettek, s az Egyház világi hatalmának gyengülése, de a doktrína folyton erősödő szava is mindinkább az államok kezébe juttatta a házasság ügykörét. Vicótól elkezdve majdnem minden író hangsúlyozza az állam fontos jogait és kötelességeit a házassági politika terén, s ma már úgy áll a dolog, hogy a házasság erkölcsi tartalmára és szociális eredményeire éber szemmel ügyelnek az államok, mint létezésük alapjának egyik elsőrendű tényezőjére.

A házassági politika valamely államra nézve tehát jogok és kötelességek összegét foglalja magában, s az állam jóléti tevékenységének ügykörébe tartozik. Tekintve a csoportokat, a melyeken ez a tevékenység nyilvánul: az állam elősegítheti, vagy akadályozhatja a házasságokat. Elősegíti telepítéssel, közvetve a gazdasági jólét emelésével, elősegíti nősülési törvényekkel, s ha kell, aggregényadóval. De a mi az elősegítést illeti, itt többet bízhatunk a népesség reprodukív erejében, mely a házasságokat siet betölteni, mint az állam anyagi intézkedéseiben.

Legjobban akadályozza az állam a házasságokat s a természetes népszaporodást a militarizmussal. Megmérhetetlenek azok az erkölcsi károk, melyeket Európaszerte a mai militarizmus minden téren okoz. Az éber jogbölcselei tekintet nem zárkozhatik el annak konstatálásától hogy az államhatalom a házassági kor hátra tolásával a házasságok számát is lényegesen kevesbítette, s a természetes szaporodást nagyon megátolta.

Megakadályozhatja és meg is kellene akadályoznia az államnak a házasságokat oly beteg egyéneknél, kiknél szem-melláthaló, hogy a származó ulódok életképesek nem lennének. De itt már nehéz meghúzni a körvonalat, hogy meddig terjedhet az állami hatalom, mert mint *Kunz* mondja:¹⁾ »Kárhoz-

¹⁾ *Kunz*. i. m.: 355. l.

tatnunk kell azon irányt, mely a házasságot kizárólag a népélet fizikai fejlődése szempontjából kívánja tekinteni és szabályozni, s azt embertelen cinizmussal az állatnemesítés egy fejezetévé teszi.« Az államnak tehát, mikor házassági politikát úz, mindig tekintettel kell lennie az emberi szabadságra s azokra az ethikai rugókra, melyek a házasságot megteremtik.

III. FEJEZET.

A két nem egymásra utaltsága
és integrációja.

Eleérkeztünk feladatunk legnehezebb részéhez, melyben egységes alap gondolatból igyekszünk megfejteni a sokféle kérdést, mely vizsgálódásainkon végigvonul. A házasság fogalmának determinálása, a házassági jogok és kötelességek tárgyalása, a házasság fölbonthatatlanságának kérdése, mind e kérdés helyes megoldásán fognak sarkalni. Egységet kell vinnünk az egész házasságjogba, annak minden kérdésében, minden valóságában.

A két ellentétes nem egymásra utaltsága és tökéletes kiegészülése leszen az a szempont, melyből most vizsgálódásaink kiindulnak. Értjük ezt a kiegészülést, integrációt úgy, a mint a biológia a testre, s a pszichológia a leiekre nézve tanítja, — értjük úgy, hogy *a magában tökéletlen két nem egy egységes, teljes, tökéletes, erkölcsi, fizikai és szociális tartalmú egészsze integrálódik. Ez az integráció egy tökéletes, erkölcsi, fizikai és szociális létalakot ölt: a házasság létalakját. Tehát a házasság nem másokért, nem az emberekért, hanem önmagáért a házasságért, mint tökéletes erkölcsi, fizikai és szociális tartalmú szubsztanciáért létezik.*

Ez leszen a vezérfonál, a melyből következtetéseink húzódni fognak; ez lesz az álláspont, a melyből a házasság jelenségeit nézni fogjuk. Jelen fejezetet azért a férfi és nő általános viszonyainak tárgyalására szánjuk, hogy azoknak egymásra utaltsága, fizikai és morális integrációja vizsgálódásainkat szolgálni képes legyen s mintegy előzől szolgáljon a következő fejezetben, melyben a házasság lényegére vonatkozó mondanivalónkat hármassal: morális, fizikai és szociális szempontból igyekszünk majd igazolni.

Most először is a monogamia védelme és igazolása foglalja el vizsgálódásainkat, mert ezen, mint alapon fognak, összes következtetéseink mugodni; — azután néhány szót szentelünk, — a férfi és nő viszonyáról lévén szó, a dolog biológiai oldalának, tárgyalva a szexuális élet harmóniájának kérdéseit, majd a nő helyzetének tárgyalásával s az ethikai integrációval zárjuk be jelen fejezet tanulmányait, hogy a felvett elvet így, lehetőleg mindenütt kifejtve, majd a dolog dogmatikus tárgyalásába belekezdhessünk,

ELSŐ CZÍM:

A MONOGAMIA VÉDELME.

A) A monogamia védelmének: története.

Itt látjuk főként és első sorban helyét annak, hogy a polygamia és monogamia különbségeit erkölcsi és társadalmi szempontból fejtegetjük; helyesebben szólva, hogy a monogamia egyedül erkölcsös és helyes voltát kiemeljük. *Baumann* ¹⁾ nem hiába jegyzi meg, hogy egész napjainkig nehéz volt a monogamia egyedül erkölcsösségét bizonyítani; de tényleg, egész *Hegelig* alig van írónk, a ki, ha ki is emeli annak erkölcsös és természetes oldalait, azt mint egyedül erkölcsöset, mint egyedül az ember rendeltetésének megfelelőt mutatná be.

Már az első fejezetben igyekeztünk kifejteni, hogy nem egyes tényezők, hanem mindig az összes életviszonyok okozzák azt, hogy valahol a polygamia legyen a házasság életnek uralkodó formája; de még ekkor is, a polygamia mellett, ugyanazon nemzetnél, vagy törzsnél, mindig találunk egynejeséget is, a mint erre *Beöthy* figyelmeztet. Sem a forró éghajlat, sem *csupán* a vallási viszonyok, sem a külső törzsekkel folytatott háborúskodások nem mindig a polygamia gyökerei; hanem legtöbbször az ősi hagyomány, s bizonyos életviszonyok összesége az, a mi egyes népeket polygamikusakká tesz.

¹⁾ *Baumann*: Handbuch der Moral. Leipzig 1879., 290. s köv. lapokon.

Azért a legtöbb írónál a monogamia mellett csak célszerűségi, s nem tisztán erkölcsi okokat látunk felhozva: abban ugyan mindnyájan megegyeznek, hogy a monogamia a házasság együttélés legtökéletesebb alakja, de arra nagyon kevesen konkludálnak, hogy a monogamia a házasságnak tulajdonképeni létalakja, annak szükségképeni megjelenése, — el-
amira, hogy a polygamia, vagy polyandria nem bírnak azokkal a tulajdonságokkal, melyek a házasságot házassággá teszik. Ezen szempontból igyekeztünk különbséget lenni már eleve a házasság szónak szűkebb és tágabb értelme között, a történeti tárgyalásban a házasságnak tágabb értelmet tulajdonítván, az összes együttélési alakok befoglalásával, — míg a dogmatikus részben csak a monogamiát tekintve házasságnak. A következőkben először is azokat az elméleteket tárgyaljuk, melyek a monogamiát egy, vagy más szempontból előnyösnek, célszerűnek tüntetik föl; — a második csoportba fognak tartozni mindazon írók, kik ethikai okokból igyekeznek kifejteni a monogamia szükségességét; — végül harmadik csoportban vesszük az ideális elméleteket, melyek *Fichte* házasság-elméletéből következnek.

1. Célszerűségi álláspont.

A természetjog még nem tudott fölemelkedni arra a magaslatra, hogy a monogamiát egyedül erkölcsösnek lássa, mert épen a természet szemlélete, mely a természetjog íróit vizsgálódásukban vezérelte, ellenkezőre látszott őket tanítani; csak *Fichte* és *Hegel* után kezd a monogamia elismerése mindig általánosabb lenni. *Fichte* és *Hegel* ethikai szempontból majd *Held* és *Oppenheim* szociális szempontból világították meg új nézeteiket.

Sorba véve az írókat, kiknek véleménye legjobban kitűnik e kérdésben, a régi iskolában először *Puffendorf*-ot találjuk, a ki úgy nyilatkozik: »Constat, longe decentius, iuxta atque utilius esse, unum una esse contentum.«¹⁾ Tehát még csak »decentius« és »utilius«; a mi világosan mutatja,

¹⁾ *Puffendorf*: Di officio hominis et civis. II. c. 5.

hogy még a czélszerűségi szempontok túlnyomók az ő okoskodásában.

*Grotius*¹⁾ is avval vigasztal: »et viri sancti ante legem plures una uxores habuerunt«

Savigny tételes szempontból fogván fel a dolgot, híven a jogtörténeti iskola felfogásához, nem bocsátkozik a dolog erkölcsi bírálatába, mert relativista szelleme úgy sem találná meg az igazságot.

*Gellert*²⁾ is csak czélszerűségi szempontoknak hódol, mikor így nyilatkozik: »Man kann ohne grosze Scharfsichtigkeiten einsehen, dass die Vielweiberei mehr Beschwerlichkeiten und weniger Annehmlichkeiten des Lebens bei sich führt, als dass sie von der Vernunft gebilligt werden könnte.«

Belime úgy vélekedik, hogy valamikor általános volt a polygamia uralma; innen lehet megmagyarázni egyrészt mostani széleskörű elterjedtségét, másrészt pedig azt, hogy a polygamia megegyezik a »természetes« állapottal. Mint az előző fejezetben láttuk is, ő talán legrészletesebben kifejti a polygamia különböző hatásait az erkölcsökre, a világ népesedésére stb. Végső következtetésében az emberi lélekben gyökerező általános konzervativizmust hozza fel annak okául, hogy a polygamia mai napig is fennáll.³⁾ Azt ő is elismeri, hogy a fejlődés általában a monogamia felé irányul. Az ő nézetéhez áll legközelebb *Gros*-é, a ki a férfiak és nők közötti számarányból, mint egy természet-nyújtotta tényezőből igyekszik megfejtetni a kérdést, s ebből vezeti le, czélszerűségi argumentumokkal, a monogam házasságmány supremáciáját oly társadalomban, hol a férfiak és nők egyenlő számban szerepelnek.⁴⁾

Végre a legújabb írók között *Wundt* vezeti le czélszerűségi szempontokból a monogamia szükségességét;⁵⁾ az ő

¹⁾ *Grotius*: De lure belli ac pacis II. könyv 5. rész 9. §-ában.

²⁾ *Gellert*: Sämtliche Schriften VIL 198. 1. Idézve: *Baumann* L m. 290. L

³⁾ *Belime*: Philosophie du Droit. Paris 1869. II k. 101. l: »par les fausses idées, que les anciens peuple sa faisaient du mariage. ou ils ne voient, qu' un acte transportant mi l' homme la propriété exclusive d' une femme.«

⁴⁾ *Gros-Greyuss*: Bölcsészeti jogtudom. Pest. 1854. 268. §.

⁵⁾ *Wundt*: Ethik. 188. 1.

tévedése azon alapszik, hogy a szociális alakulást vázolván, kideríteni igyekszik a monogamia alakulását a házi tűzhely megalakulásával összefüggésben, épen úgy mint *Spencernél* Szociológiájának II. kötetében találjuk; s ugyanezen okokat, a melyek szerinte a monogamiát megalapították, mint ajánló, czélszerűségi okokat is hozza fel a monogamia mellett, de ennél tovább nem megy, s nem bocsátkozik bele a monogamia egyedül erkölcsös voltának fejtegetésébe.

Erkölcsei szempontból nézik a dolgot a többi írók majdnem valamennyien; e nagy táborban találunk theológust, természetjogászt, szociológust egyaránt, Bár igazat adunk *Baummann* főntemlített megjegyzésének, hogy egész napjainkig nehéz volt a monogamia *egyedül* erkölcsösségét bizonyítani, mégis elismerjük, hogy erre nézve már a legrégebben is megvoltak a törekvések.

2. *Ethikai álláspont*

*Aquini szt. Tamás*¹⁾ Summájában a házasságnak háromféle célját különbözteti meg, minek bővebb fejtegetésére később még leend alkalmunk. E három cél: procreatio prolis, communicatio operum és (*Aquinói szt. Tamás* hozzáteszi: in quantum inter fideles est) significatio Christi et ecclesiae. Más helyen aztán vizsgálja, hogy a polygamia hogyan felel meg a házasság e három céljának.

»Pluralitas uxorum neque totaliter tollit, neque aliquo modo impedit matrimonii primum finem« — tehát a polygamiát a gyermeknemzés szempontjából közömbösnek tartja. Már az előző fejezetben rámutattunk *Belime* szavaival, hogy még a gyermeknemzés szempontjából sein közömbös a polygamia; ismételten szó lesz erről alább, hol egyes szempontok szerint újra fogjuk felvenni a monogamia védelmét.

»Pluralitas uxorum secundarium finem etsi non totaliter tollat, tamen multum unepedit,« — tehát a jó házasság élet kérdésében már feltétlenül jobbnak tartja a monogamiát mint a mely egyedül lehet az intenzív gyermeknevelésnek színhelye,

¹⁾ *Aquinói szt. Tamás*: Summae III. k. 65. l.

az erkölcsös családi éleinek melegágya. Erkölcsi felfogása azonban legjobban a harmadik czélt illetőleg tűnik ki: »... tertium autem finem totaliter tollit.« Bár a harmadik czélnak főnnforgását csak a theologusok ismerik, erkölcsi felfogását szépen mutatják meg e sorok *Aquinói szt. Tamásnak*, ki az első azok között, a kik a monogamiában magasabb erkölcsi czéloknek, az igaz gyermeknevelésnek s a házastársak kölcsönös segítségének egyedüli megvalósulását látják.

Hozzá rokonságban legközelebb áll a jelen kornak egy klasszikus spanyol jogbölcseleje, *Concha*, a ki szintén a magasabb erkölcsi, nevezetesen vallási czélokot igyekszik bizonyítani; hangsúlyozza a monogamia szükségességét (mint alább a részletes tárgyalásnál fogjuk látni) a szociális rend érdekében, s különösen a gyermeknevelés miatt. Őt inkább szociális szempontok vezetik, s nem hagyja figyelmen kívül a polygamia káros társadalmi hatásait sem: . . . »porque no habria paz en la sociedad conyugal, ni orden en la familia.«¹⁾

*Eberty*²⁾ és *Held* az általános erkölcsi eszmével hozzák kapcsolatba a monogamia szükségképpeniségét; utóbbi az egyisteniség analógiáját is fölveszi fegyverei közé: »Wie die Idee des Monotheismus der Monarchie, so ist auch die der Monogamie unvergänglich im Menschen. Es sind dies nur verschiedene Ausprägungen einer und derselben Idee, nämlich der Einheitsidee.«³⁾

Az újabb irodalomban *Hegel* és *Fichte* gyökeresen átalakították e felfogást; ők a gyakorlati erkölcs terén igyekeznek a monogamia egyedüliségét, szükségképpeniségét érvényre juttatni; *Hegel*lel hasonló fölfogást mutat *Hasner* és *Walter*, kiket, mint idealistákat külön fogunk tárgyalni, *Beaussire*-nek, a francia halhatatlan akadémikusnak véleményét említhetjük, a ki a válást successiv polygamiának nevezve, úgy a házasság fölbonthatóságát, mint a polygam házasság alkotmányt egy és ugyanazon szempont miatt lehetetleníteni igyekeznek.⁴⁾

¹⁾ *Fernandes Concha*: Filosofia del derecho o derecho natural. Barcelona, 1887—88. II. k. 875. I.

²⁾ *Eberty*: Versuche auf gebiete des Naturrechts. 70. I.

³⁾ *Held*: Staat und gesellschaft Leipzig 1864. I. k. 164. I.

⁴⁾ *Emile Beaussire*: Les principes du droit. Paris. 1869. 220. I.

3. Ideális álláspont.

Az ideális álláspontot kövelő írók közé azokat vettük, a kik a monogamiát, mint erkölcsi tökéletes egészet fogják föl, a kik szerint a házasság a monogamiában a maga plenumában megnyilatkozik, s így ezen ideális elméletet legjobban megfogja közelíteni a mi szerény véleményünk is, s legjobban meg fogják erősíteni alább vonandó konklúzióink.

Fichte először mondja ki a házasságról, hogy az önmagáért is létezik, s így a házasság nála úgy szerepel, mint *erkölcsi önczél*.¹⁾ Ezen mondása természetesen csak a monogamiára nézve jelentkezik valónak, mit ő siet is kifejteni, s végső következtetéseiben oda konkludál, hogy a házasság, nevezetesen annak legtökéletesebb megjelenési alakja, a monogamia, erkölcsi önczél (ein Zweck an sich selbst) képez.

Ugyanígy nyilatkozik *Hegel* is, mikor a monogamiát méltatja: »Die Ehe ist wesentlich Monogamie, weil die Persönlichkeit, die unmittelbare, ausschließende Einzelheit es ist, welche sich in dies Verhältnis legt und hingibt, dessen Wahrheit und Innigkeit (die subjektive Form der Substantialität) sonst nur aus der gegenseitigen eingetheilten Hingebung dieser Persönlichkeit hervorgeht . . .»²⁾

Fichténél a férfi és nő erkölcsi szubsztanciája egy magasabb erkölcsi létalakban, mint tökéletes állapotban forr össze: ez az állapot a házasság, tehát a monogamia, mint tökéletes önczél. És egyedül a monogamiát tekinti ilyen önczélnek: a polyandria, polygamia s a többi megjelenési alakok csak a körülményeknek torzszülöttei. Fichténél ezen önczél-elméletét még később részletesen magyarázni és kiterjeszteni fogjuk, most csak a monogamia kizárólagosságának igazolására hoztuk fel.

Walter is így nyilatkozik végső konklúzióképen, miután czélszerűségi okait a monogamia mellett mind fölhozta;³⁾ nem-

¹⁾ *Fichte*: System der Ethik.. II. rész. 2. kötet 169. I.

²⁾ *Hegel*: Grundlinien der Philosophie des rechts 174. I.

³⁾ *Walter*: Naturrecht und Politik im Lichte der Gegenwart Bonn, 1871. 93. I.

különben *Hasner*, a ki így szól: »Das Wesen der Liebe macht die Ehe zur Monogamie. Denn die Liebe ist Ergänzung und damit Abschluss.«¹⁾ *Oppenheim*nak véleményét már az előző fejezetben láttuk, őt is bátran e csoportba lehet osztani ideális fölfogása miatt.

Az ideális elméletek között kell végül *Kant* elméletét is megemlítenünk; de elkülönítve a többitől, mert ő itt is, mint mindenütt, a jogeszmé érvényesülését nézi s a monogamiát, mint egyedül jogosat, a polygamiát, mint jogtalant fogja fel: »In einer Polygamie gewinnt die Person, die sich weggibt, nur einen Theil desjenigen, dem sie ganz anheimfällt.«²⁾

Hogy a dolgot így, csak a jog szempontjából felfogni egyoldalú, azt már *Gros* kimutatta,³⁾ mert épen azt hiszszük, hogy ott, a hol a monogamia, mini tételes intézmény, vagy mint a konzervativizmus által megőrizett szokásjog létezik, olt legalább is a jog szempontjából irreleváns, inkább erkölcsi szempontból eshetnék bírálat alá.

4. Konklúzió.

Láttuk, hogy a monogamia egyedül erkölcsös voltának kimutatása mennyire új diadala a tudománynak, s hogy épen ennek kimutatása által az a házasságjog többi kérdéseiben is új, magasabb erkölcsi alapra helyezkedett.

Azt hiszszük, hogy a fent elősorolt ideális elméletekben végre tökéletes megoldást nyert a monogamia védelmének sorsa; akár ethikai, akár jogi vagy szociális szempontból többé nem foroghat fenn kétség a monogamia kizárólagossága, egyedül erkölcsössége mellett.

A következőkben még az egyes szempontok szerint is szét kell tagolnunk a polygamia és monogamia különbségeit, hogy az eltérések annál szemléltetőbbek legyenek; ki kell emelnünk a polygamia szociális és erkölcsi rossz oldalait, kimutatnunk a károkat, a melyeket a családi élet bensőségében, s a gyermeknevelés terén okoz.

¹⁾*Hasner*: Philosophie des Rechts. Prag. 1851. — 65. 1.

²⁾*Kant*: Sammtliche Werke Leipzig 1838. IX. kötet. 92. 1.

³⁾*Grotius*: i. m. 100. 1.

B. A monogarnia részletes védelme.

Nemcsak egészben, de egyes részleteiben, erkölcsi és szociális hatásaiban is összehasonlíthatjuk a polygamiát a monogamiával, s ekkor újra igazolást találnak állításaink a polygamia káros és a monogamia kizárólag erkölcsös voltát illetőleg.

I. Első szempontul vegyük a károkat, a melyeket a polygamia a szexuális élet harmóniájának megzavarása által okoz. Földünkön a férfiak és nők száma körülbelül egyenlő lévén, már a természet monogamiára utalja az embert; tehát ott, a hol a polygamia virágzik, az erők egyenlőtlenül oszlanak meg, s másrésről az erkölcstelenséget mozdítják elő. *Spencer*¹⁾ említi, hogy a legkezdetlegesebb állapotban rendszeren az erősebb, kiválóbb, vezérszeretpet vivő férfinak van több felesége, a többinek csak egy, ismét másoknak egy asszony sem jut. Hogy a szexuális élet harmóniájának ilyenét megzavarása a társadalomra s az erkölcsiségre is káros hatással van, az kétségtelen.²⁾

II. A monogamiával veszi kezdetét a rokonság konszolidációja, mikor az egy anyától származottak közelebbieknek, vérrokonoknak vallják magukat. *Spencer* az *integráció* elnevezéssel illeti a kialakulást, a mikor is az együvé tartozó elemek, kiket vérségi kapocs fűz össze, egymáshoz közeledni, »kiegészülni« kezdenek.³⁾

III. De még hathatósabb eredménye a monogamiának a polygamiával szemben az anyaság törvényes védelmének, az anyai jogoknak kialakulása. A polygamia mellett ugyanis legtöbbször előfordul, hogy a férjek feleségeiket egymástól kölcsönben is bírják; erre nézve mondja *Concha*: »teniendo la mujer más de un marido se hace incierta la paterindad.⁴⁾⁵⁾

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 257. I.

²⁾ V. ö. *Belime*. i. m. II. k. 105. I.

³⁾ *Spencer*, i. m. VTI. k. 207. I.

⁴⁾ *Concha*, i. m. II. k. 875, 1

⁵⁾ *Beaussire*, i. m. 220. I. .1 Következő adomával teszi nevettségessé a többnejűséget: Mikor egy előkelő perzsa fiatalembertől kinek atyja magasrangú ember volt a perzsa udvarnál s így a

IV. A testvéri viszony egy hatalmas tényezővel lesz erősebb: a testvérek most már nem csak egy atyának, hanem egyúttal egy anyának is gyermekei, — pedig jól tudjuk, hogy a közös nevelés nagyobb kapcsolatot létesít a testvérek között, mint az, hogy valamikor egy atyától fogantattak.¹⁾

V. Hogy a házasságnak egyik lényeges eredménye, az utódok létrehozása szinte könnyebben keresztülvihető a monogamia mellett, azt már a második fejezetben, hol a házasságoknak lefolyását a világnépesedésre vizsgáltuk, igyekeztünk igazolni, most még azt említjük meg, hogy a polygamiából származott gyermekek hamarabb ki vannak téve az idők és sorsuk viszontagságainak, mint azok, a kik a monogam házasságok melegebb családi tűzhelye mellett nőttek fel; s így a gyermekhalandóság is aránytalanul kisebb a monogamiában, mint a polygam házasságból született gyermekeknél. *Aquinói szt. Tamás* még nem ismeri föl a különbséget, mikor azt mondja »pluralitas uxorum primum finem matrimonii neque totaliter tollit, neque aliquo modo impedit . . . « (t. i. a procreatio proli)²⁾ — de az újabb tudomány már nem az az álláspontja; a statisztikai adatok arról győznek meg bennünket, hogy polygam országokban sokkal nagyobb a gyermekhalandóság; ezt mondja *Concha*³⁾ is az ilyen házasságokról: »Caso de que resulte alguna prole, la educacion de esta será . . . ó de poca ó de ninguna eficacia.«⁴⁾

VI. A gyermeknevelés jóságának kérdése a családi körnek milyenségétől függően, nagyon természetes, hogy ezt a szempontot is csak a polygamia kárára, s a monogamia hasznára írhatjuk. *Walter*⁵⁾ szavai szerint: »Die Erziehung erfordert ein inniges Zusammenwirken von Vater und Mutter, was nur bei der Monogamie statt finden kann.«⁶⁾

szokáshoz képest számos felesége volt, kérdezték, vajjon minő érzelmekkel viseltetik atyjának feleségei iránt, ez így nyilatkozott: »Nem tudom, miként viselkedjem velük szemben, mert hiszen mindegyikben anyámat vélem látni.« S neki. — teszi hozzá Beaussire, erkölcsi értelemben egy anyja sem volt.

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 257. 1.

²⁾ *Aquinói szt. Tamás*: Summae III. k. 65. 1.

³⁾ *Concha*, i. m. II. k. 875. I.

⁴⁾ V. o. még *Spencer* VII. k. 280. s köv. II.

⁵⁾ *Walter*, i. m. 93. 1.

⁶⁾ V. ö. *Concha*, i. m. II. k. 870. 1.

VII. A monogamia meghonosítja a békés foglalkozásokat, míg a polygamia a harcias népeknél virágzik. Hogy a békés foglalkozásokra való áttérés hozza-e eredményül a monogamiát, vágj viszont, arra nehéz megfelelni, mert az organikus társadalmi fejlődésnél a fejlődésnek ezen láncszemei annyira összekapcsolódnak, hogy többé szét nem választhatók: az okozatok gyanánt szerepel s viszont. Egészben mégis elmondhatjuk, hogy a monogamia már maga magában is békés együttélésre, letelepedésre való hajlamot tételez föl; bár jelenleg már Földünk polygamikus lakosságának jelentékeny része letelepült, nem él nomád életet; s így a polygamia a mililáris, a monogamia az ipari foglalkozásoknak nem szükségképeni megtestesítője.¹⁾

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 322. s köv. 11.: »Dass ein bestimmter Zusammenhang zwischen Polygynie und dem kriegerischen Typus, sowie zwischen Monogamie und dem industriellen Typus besteht, fanden wir durch reichliche Zeugnisse bestätigt. Zum Theil wird das Verhältniss zwischen kriegerischer Art und Polygynie schon hergestellt durch den Raub der Frauen im Kriege, zum Theil auch durch die Übergrosse Sterblichkeit der Männer und den daraus entspringenden Überschuss an Frauen, wo fortwährende Kriege herrschen. In Gesellschaften, die vorgeschritten genug sind, um eine gewisse industrielle Organisation zu haben, bleiben die Kriegerclassen noch bei der Polygynie, während die industriellen Classen im allgemeinen monogamisch werden, und so ist es denn auch ein ganz gewohnter Zug despotischer Herrscher, der sich durch das Verwalten kriegerischer Sitte entwickelt hat, dass sie stets zahlreiche Weiber besitzen. Ferner fanden wir, dass dieses Verhältniss sich, obgleich es auf den ersten Blick nicht sehr hervortritt, doch sogar noch in der europäischen Geschichte verfolgen lässt. Im Gegensatze dazu zeigt sich, dass mit der Ausbildung des Industrialismus und der daraus sich ergebenden Annäherung an ein Gleichgewicht in der Zahl beider Geschlechter die Monogamie allgemeiner wird, weil ausgedehnte Polygynie undurchführbar erscheint. Wir sahen zugleich, dass eine vollkommene rhereinstimmung besteht zwischen jenom zwangsweisen Zusammenwirken, das für den kriegerischen Gesellschaftstypus das ordnende Princip darstellt, und dem zwangsweise!! Zusammenwirken, welches den polygynisehen Haushalt auszeichnet, während mit dem industriellen Gesellschaftstypus, der sich nach dem Princip des freiwilligen Zusammenwirkens geordnet hat, die monogamische Verbindung im Einklange steht, welche ein freiwilliges häusliches Zusammenwirken voraussetzt. Zuletzt Hessen sich diese inneren Verwandt-

VIII. Ha most már a házasság magasabb erkölcsi céljaira rátérünk, akkor látjuk csak, hogy milyen nagy különbséget tüntet föl a polygamia s a monogamia ezen a téren. A kölcsönös segítség, gyámolítás, mit a házassági együtt munkálkodás annyira megkíván, — a hűség, ragaszkodás, mind illuzóriussá válik, ha ezeken a gondokon, vagy jobban mondva: jogokon és kötelességeken nem csak ketten, hanem többen is akarnak osztozkodni. Azért mondja már *Aquinói szt. Tamás*: »Pluralitas uxorum secundarium finem matrimonii, (t. i. mutuum auxilium) nullum impedit.«¹⁾

IX. A szeretet érzése, mely erkölcsi alapját képezi a házasságnak, teljesen száműzve van a polygamiából. Semmi vonzalom, vagy erkölcsi talajon álló érzés nem állhat meg ott, a hol a legexkluzívabb természetű jogok, a házastárshoz való jogok, bárki által szabadon gyakoroltatnak. E tekintetben nincs különbség polygamia, vagy polyandria, vagy teljes nőközösség között: a monogamiával szemben ezek mind a kezdetlegesség állapotát képviselik.

Spencer említi²⁾ *Monteirónak* »Angola and the River Kongo« munkája után, hogy a Kongó mentén lakó négek, kik különben már polygamiában élnek, nem ismerik sem a szerelem, sem a féltékenység érzését; élettársaik, a kikkel gyermekeiket nemzik, csak oly közömbösek előttük, mint más akármely asszony. *Monteiro* sohasem látta, hogy csókolóztak, vagy egymás iránt bármi gyöngédséget tanúsítottak volna. Ugyancsak *Spencernél* találjuk *Lubbock* után (*Origin of civilisation* 72—73,1.) ezt a jellemvonást a polygam hottentottákról.³⁾

Schaftsbeziehungen deutlich an der merkwürdigen Thatsache nachweisen, dass in verschiedenen Theilen der Welt und bei ganz verchiedenen Racen einfache, in den übrigen Hinsichten noch tief stehende Gesellschaften vorkommen, welche schon durch ihre Friedfertigkeit eine Ausnahme bilden und nicht minder dadurch eigentümlich ercheinen, dass sie monogamisch sind.« (*Vetter* fordításában.)

²⁾ *Aquinói szt. Tamás*: *Summae* III. 65. l.

³⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 268. l. Der Neger kennt weder Liebe und Zuneigung, noch Eifersinich.

⁴⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 268. l. Die Hottentotten gegen einander so kalt und gleichgültig und, das man glauben könnte, es gebe zwischen ihnen nichts derautiges, wie Liebe.«

Walter is úgy nyilatkozik, hogy szerelem és vonzódás csak a monogamiánál lehetséges: » . . . erstens ist die volle Liebe und Hingebing, welche ihr Wesen ausmacht, nur an einen Einzigen möglich.«¹⁾

X. De talán a legszembeszökőbb szociális következménye a monogamiának: a nő társadalmi helyzetének változása. Elmondottuk már, hogy a házasság története egyszersmind a nő története, ezt fényesen igazolja a nő helyzetének különbsége a monogamikus s a polygamikus házas alkotmányban. Hogy a példánál ne menjünk messze: mily óriási különbség van a nő helyzete között Törökországban, s Európa monogamiáiban! A nő, mint feleség, csak a monogamiában gyakorolhatja maga exkluzív jogait; mint anya, csak a monogamiában foglalhatja el anyai méltóságát Jól mondja *Walter*: » . . . endlich kann nur in der Monogamie das Weib in der Würde als Gattin und Mutter behaupten.«²⁾

Különösen *Belime*³⁾ emeli ezt ki, élénk színekkel ecsetelvén a monogamia s a polygamia különbségeinek hatását a nő sorsára. A polygamiában szerinte először is örökös viszálykodás van az asszonyok között, a kik közös férjüknek kegyeit egymás érdekeinek aláadásával keresik, már ez lehetlenné teszi a családi békét a polygam házasságban. Az asszonyok helyzete alárendelt lesz a harczok következtében, a melyeket számuk csekélsége, vagy kapósságuk miatt értük vívunk. Végre aláhanyatlík a nőkultusz, mert a polygamia a nőt férjének rabiszolgájává, szeszélyeinek rabjává teszi, őt családi szerephez nem juttatja, s így megfosztja őt az érvényesüléstől. A nőkultusz csökkenése pedig mindenütt az erkölcsök aláhanyatlásával, lazulásával jár karöltve.

Ezekben láttuk igazolva a polygamia tarthatatlanságát a legtöbb író véleménye alapján, annak erkölcsi és szociális hátrányai miatt. A *házasság tehát, mint a két ellentétes nem kiegészülése, integrneziója a monogamiában és*

¹⁾ *Walter*, i. m. 93. I.

²⁾ *Walter*, i. m. 93. I.

³⁾ *Belime* i. m. II. k. 105. s köv. 11.

csakis abban találja meg valódi létalakját, mert ne fedjük Hegel már idézett mondását: »Die Ehe ist wesentlich Monogamie.«¹⁾

MÁSODIK CZÍM:

AZ INTEGRÁCIÓ BIOLÓGIAI RÉSZE: A SZEXUÁLIS ÉLET HARMÓNIAJÁNAK KÉRDÉSE.

A) Törekvés a szexuális élet harmóniájára..

A két nem kiegészülése, integrációja, biológiai szempontból a nemi egyesülés ténye által megy végbe, mint a legintenzívebb életműködés által. Azért mondja *Schopenhauer*: »Die vollkommenste Äusserung des Willens zum Leben ist der Geschlechtsgetrieb, sein am deutlichsten ausgedrückter Typus.²⁾

A társulásnak, a nemi kiegészülésnek eme szükségessége, mint hatalmas ösztön lép fel az egyedekben, mely azokat folyton a kiegészülésre sarkalja. Az ellentétes nemeknek ellenállhatatlan vonzódása, mint az integráció előzője jelentkezik, s már *Beaussire* hangsúlyozza a társulás szükségességét s ellenállhatatlan erejét: »Les deux sexes ont besoin, pour conserver leur équilibre dans toutes les situations de la vie, — de se reposer l'un sur l'autre, de confondre leurs existences, de former une seule et même personne. Voilà pourquoi ils se recherchent, pourquoi ils s'associent . . .«³⁾

Innen látjuk egyszersmind a kellő arányoknak szükségességét, a melyekre a társulásnál ügyelni kell. Ez a nemi kiegészülés, mely az életnek legfontosabb, — sőt, ha a házasságot *Fichte* nyomán mint önczéltekintjük, *egyetlen* feladata, a legnagyobb megelégedtség, kielégítettség, boldogság érzetét kelti az egyedben; szükséges tehát, hogy ezt az érzetet mindenki és a lehető legjobb arány szerint elosztva élvezze.

¹⁾ *Hegel*, i. m. 174. l.

²⁾ *Schopenhauer*: Die Welt, als Willen und Vorstellung V. k. 28. l.

³⁾ *Beaussire*: Les principes du droit. 208. l.

Már a természet úgy alkotta az emberek csoportjait, oly számarányban, hogy ezt a kiegyensúlyozást mindnyájuknak, s egyenlő arányban lehetővé legye; de az emberi intézmények egy részről, a körülmények nyomasztó hatása másrésztől, sokban megváltoztatják a természet intenczióját, s így a szexuális élet harmóniájának kérdése ma is megoldásra váró feladat.

Schopenhauer úgy fogja fel a nemi kiegyensúlyozást, mint *egyedül* a jövő nemzedék létére öntudatlanul irányuló életműködést.¹⁾ Hangsúlyozza, hogy a természet arra törekszik, hogy a harmónia legteljesebben érvényesüljön, hogy (az ő kifejezése szerint) »minden zsák megtalálja a maga foltját.«

A nemi kiegyensúlyozás egyszerűen azt czélozza, hogy az életerők összetétele által új egyedeket hozzon létre; az utódok kérdése itt a természet műve.

Mint mondtuk, társadalom és egyéni hibák azok, a melyek itt a természet-adla harmóniát rontani igyekeznek. Társadalmi hiba például a polygamia, a hol nem jut mindenkinek asszony,²⁾³⁾⁴⁾ de előfordulhat ez a társadalmi hiba monogam államokban is, például Angliára nézve mondja *Baumann*,⁵⁾ hogy onnan tömegesen vándorolnak a férjhez nem ment leányok Indiába. Korunknak szociális fejlődése, mint

¹⁾ *Schopenhauer*: A nemi szerelem metafizikája. (Ford. Bánóczi József, Filozófiai írók tára X. 81. l.) »Minden szerelem végcélja: akár köznapi, akár ünnepi módon játszsza az azt végig, valóban fontosabb, mint az emberi élet bármely más célja és így teljesen megérdemli azon mély komolyságot, inelylyel mindegyik feléje tör. A mit tudniillik eldönt, nem kevesebb, mint a következő nemzedék összetétele.«

Majd alább:

»A mostani nemzedék összes szerelmi ügyei mind együtt véve nem eyebek, mint az egész emberiségnek komoly elmélkedése a jövendő nemzedék létesítéséről melytol viszont számtalan nemzedék függ. Az ügynek ez a kiváló fontossága, melyben nein egyéni kín és kéj, hanem az egész emberiségnek a jövendőben való léte és speeziális mivolta forog szóban, az egyénnek akarata tehát magasabb hatványban, mint a fájnak akarata lép föl.«

²⁾ V. ö. *Spencer*, i. m. VII. k. 257. s köv. 11.

³⁾ V. ö. *Belime*, i. m. TI. k. 100. l.

⁴⁾ V. ö. *Hegel*, i. m. 167. §.

⁵⁾ *Baumann*, i. m. 295—298. l. a harmónia kérdéséről.

alább is látni fogjuk, megzavarta a szexuális élet harmóniáját a civilizált államokban s nőinknek nagy részét önállósította; de ne feledjük el, hogy a természet us, mint mindenütt, egyensúlyra törekszik.

Spencer különösen a nő helyzetének szempontjából tárgyalja a kérdést, s arra a következtetésre jut, hogy a milyen mértékben folytatja a természet a kiegyenlítés munkáját, férfi és nő szexuális viszonyai között, olyan mértékben emelkedik a nő helyzete és kultusza. Polygam államokban a nő helyzete alárendelt, monogam államokban önálló, s ez az irányzat, mely nemcsak statikai, hanem dinamikai elv is, a mennyiben a fejlődésben is hatalmasan nyilvánul, szerinte mindig állandó marad: » . . . trägt jene annäherende Ausgleichung des Zahlenverhältnisses der beiden Geschlechter . . . wiederum zur Hebung der Frau bei, da in dem Maasse, als die Zahl der Männer, welche sich dem socialen Unterhalt widmen können, zunimmt, die Aufgabe des socialen Unterhalts immer weniger schwer auf den Frauen lastet.« (Vetter fordítása)¹⁾

Mindezekből eléggé láthatjuk, hogy a szexuális élet harmóniájának kérdése egyik legfontosabb ügye nemcsak az egyednek, ki abban életének célját, az életezél megvalósulását látja, — hanem egyúttal a társadalomnak, államnak is, mely ennek főnállását köszönheti.

Végső következtetésünkben tehát oda konkludálhatunk, hogy a szexuális élet harmóniájának kérdése mint *statikai elv*, a természet műve és feladata. Maga a természet igyekszik arányosan beosztani a nemi kiegészülésre alkalmas erőket, s a természet gondoskodik arról, hogy, — Schopenhauerrel szólva, — »minden zsák megtalálja a maga foltját«; de mivel a társadalmi és egyéni okok a természetnek eme fölséges művébe sokszor belekotárkodnak, azt megzavarják, *dinamikai* értelemben már a társadalomnak, államnak kell a természettel karöltve megvalósítani a szexuális élet harmóniáját. A társadalmi okokról és körülményekről, melyek erre zavarólag hatnak, nevezetesen a polygamiáról, s azután az állam feladatairól e téren már alább szözlöttünk most még röviden a szexuális élet harmóniáját zavaró egyéni okokról kell megemlékeznünk.

¹⁾ *Spencer*. i. m. VII. k. 347. l.

B) Tartózkodás a házasságtól: szüzesség, coelibátus

A szexuális élet harmóniáját egyénileg megzavaró ok: a tartózkodás a házasságtól, (agglégénység, szüzesség, coelibátus), vagy, a mint *Schopenhauer* mondja: »az élethez való akarat tagadása «¹⁾

Az ember házasságra született, és *Fichtének* ama szavait, hogy a házasság öncél, nem sok túlzással oda magyarázhatjuk, hogy nem a házasság van az emberért, hanem az ember van teremtve a házasságért, mint magasabb rendű erkölcsi öncélért.²⁾ E nézetből félreismerhetetlenül kiténik a házasságtól való tartózkodásnak természetellenes volta. Ugyancsak *Fichte* szavai: »Die unverheirathete Person ist nur zur Hälfte ein Mensch.«³⁾

Ennek a nézetnek megvalósulásával, elkezdve a zsidók szent könyvein, a történelemben folyton találkozunk. Spárta kötelezővé teszi a házasságot a férfinak 30 éves korában, Rómában a leges Juliae igyekeznek a társadalomnak ilyenképen megzavart harmóniáját helyreállítani, a kereszténység pedig, bár a szüzességet a házasságnál előbbre tartja, a házasság nélkül nemi viszonyban élőket elítéli. *Röscher* említi, hogy Luther hangsúlyozta, miszerint a férfi legkésőbb 20, a nő 18 éves korában házasságra lépjen.⁴⁾

A legújabb idők már az egyénnek teljes szabadságot adnak e kérdésben, s igen helyesen nem kényszerítik bizonyos idő leteltével házasságra lépni; de azért a mai társadalomnak is szüksége van a szexuális harmónia megőrzésére, s bizonyos esetekben a mai társadalom is kénytelen e szabadságát az egyénnek némiképpen korlátozni (pl. legújban Görögországban s Amerika egyes államaiban az agglégény-adó behozatalával.)

¹⁾ *Schopenhauer*, i. m. V. k. 28. s köv. 11.

²⁾ *Fichte*: System der Ethik, II. rész, II. k. 162. L

³⁾ *Fichte*: Tugendlehre 441). I. Idézve *Schilling-Werner*: Természetjog L k. 251. lapon.

⁴⁾ *Röscher*: Die Grundlagen der Nationaloekonomie. 234. §.

Hogy a házasságtól való okszerűtlen tartózkodás nemcsak természetellenes, de erkölcstelen is, azt *Baumann* erkölcstanának következő sorai is mutatják: »Ein Enthalten von der Ehe, blos aus Bequemlichkeit, und ähnlichen Gründen, ist *unsittlich*.¹⁾

A vallásos élet már a legrégebb időkől kezdve a házasságtól való tartózkodásnak egy másik nemét konstituálta: a fogadalmat, mely az illető egyént a házasságra lépéstől eltiltja. Akár milyen mélyen tekintsünk bele az idő méhébe, a szüzességi fogadalommal a nők részéről, a coelibatus fogadalmával a férfiak részéről mindig találkozunk. Messze Keleten Brahma vallásának hívei épen úgy ismerik a választott szüzek intézményét, mint a rómaiak Veszta oltárai körül a Veszta-tüzet ébrentartó hajadonokat, sőt még az Újvilágban, az inkák birodalmában is neveltek szüzeket vallási cselekmények teljesítésére. Vagy mit szóljunk a jelen kor szüzeiről, szerzeteseiről és papjairól? A keresztény vallás az, amely legnagyobb számmal rejti el méhében a szüzeket, s a coelibatus fogadalmát tett papokat. Bár az Egyház, az ember magasabb rendeltetését, földöntúli életét tartva szem előtt, jobban ajánlja a szüzességet a házasságnál: a jogbölcselei tekintet nem nézheti ugyanazon szemmel a dolgot s a házasságban minderi emberi cél megtestesülését, az élet egyetlen céljának megvalósítását látja, s azért a szüzességet úgy, mint a coelibatust elítéli. *Beaussire*-nek a francia »halhatatlan«-nak ígéivel fejezzük be sorainkat: »L'obligation du célibat, si périble et si périlleuse mérne pour le prêtre, qui Fembrasse pour vocation et qui compte sur l'efficacité de la grace pour vaincre la resistance de la nature.«²⁾

¹⁾ *Baumann*, i. m. 298. 1.

²⁾ *Beaussire*, i. m. 250. 1.

HARMADIK CZÍM:

AZ INTEGRÁRCZIÓ SZOCZIOLÓGIAI RÉSZE.

A férfi és nő egymásra utaltsága, s ennek következtében integrációja nemcsak a biológia mezején nyilvánul, hanem mint társadalmi jelenség is létrejő, ezért ezen integrációnak szociális oldalával is kell foglalkoznunk. Mint társadalmi jelenség, a munkakörök megosztásában s az élethivatásoknak egymással való kiegészítésében nyilatkozik meg a szociális integráció, ebből a nézőpontból törekszünk majd annak idején megfejteni a házastársak ama jogait és kötelességeit is, a melyeket rájuk a közös életnek szociális feladatai rónak. Jelen vizsgálódásunk tárgyát csak a munkakörök és szociális hivatások egyszerű elkülönítése fogja képezni, azért a jelenben a nő társadalmi helyzetének történetéről s a nő sorsát illető és érdeklő szociális kérdéstről kell röviden megemlékeznünk.

A) A nő hivatása a családban.

Hogy a nő története: a házasságnak s a családnak története, azt a házassági alakok fejlődésének történetével együtt igyekeztünk kimutatni; ezen igazságnak okszerű következménye az, hogy a nőnek egyedüli hivatása a család, a házasság, s csakis annak keretében érvényesülhet a nő egész teljességében.

A görög és római mythológia nőket szerepeltetett a családban s a házi tűzhely istenei gyanánt,¹⁾ ugyanígy a germán vallási felfogás is; akarva jelezni, hogy a család fogalma a nő fogalmával azonos, hogy a családi életnek középpontja, melegítő tüze a nő. De nemcsak a női hivatás, hanem a női szépség, a női életerő története is azonos a család történetével;²⁾ mennél többet engedjük a nőt a családban élni, mennél kevesebb családonkívüli foglalkozást rakunk vállaira, annál inkább nő életeréje, annál magasabban szárnyal annak szépsége.³⁾⁴⁾

¹⁾ *Wundt*, i. m. 194. 1.

²⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 326—348. 11.

³⁾ *Belime*, i. m. II. k. 105. 1.

⁴⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 327. 1.

Herder, a németek filozófus költője, a ki *Cid*-románcaiban oly szépen zengette a női erények dicsőségét, érdekes párhuzamot von a kultúra fejlődése s a nők tisztelete között, s arra a következtetésre jut, hogy a nők tisztelete nem egyéb, mint a magasabb kultúra egyik természetes következménye.¹⁾

Ha a társadalmi munkakörök megoszlásának történetére csak egy pillantást is vetünk, a nőt eleinte mindenféle családonkívüli munkával túlhalmozva találjuk; a bushmanoknál az asszonyok végzik a legterhesebb munkákat, mint valami állat,²⁾ a Tűzföldön és Tasmaniában ők építik a házakat, ők járnak vadászni, míg férjeik otthon lebzselnek. A néger nő hátára veszi egy zsákba kis gyermekeit, s úgy megy ki a mezőre szántani; Fidsi szigetén pedig a hűtelen nők a legalacsonyabb munkákat végzik, sőt uruk őket tetszése szerint meg is eheti. (!)³⁾ Nemcsak a háztartás súlyos gondjai, hanem a külső dolgok, amelyek a létfenntartás legprimitívebb eszközeit képezik, szintén a nő vállára nehezednek. Úgyszólván csak értékének emelkedése, a nőrablás ideje kezdi a nőt a legsúlyosabb munkáktól megmenteni.⁴⁾ Még a polyandria és a polygamia kora semmit sem kedvez a női és férfiúi munkakör elkülönülésének; a monogamia kezdete hártja csak át igazában a férfira a családonkívüli gondokat, hogy a nő ezután jobban élhessen hivatásának.⁵⁾⁶⁾ De még a monogamiának hosszú fejlődése sem érlelte meg teljesen a hivatások és munkakörök jogos szétválasztását; a militarizmus uralma alatt álló monogam társadalom még mindig illuzóriussá teszi a nőnek egyedüli családi hivatását, csak az indusztriálizmus békés világa engedi vele ideális állását mind jobban és jobban megközelíteni.⁷⁾

A mint a férfi átveszi tőle a létfenntartáshoz megkívánt munka súlyosabb részét, sőt később annak egész tömegét, azon módon vonul a nő működése mindig beljebb és beljebb a csa-

¹⁾ *Herder*: »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« — lásd *Oppenheim*, i. m. 50. I.

²⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 331. I.

³⁾ *Spencer*, i. in. XI. k. 181. I.

⁴⁾ *Wundt*, i. m. 188. I.

⁵⁾ *Martensen-Molnár*: *Erkölcstörténet* alapvonalai. Pest, 1864. 63. I.

⁶⁾ *Walter*, i. m. 93. I.

⁷⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 338. I.

lád körébe, azon módon tudja tehetségeit mindig intenzívebben a családi élet ügyeinek szentelni.

De nemcsak a nő, hanem a férfi élethivatásának változása is mind jobban és jobban hozzájárult a családi tűzhely fölépítéséhez; a régi nomád embernek nem volt lakása, kóborolt vidékről-vidékre, a későbbi idők letelepült népei örökös harczaik közben csak ideig-óráig húzták meg magukat lakásaikban, míg a mai kor gyermekének megszilárdultabb viszonyai lehetőségessé teszik, hogy mindig több és több időt töltsön a férfi is a család körében.¹⁾ Eleinte a férfira nézve a család csak menedék volt, később is csak fizikai szükségleteinek és vágyainak kielégítése tartotta őt a család körén belül; az ipari munkakör valósítja meg a lehelőségét is mindjobban annak, hogy a férfi mindig több idejét töltsse a családban így emeli a családi kört mindig magasai-bra a férfi élethivatásának változása is.²⁾

A nő családi hivatásának, szociális szerepköre fontosságának elismerése a nőkultuszban nyilvánul, mely jelenség a művelt erkölcsök legszebb díszét képezi. A nőkultusz egyrésztől üdvös eredményeket hoz létre a családban s a társadalomban, — másrésztől megtermékenyíti a művészeteket s új lendületet ad azoknak. Kimeríthetetlen forrását képezi évszázadok költészetének és esztetikájának, s a korra, melyben virágzik, intézményeiben félreismerhetetlen bélyegét nyomja. Az eszthetika százféle definíciója máig sem tudta a szépnek tökéletes meghatározását adni; de nekünk úgy tetszik, hogy a legelső idealista, a nagy Platón járt legszerencsésebben a *szép* meghatározásával, mikor azt mondta: Szép — a nő.

Mint minden emberi eszme, úgy a nőkultusz is az idők folyamán hullámvásznak van alávetve,³⁾ — de, hogy e hullámozgás is a nő tiszteletének mindig nagyobb és szélesebb körű kifejlődésére irányul: az kétségtelen.

¹⁾ *Beaussire*, i. m. 209. 1.

²⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 337. 1.

³⁾ *Bodnár*: Az erkölcsi világ. Bpest, 1896. — 144. 1.

B) A nőemancipáció.

A mint a termékeny gyümölcsfa csak saját talajában hozhatja gyümölcsseit, ellenben kivesz, ha kiragadjuk környezetéből, a hol nevelkedett: épen így a nő is, testének, lelkének minden atomjával a családban vert gyökeret, annak körén belül képes csak igazán érvényesülni, kifejtteni egész női tevékenységét, de a családon kívül, magára hagyatva, tehetetlen és gyöngé marad. Igaza van *Benussire-nek*: »La maison est le royaume propre de la femmé; si une femme n'y preside pas; ses pénotes ne sont plus que des idoles de bois.«¹⁾

A családnak egy, egységes hivatása van; benne a férfi és nő ugyanazon egységes *czél* felé törekednek, csakhogy különböző szerepkörben. Szomorú dolog, ha a nő az életviszonyok hatása következtében kényszerül kilépni az őt megillető szerepkörből, s a családon kívül érvényesül.²⁾ Az életviszonyok eme nyomasztó hatása, mely a nőemancipációt létrehozta, már eddig is számos tanulságot tárt elénk. Megmulatta egyrészt, hogy a nő majdnem minden szerepkört képes betölteni, a mit eddig a férfi betöltött, de megmutatta másrészt azt is, hogy a mennyit nyer a nő férfiaságában, mikor az élet küzdő terére lép, ugyanannyit veszít el akkor nőiességéből.

A nőemancipáció tehát nem a nők egyenjogúsága a férfiakkal, polgári és politikai jogaikban, hanem a társadalmi viszonyok hatása következtében beállott kényszerű állapot.

A nők és férfiak egyenjogúsága a női jogok teljes kifejlődése nem az, ha a nőnek társadalmi és politikai jogokat biztosítunk, s fegyvereket adunk kezükbe az élet küzdőterén, hanem az, ha minél jobban biztosítjuk a nő helyét a családban s ha, — mint *Morpurgo* mondja³⁾ — minél több nő részére biztosíthatjuk a családba lépést. A nő egyenjogúsága a férfival ott kezdődik, mikor a családban elfoglalja az őt

¹⁾ *Beaussire*, i. m. 208. 1.

²⁾ *Wundt*, i. m. 620. 1.

³⁾ *Morpurgo*: Die Statistik und die Socialwissenschaft. Jena. 1877. — 137. 1.

megillető helyet. Ez már állami kötelesség. Állítsunk oltárt a nőnek, de ne a közélet veszélyes szirtein, hanem a családnak békés szentélyében.

Fájdalom, szociális viszonyaink miatt mindegyre jobban előtérbe lép a nőemancipáció,¹⁾²⁾ s ha már a körülmények kényszerítő hatása alatt a nő önállóvá, kenyérkeresővé lesz, — az állam ügyeljen rá, hogy csak olyan munkát végezhesen, a mely fizikai képességének s jellemének megfelel.³⁾

Más kérdés, hogy a nőt mindeme *jogok* megilletik-e? Megilletik kétségen kívül, már az emberi jogok egyenlősége következtében is. Az állam adjon meg minden jogot a nőnek a családon kívül való érvényesülésre, — de törekedjék arra, hogy e jogokat minél kevesebben kényszerüljenek igénybe venni.

A jelenkor néhány államában a nők politikai jogokat is gyakorolnak;⁴⁾ természetesen megilletik a nőt e jogok ott, a hol belevegyül a mindennapi élet küzdelmeibe. Nem is egészen mai keletűek a nő politikai jogai; a polyandriában többnyire az ő kezükben van egy része a politikai hatalomnak; az európai államok közül pedig hazánk dicsekedhetik azzal, hogy az özvegy nemes asszonynak Erdély gyűlésein a XVII. században szavazati joga volt. De a politikai jogokra épen az az elv irányadó, mint a nőemancipáció egyéb jelenségeire: oly helyzetet kell a nőnek biztosítani, hogy ne legyen kénytelen igénybe venni politikai jogait.

A családi állapotnak előbb említett teljes egyenlősége, a férfi és nő szociális szerepkörének teljes elkülönülése, kifejeződése ideális dolog, mely talán soha sem fog bekövetkezni⁵⁾, de a társadalom fejlődésében látjuk az erre irányuló tendenciát, — s ez nekünk irányt szab arra nézve, hogy a házasságnak szociális alkotmányát ezen fejlődés által fölmutatott szabályok szerint: a szociális integráció elvei szerint konstituáljuk.

¹⁾ *Concha*, i. m. II. k. 872. 1.

²⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 327. 1.

³⁾ *Wundt*, i. m. 621. 1.

⁴⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 378. 1. és XI. k. 184. L

⁵⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 340. 1.

NEGYEDIK CZÍM:

**AZ INTEGRÁCIÓ ETHIKAI RÉSZE:
A SZERELEM.**

A férfi és nő legtokéletesebb egyesülése erkölcsi téren a szerelemben, az élet eme legnagyobb intenzitású szenvedélyében nyilvánul, mely gazdag ethikai tartalmánál fogva méltán nevezhető a házasság koronájának.

Bár a különböző nemek biológiai integrációja a fajnak fönntartására, szociális integrációja pedig a társadalmi hivatás teljesítésére tökéletesen elégséges:¹⁾ mégis a házasság, mennek keretében eme biológiai és szociális célok, mint kifejtettük, legjobban elérhetők, ezeken kívül egy harmadik, az előbbieknél magasabb momentumot is rejt magában: a szerelmet, a férfi és nő ethikai integrációját.²⁾ A mint a testi funkciók, a mint a társadalmi munkakör, épen úgy az erkölcsi tulajdonságok is egymást a lehető legtokéletesebben kiegészítik. Egyiknek hiányát fõdi a másiknak tökéletessége, egyik erkölcsi kötelességnek a másik nem részéről hasonló természetű jog felel meg, s így tovább A két nem erkölcsi egyesülése így a legszebb harmóniát hozza létre a morális téren, azért már *Fichte*³⁾ is a házasságot erkölcsi jelenségnek nevezi: »Eme gelungene Ehe bietet . . . eine der groszartigsten ethischen Erscheinungen; denn sie reicht von den Naturanfängen bis in die Tiefe und Ewigkeit der Geisterwelt.«

A legmateriálisabb filozófia sem tudja eltagadni az ethikai elemnek eme jogosultságát a házasságban;¹⁾ mert hiszen úgy

¹⁾ V. ö. *Böhm Károly*: Az ember lelki világa. (Philosophiai kutatások.) Bpest 1883. II. k. 160. 1.

²⁾ *Oppenheim*. L m. 39. t. »Der physische Trieb würde zur Erhaltung des Geschlechts genügen, aber die Liebe erzieht infclectuelle und sociale Wesen.«

³⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. H. k. 166. 1.

⁴⁾ *Cabanis*, a múlt század híres fiziológusa, csak így védi materiális elméletét a szerelem ellen: »Sous le régime birefassant de l'égalité . . . l' amour sera le consolateur, mais non l'arbitre

van alkotva az emberi lélek, hogy benne az érzékfölötti, a védtelen iránti sóvárgás mindig föllelhető: »tout en lui tend à l'infini« — mondja *Beaussire*.¹⁾ Minden emberi czélnak elérése az erők egyesülését föltételezi; s a célra törekvő akarat képezi cselekedeteinknek ethikai magvát.²⁾ Mennyivel inkább kell az erkölcsi erőknek illetően egyesülését keresnünk a házasságnál, az emberi élet eme fő céljánál, melynek oly messzire terjedő ethikai hatásai vannak!

I. Különböző időkben más és más nézetek uralkodtak abban, hogy a szerelem, vagy egyáltalán az ellnkai momentum a házasságnak szükségképeni, lényeges alkotórésze-e, vagy nem. *Fichte*³⁾ a szerelmet a házasság erkölcsi alkatrészének, kellékének mondja; *Hegel*⁴⁾ és *Eberty*⁵⁾ az ellenkező túlzásba csapnak át, mikor a szerelmet, mint »esetleges, pusztá érzelmet« a házasság ethikai céljával összeegyeztethetnek nem tartják. A szerelem nem ingadozó alapja a házasságnak, nem »esetleges«, a mint *Hegel* kifejezi, hanem a monogam házasságok legnagyobb részének erkölcsi esszenciája, a mint azt a demográfiai statisztika a köznép házasodásának alapján igyekszik igazolni. Abban nem kételkedünk, hogy a szerelem nélkül létrejött házasság jogos, valódi házasság, hiszen a házasság konszolidációjánál ilyen fiktív alapra helyezkedni nem lehetne, az is kétségen kívül álló dolog, hogy számos házas-

de la vie, il Γ embellira, mais il ne la remplira point.« (Rapporte du physique et du moral de Γ hömmé. Paris 1867. I. k. 296. 1.)

¹⁾ *Beaussire*, i. m. 207. 1.: »Tout en lui tend à l'infini, et il prête volontiers à toutes ses affections cette eternité pour laquelle il se sent fait. Rien n' honore plus la nature humaine, que cette foi dans la durée de nos sentiments, car rien n' atteste mieux la conscience de notre origine divine.« Majd fájdalomosan így kiált fel azokra, kik nem képesek szívükbe befogadni ezt a magasabb erkölcsi ideált: »Combien . . . sont incapables de ressentir même le plus faible degré de cetté affection toute morale qui pretend a l'immortalité!« (208. 1.)

²⁾ *Caro*: *Problemes de moral sociale*. Paris 1887. 320. 1. »La pureté et l' energie de la volonté. voila l'unique mesure de la vertu. Seul la bonne volonté, l'intention fait la mérite.«

³⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. II. kötet 160. I.

⁴⁾ *Hegel* i. m. 224. I.

⁵⁾ *Eberty*, i. m. 74. I. említve: Schilling-Werner: *Természet-jog*. i. k. 253 l.

ság létrejön emez ethikai alap nélkül, erről a köznapi élet durva példái elég tanúságot tesznek; de másfelől az is tény, hogy a monogam életviszonyoknak legnagyobb része, óriási többsége kölcsönös vonzalmon alapul, mely a házasság kötöttségét gyökerében megnevesíti.¹⁾ Hegel is, ha a szerelmet a kötendő házasság ingadozó alapjának mondja egyrészt, más helyütt nem habozik kijelenteni, hogy a már megkötött házasság ethikai magvát a kölcsönös vonzalom képezi: »Das Sittliche der Ehe besteht in dem Bewusstsein dieser Einheit als substantiellen Zweckes, hiemit in der Liebe.«²⁾

A házasságoknak emez ethikai alapja, a nemek kölcsönös vonzalma, folyton megújuló magvát képezi az emberiség továbbfejlődésének s a benne rejlő gazdag erkölcsi tartalom magasabb eredetre látszik vallani. Az altruizmusnak legmagasabb fokára ez a jelenség, annak legnemesebb alakja. Erről az altruizmusról mondja Fichte:⁸⁾ »Dies ist eine stets sich erneuende Belhägung des göttlichen Wesens, der Liebe, in die Endlichkeit!«

II. A szerelem, ethikai tartalma mellett az életerőknek legalványozottabb munkálkodását is jelenti; egyfelől a testnek legnagyobb intenzitású működését, másfelől a léleknek legnagyobbrendű, legaltruisztikusabb produktumait, legnemesebb virágait.⁴⁾

Mi a szerelem ?

Évezredek költészete nem adott feleletet erre a kérdésre, évszázadok filozófiájának meddő kutatása nem találta ennek meghatározását. Olyan dolog, a mit megközelíthetünk ezerféle oldalról, mégsem adhatjuk megfejtését. Látjuk, érezzük jelenléteiben,⁵⁾ de lényegét meg nem határozhatjuk soha. Millió és

¹⁾ Stahl: Philosophie des Rechts. II. k. 418. 1.

²⁾ Hegel, i. in. 169 1.

³⁾ Fichte, i. m. II. rész. II. kötet 164. 1.

⁴⁾ Oppenheim, i. m. 81). 1.: »Überhaupt bei allen Geschöpfen die schönste und höchste Blüthe ihres Daseins in der Reproduktion besteht.«

⁵⁾ Beaussire: Les principes de la moral. Paris, 1885. »C' est dans notre nature physique, l'instinct le plus violent, le plus rebelle à la direction de la raison et de la volonté. C' est, d'une autre côté. L'instinct le plus utile, puisque, sans lui, la matière

millió ember szíve dobbanása adja meg rá a választ, de nem a kutató elme garlók következtetései!

A jogbölcselők tekintet még sem zárkozhatik el az elől, hogy a szerelmet, mint a házasság alapját ne elemezze, azt alkotó részeire föl ne bontsa. Meglátja benne a legmagasabb fokú altruizmust,¹⁾ meglátja a legteljesebb odaadást,²⁾ az erkölcsi embernek legteljesebb érvényesülését. Meglátja azt, hogy két lélek rokon vonásai mint egészítik ki egymást,") hogy a két lénynek erkölcsi élete számtalan apró, egymást kiegészítő ethikai momentumnak az összetétele, integrációja. A hosszabb ideig tartó monogam együttélésnél a házastársak teljesen beleélik magukat egymásnak gondolatkörébe, érzésvilágába, s így valósul meg *Fichtének* már előbb említett mondása, melylyel a sikerült házasságot, mint erkölcsi jelenséget tünteti föl. A legteljesebb odaadás, legtökéletesebb integráció ethikai téren nem a házasság első éveiben, hanem inkább utolsó idejében van meg, mert ekkor már a házastársak gondolat- és érzésvilága úgyszólván teljesen egymáshoz alkalmazkodott.

A gondolat- és érzésvilágnak eme közössége, mely legkiemelkedőbb momentumát alkotja a férfi és női lélek ethikai integrációjának, végigvonul az egész emberi életen. A jegyeseknek és az ifjú szerelmeseknek még csak a jövő gondolatvilága közös; eddig még különböző környezetben éltek, őket még csak kevés ethikai kapocs fűzi össze. A házasság elején, mikor a szerelem úgy biológiai, mint ethikai hatásában legnagyobb intenzitású, már a jelen éleinek erősödő szálai fűzik össze a két nemnek gondolatkörét; végül a házasság alkonyán a visszaemlékezések, a múltnak képei azok, a melyek mind-egyre erősebb kapcsolatokkal tartják össze a házasság érzésvilágát, így támaszkodik az ethikai integráció a jövő, jelen és múlt

meine de tout utilité disparaissait. par la disparation de toute vie animale ou humaine. C' est, enfin, dans la grossiereté, le principe, de quelques-uns de plus nobles sentiments de l' ame humaine.«

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 39. t. »Die Liebe ist eine Art geistiger Reproduktion des Individuums im Ändern; der Liebende sieht sein Heil in dem Wohle der geliebten Person.«

²⁾ *Kant*: Sämtliche Werke. Leipzig. 183.S. tX. k. 89. 1.

³⁾ *Spencer*, i. m. VII. 279. 1.: »Alle Ideen und (Jefühle, Avelohe sich nun mit der fthe verknüpfen, fassen im Grunde auf der Einzahl der Verbindenden.«

gondolatkörének és érzésvilágának szilárd talajára, hogy azokon nyugodva fölépülhessen a házasság, az erkölcsi erőknek nagy-szerű egyesülése.

Ezt az elhikai integrációt csak fokozzák a házasság alatt létrejött utódok, kik, míg egyrészt az anyaságnak glóriáját vonják a nő feje körül,¹⁾²⁾ másrészt megannyi új, erős kapcsolatot szolgálnak, mely a házastársakat múltban és jövőben egymáshoz kösse.

III. Most már csak az a kérdés, mi hozza létre a férfi és nő elhikai integrációját? Az, a mi a biológiai integrációt létrehozta: az ellentétek vonzódásának törvénye. Az ellentétek ellenállhalatlan vonzódásának ennek kettős: fizikai és morális megnyilvánulása képezi a szerelmet. Ha a morális rész hát-térbe süllyed, érzéki szerelemmel van dolguk; ha pedig a fizikai vonatkozásoktól eltekintünk, létrejő a »platói szerelem«-nek utópiája. Azonban a szerelem soha sem lehet tisztán fizikai vagy tisztán morális, tehát nem süllyedhet el sem a materializmus, sem a metafizika örvényébe; benne mindig együtt foglal helyet a biológiai és elhikai elem, akármilyen változatokban.

Az ellentétek vonzódása, integrálódása hozza létre a harmóniát mindenütt, úgy a szerelemben is.³⁾ Az ellentétek eme kiegészülésének biológiai vastörvényét már föntebb tárgyaltuk néhány szóval; most, a szerelem címe alatt kiválólag az elhikai integráció fejtegetésének szenteljük a szót.

A férfi és nő lelke elleniélés elemekből van alkotva. A biológiai szerepkörnek a morális szerepkör is megfelelő; a férfié az erő, az akarat, határozottság, a nőé a lágyság, simulás, alkalmazkodás, gyöngédség. A világ pedig csak lassan,

¹⁾ *Oppenheim*, i. ni. 39. 1.: »Das Weih wird geheiligt durch die Mutterschaft.«

²⁾ *Dupanloup*. De l'éducation. Paris. 1887. TT. k. 151. t.: »Une mere! . . . Demandez á mere, si eile échangerait son heureuse maternité contre les plus hautes fortunes, contre une des couronnes de la terre!« . . . »Qu' est-ce done que cet aniour maternél? qui dira sa force et sa tendresse. sa magnanimite et sa puissance? qui dira ses joies. son energie >>t ses prodiges ?«

³⁾ *Oppenheim*, L m. 39. I.. »Die vermittelte Einheit der Liebenden setzt ihre ursprüngliche Verschiedenheit voraus, wie alle Harmonie nur ans der Versöhnung von Ungleichen entspringt.«

lépésről-lépésre tud odáig fölemelkedni, hogy e két ellentétes szerepkört párhuzamba helyezze, ne pedig a nő értékét a férfié alá. *Held*¹⁾ említi, hogy az ősi vallásokban majd mindenült a férfi a jónak, a nő a rossznak symbolikus jelképe. A kezdetleges nyelvekben pedig minden oly dolog, a mely valami jót, határozottat, erényt jelent, hímnemű, ennek ellentéte pedig nőnemű. A dualizmusnak minden formája, a mely az ősi vallásokban, nyelvelmékekben megnyilatkozik, ezt a felfogást tükrözi vissza.

Az ellentétek vonzódásának eme vastörvénye képezi a szerelemnek magvát is. A férfitől megkívánjuk a férfiasságot, az erőt, a föllépést, hogy férfi lehessen ²⁾³⁾ Mint a múlt század forradalmi szellemű fiziológusa, *Cabanis*⁴⁾, megjegyzi, a férfi nevelésénél is arra kell törekedni, hogy eme tulajdonok benne mindjobban kifejlődjenek.

A nő pedig a férfinak hasonmása, reprodukciója; általa és csakis általa emelkedhetik hivatásának teljességére, általa lehet nővé és anyává: »Das Weib wird das Höchste, wessen es fähig ist, blos durch denn Mann.⁵⁾« Jellemvonása lelkének a gyöngédség, alkalmazkodás, gyöngeség az erővel szemben; épen ez az, a mi őt feladatára legjobban képesíti.⁶⁾ Hivatása és célja: a férfit szeretni, általa elérni élethivatását: a biológiai, etnikai és szociális integráció legnagyobb teljességét.⁷⁾

¹⁾ *Held*, i. m. T. k. 149. t.

²⁾ *Cabanis*: *Rapports du physique et du moral de l'homme*. Paris, 1867. — I. k. 270. 1. »Il faut, que l'homme soit fort, audacieux, entreprenant, — que la femme soit faible, timide, dissimulée . . . Telle est la loi de la nature.«

³⁾ *Schopenhauer*: A nemi szerelem metafizikája. (Ford. Bánóczi.) 94. 1. »Különösen megnyeri őket a férfi ereje s vele összefüggő bátorsága . . . innen van, hogy a nők rút férfiakat gyakran szeretnek, férfiatlan férfit azonban soha, mert ebbéli hiányait meg nem semlegesíthetik.«

⁴⁾ *Cabanis*, i. m. 1. k. 281. 1.: »Dans le jeune homme, il faut, que la roideur des fibres augmente, que tonten les impressions doviennent plus brusques.«

⁵⁾ *Baumann*, i. m. 299 l.

⁶⁾ *Cabanis*, i. m. 1. k. 271. 1.

⁷⁾ *Baumann*. i. m. 290. 1.: »Den Mann lieben mit ganzem Herzen, so lange sie ihn hat, in seinem leiste die bleibenden.

A sok közös emberi vonás közül, mely a férfit s a nőt összefűzi, minduntalan ki-kicsillan a nőnek számtalan egyéni sajátsága¹⁾, testi gyengeségét egyensúlyozza lelkének gyengédsége, melylyel az érzések felfogására képesebb, mint a férfi.²⁾ A férfinak szelleme, a nőnek kedély világa szárnyal magasabban; de míg a férfi elmerül a létért való küzdelem hullámaiba, addig a női kedély *hamarább megtalálja a harmóniát*, hamarabb fel tud emelkedni az egyetemesnek világába, mint *Madách* mondja:

» . . . S ha tettűs életed
Zajában elnémul az égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete.
Az érdekek mocskától távolabb
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté és dallá fog szűrődni.«³⁾

A nőben tehát túlnyomóbb az érzésvilág gazdagsága, míg a férfinak tágabb gondolköre van. Ez a természetnek bölcs munkafelosztása, mely lehetővé teszi, hogy férfi és nő szerelemben oly csodálatos módon integrálódjanak, oly teljes kölcsönös kielégítést találjanak.

IV. A mint ezt a kiegészülést a múltnak mind erősebb és erősebb szálai kezdik összekapcsolni: azon módon nő a szeretet, a szerelem. Mert a szerelemnek egyik főtörvénye a ha-

Verpflichtungen erfüllen, sollte er vor ihr weggenommen werden, das ist die höchste, sittliche Frauenliebe.«

¹⁾ *Cabanis*, i. m. L k. 277. 1.: »Il y a sans doute, dans leur manière de sentir im grand nombre de choses communes; celles-là se rapportent à la nature humaine generale: mais it y en a plusieurs essentiellement différentes . . . «

²⁾ *Dupanloup*: Die Mädchen-Erziehung. Mainz 1880. (német ford.) 104. 1.: »Schwächer, als der Mann, ist die Frau, dem Manne dennoch durch eine weniger materielle Natur, durch Schwungkraft überlegen, *sie steht hoher auf dem Gebiete des Gefühlslebens*, — sie ist, wenn ich so sagen darf, mehr Seele, als der Mann . . . Sie kann sich leichter zur uneigennütigen menschlichen Seele erheben.«

³⁾ *Madách*: Ember tragédiája. XV. szín. Ugyanott még egy hatalmas ecsetvonással jelzi Madáchunk a férfi és női kedély különbségét, mikor az angyalok biztató éneke elhangzott:

Éva:

Ah, *értem* a dalt, hála Istenemnek!

Ádái:

Gyanítom én is . . .

(XV. szín)

ladás, az erosebődés. Ha már a fiziológiai elem nem nagyobbodhatik benne az évek lezajlása s az intenzív erők eltűnése folytán, akkor a morális elemnek kell nagyobb tért hódítania, — de egészben vevő, tartalmában a szerelemnek soha sem szabad veszítenie, mert ez rá nézve a megszűnésnek kezdete.¹⁾ A szerelmet nemcsak a sülyedéstől óvni, hanem folyton nagyobbá és nagyobbá tenni: ez legyen a házasság életnek legszebb hivatása.²⁾

Egy másik karakterisztikonja a szerelemnek a kizárólagosság. Ezt már az integráció szelleme hozza magával, hiszen a nemek teljes kiegészülése egészen kizár ebből a viszonyból harmadik személyeket; a viszonynak, mely a házasságot összefűzi, oly bensőnek kell lennie, hogy a két nem egyesülése a teljes kielégítettség állapotát idézze elő. A szerelmeseknek oly szép fogadása: »téged egyedül, téged örökre« — legjobban kifejezi az exkluzivitást a szerelem terén.³⁾

Az integrációnak ismét egy nyilvánulása az, mikor az egyik nem fogyatkozását, hiányát a másik nemnek megfelelő irányú jó tulajdonsága, erénye kiegészíti. Mint már előbb említettük, a férfinak primitívebb érzésvilágát ellensúlyozza a női kedély kimeríthetetlen kincseshányaja, érzéseinek gazdag skálája a gyermekleánytól az anyáig; másrészt pedig a nő gyöngédsége és gyengesége támasztékot talál a férfi védelmében és erősségében.⁴⁾

¹⁾ Henry Perreive-től idézve: *Bougaud*: A kereszténység és korunk. I. k. 180. t.: »A szerelem első törvénye: a haladás, öregbedés törvénye. Születése első percétől fogva a szerelem csak úgy élhet meg, ha nő. Amint nőni megszűnt, és megáll: csökkenni kezd. s ha csökkent, már meghalt.«

²⁾ *Ott*, I. k. 181. l.: »Azt hiszitek talán, hogy legnehezebb megfékezni a szerelem heves dagályát? — oh nem, legnehezebb megakadályozni apályát . . . De még ezerszer nehezebb a szerelem öregbedését biztosítani, azt meg-megújuló lángra lobbantani.

³⁾ *Ott*, I. k. 177. l.

⁴⁾ *Spencer*, i. m. V. k. 704. l.: »Die verhaltmassige Schache des Weibes, welche von selbst ein gewisses Verlangen nach Schutz ausdrückt, befriedigt das Streben des Mannes etwas zu beschuchen. und dieses befriedigte Streben bildet einen wesentlichen Bestandtheil der, durch die ganze Beziehung zum weibe in ihm erregten zartliehen Gennuttsbewegung.«

A nőnek egész életpályája a férfi körül forog; azért a kimondhatatlan gyengédség, melylyel azt mint feleség, mint anya körülveszi; ő a férfinak árnyéka, mellékbolygója, mert:

» . . . csupán
Saját tüzének halvány mása az, (a nő)
Mely véle együtt semmivé borulna.«

(Ember tragédiája 11. szín.)

De viszont a nő a férfi érvényesülésének egyetlen tere; a férfi csak benne találja meg önmagát megnemesedve, s mit érne a férfi szív az őt megérteni tudó női lélek nélkül?

»Mi a hang, ha nincs ki értené ?
Mi a sugár, ha szín nem fogja föl?
Mi volnék én, ha mint visszhang s virágban
Benned szebb létre nem feselne létem?

— mondja Ádám Évának: a férfi a nőnek.

V. Az evoluzionistáknak amaz állítása, hogy a szerelem, mint fejlődési produktum, idővel mindig nagyobb és erősebb lesz, szóval, hogy a szerelemben a biológiai elem mellett a morális alkotórész mindinkább tért nyer és tért fog nyerni a jövőben, — nem talál teljes igazolásra, ha állításukat kissé jobban bonczolóké alá vesszük.

Spencer beszéli, hogy a négerék, hottentották, kafferek stb. vad népek nem ismerik a szerelemnek, gyöngédségnek semmiféle megnyilvánulását: szóval, hogy a szerelem, csak bizonyos magasabb lelki fejlődés eredménye.¹⁾ Élénk ellentétbe állítja a vadak gyöngédtelenségével a monogam életet élő madarak gyöngédségét és szerelmét.²⁾ Majd következtetéseiben odajut, hogy a monogam házasesletben lakozó szerelem és gyöngédség mindinkább fejlődni fog, az idők folytán mindig több és többféle motívumot fog magában rejteni, s így a szerelem az erkölcsi tökéletességnek és szépségnek nem remélt magaslatára fog jutni.³⁾

¹⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 267.1.

²⁾ *Spencer*, i. m. V. k. 042. 1.

³⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 372. 1. (Vetter fordításában.) »Jene höheren Gefühle, welche bei uns die Vereinigung der Geschlechter begleiten, welche aber beim primitiven Menschen noch nicht existieren und auch in Europa in früheren Zeiten viel weniger entwickelt waren, als gegenwärtig (wie man schon aus dem Gegensatz zwischen der älteren und der neuesten Literatur erkennen kann).

Tegyünk azonban kísérletet arra, hogy a szerelemben különböztessünk meg két részt: az intenzitást és az extenzitást. Értve intenzitása alatt a szerelemnek erejét, megnyilvánulásának fokát, erősségét; — extenzitása alatt pedig a számtalan motívumot, a melyből össze van téve ez a gazdag ethikai tartalmú érzelem, a sok megnyilatkozási módot és formát, melyben ez a különböző körülmények között élő emberből kisugárzik. Más a föld egyszerű népének, más a királyok és költők szerelme

A mi az intenzitást illeti, ez a szerelemben mindig és mindenütt ugyanaz: az ember egész testét és egész lelkét adja a szeretettnek, s az emberi lételező egész intenzitásában tör a kiegészülés felé.¹⁾ Itt nem határoz az érzelem, a gyöngédség, annak esetleges külső nyilvánulása: az intenzitást illetőleg el lehet mondani, hogy az ősember szerelme ugyanaz és semmivel sem több, mint a mai kor gyermekéé.²⁾

Az extenzitás ellenben a szerelemnek már specializálódása, apró részekre bomlása, mely minden kis apró motívumban az emberi természetek külön félesége folytán másként és másként nyilatkozik meg.³⁾ Az extenzitás eme változása, szerény véleményünk szerint kétféle szabálynak van alávetve. Az egyik az, hogy az emberi életkor változásánál a szerelem intenzitása mindig kisebb, míg extenzitása mindig nagyobb lesz; mindig több és több gyöngéd kapocs, ethikai összeköttetés fűzi össze a házastársakat. A másik szabály pedig akkor táruul szemünk elé, ha a szerelem emez extenzitásának megnyilván-

werden sich aller Erwartung nach noch weiter entwickeln, je mehr die Abnahme der kriegerischen Art und das Fortschreiten des industrialismus die altruistischen Gefühle begünstigen denn das Mitgefühl, welches die Wurzel des Altruismus bildet, est ja ein wesentliches Element dieser Gefühle.«

¹⁾ *Oppenheim*, i. in. 39. L: »Die Moralität . . . ist das Streben des Individuums nach der Totalität der Menschheit. Dem intellektuellen Menschen wird dieses Streben zum Naturtrieb in der Liebe.«

²⁾ V. ö. *Beaussire*. i. m. 228. 1.

³⁾ *Oppenheim*, i. m. 39. 1.: »Bei dem Menschen . . . der Gattungstrieb . . . spiegelt sich im geistigen Leben als *liebe*, und wird so zum *Individuellste* und *Mannigfaltigsten* in der menschlichen Natur.«

nulását a művelődéstörténetben s a művészetek történetében kutatva szemléljük.

A szerelem, mint az embernek legbensőbb, legintenzívebb érzelme, rányomta mindig eltörölhetetlen bélyegét a korra, melyben az emberek éltek, az alkotásokra, melyeket az emberek szerelmüktől megihletve létrehoztak. Az idealizmus kora mindig kedvez a szerelem extenzitásának, ekkor az ember ezernyi új alakban állítja elének művészetében megörökítve, ujjáteremtve a szerelmet; a realizmus ideje ellenben szűkebbre szorítja az extenzitás hullámain s nem kedvez a szerelmet alkotó apró motívumok kifejlődésének. Az extenzitásnak eme második szabálya határozottan a hullámmoogás törvényei szerint igazodik; bár időnkint el-eltűnnek az emberi szellem termékeiből a szív magaszosultabb hangjai, a szerelem pompázóbb virágai, de visszahozza azokat idők során megint az ideáлизmusnak iránya, a szerelem extenzívebb megnyilvánulásának újra fölragyogó napja!

IV. FEJEZET,

A házasság fogalma és célja.

Mint minden fogalom meghatározás, úgy a házasság lényegének és céljának definíciója is, egyike a házasságjog legvitatottabb problémáinak. A legrégebb idők óta legkülönbözőbb és változatosabb módon igyekeztek megfejteni ezt a kérdést, a fogalom meghatározás szavaiban élénken tükröződik elénk mindig az egykorú tudomány álláspontja; látjuk, hogy mit tartottak fontosnak egyes időkben, vagy mik voltak esetleg a fogalmak, a miket egyes koroknak filozófiája óvakodott belevonni a házasság definíciójába.

A sokféleséget és a zavart, mely e téren uralkodik, fokozza az a körülmény is, hogy a házasság szerződéses megkötéséből kiindulva, jó ideig az elméielek ezen szerződés lényege, s nem a házasság tulajdonképen tartalma körül forogtak: így jött létre a természetjog szerződési elméleteinek nagy csoportja.

A házasságot, mint szerződés alapján létrejött *életviszonyt* kell értelmeznünk; a feleknek megegyező, házasságra irányuló akarata: ez a szerződés, — s az így létesült együttélési alak: a házasság: már életviszony, önálló tartalommal és célokkal, mely már nem esik a szerződéssel analóg elbírálás alá.

A házasság fogalmával lényegesen összefügg annak célja, mely a szerint igazodik, hogy milyen elemeket viszünk bele a fogalom meghatározásba. A természetjog és az asszociációs filozófia így járulékos célnak, állami feladatoknak megvalósulását is írja a házasság felek terhére, a theológiai elmélet a tulvilági élet előkészítő iskoláját látja a házasságban, az ethikai elméletek pedig valamely absztrakt erkölcsi cél elérését tűzik ki a házasság feladatául. Mint látni fogjuk, a házasságnak nem lehetnek ilyen értelemben vett »járulékos« céljai, a

különböző elméletek által felvett ilyen »járulékos« célok már nem céljai, hanem eredményei, következményei a házasságnak. Ha sikerülend a házasságot, mint egységes fogalmat, az emberi élet legfőbb céljának megvalósulását, meghatározunk, akkor a cél a fogalommal összeforr, vele egységes lesz, s nem lesz szükségünk a házasság »céljainak« külön felsorolására.

De szólnunk kell majd e fejezet keretén belül a házasságnak *tartalmáról*, két kérdést különösen megvilágítva: először azt, hogy a házasság köthető-e csak bizonyos időtartamra, másodszer azt, hogy az utódok létrehozása elkerülhetetlen kelléke-e a házasságnak? E két lényeges kérdés körül forgott a régi házasságjognak minden jelentősebb vitája, s a tudományos álláspontok küzdelmét csak fokozta az, hogy ezt a két momentumot a házasság fogalmába és céljába igyekezően belemagyarázni, avval együtt tárgyalták. A fogalmaknak egész chaosza támadt így a házasságjog irodalmában: a mi egyik írónak házassági cél, az a másiknak *lényeges* alkotórész, a mi az egyiknek *alapfogalom*, az a másiknak lényeges *anyagi kellék*, a harmadiknak *alapfeltétel* stb.

E két kérdést a lényeg- és fogalommeghatározástól elkülönítve kell tárgyalnunk; mindenekelőtt azért, mert szerintünk az ezen kérdésekre adandó válasz a házasság teljes fogalommeghatározása után abban már implicite benne foglaltatik, — de meg azért is, mert tárgyalásunk gondolatmenete így fönnakadást nem fog szenvedni: először a fogalmat s vele együtt a célát határozzuk meg, illetve konstatáljuk a fogalom és cél azonosságát, s azután deduktív módon állapítjuk meg e két fontos kérdésre adandó feleletünket.

A mi pedig a házasság fogalommeghatározása körül forgó elméleteket illeti, először a római jog álláspontját fogjuk célunkhoz szabott rövidséggel méltatni, majd az egyházjogi doktrína tanítására térünk át; azután a természetfilozófiai fölfogásnak két csoportját igyekszünk bemutatni, a tiszta szerződési teóriákat s a vegyes elméleteket. Külön kell megemlékeznünk Kant jogelméletéről, mely után az asszociációs filozófia legtipikusabb termékeit ismertetjük. Az erkölcsi fölfogás követőivel s Fichtével, majd a biológiai fölfogás rövid ismertetésével zárjuk le ezt a rövid kis jogtörténeti áttekintést, hogy utána, az elmondottakból levonhassuk konklúzióinkat.

ELSŐCZÍM: ELMÉLETEK A HÁZASSÁG LÉNYEGÉRŐL.

A) A római jogi felfogás.

A régi római családi élet szigorú, puritán erkölcsössége a házasságra is rányomta jellemző bélyegét: gazdag erkölcsi tartalom, de az egyéni szabadságnak nem csekély korlátozottsága jellemzik a római házasságot. Bár eltérők a magyarázatok, a melyekkel a római családjognak erkölcsi vonatkozású részeit kommentálják,¹⁾ de legvalószínűbb, hogy a római jog eredeti elmélete közép helyet foglal el a szerződési s az ethikai theóriák között, jellemző alapvonása az életközösség elvének intenzív keresztülvitele. (»Ubi tu Caius, ego Caia.«)

Modestinus meghatározása szerint: »*Nuptiae sunt coniunctio maris ei feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communication* Legkiemelkedőbb pontja e definíciónak a »*consortium omnis vitae*,« mi a legteljesebb életközösségre utal,²⁾ s a mi más szavakkal, de ugyanazon értelemben a *Justinián-éle* definícióban is megtalálható: »*Matrimonium est viri et mulieris coniunctio individuum vitae consuetudinem continens.*«

Az ősi római felfogás folyamánként a későbbi római doktrína is szükségesnek tartja a gyermekeket a házassághoz, sőt a gyermektelen házasságot szégyennek tartják. A gyermekek nemzése náluk nemcsak családi, de egyszersmind polgári kötelesség. A coelibatust a római jog erkölcsstelennek tartotta, de vallási célokra nem ritkán instituálta a családon kívüli állapotot.

Ahoz képest, hogy Rómát a legrégebb időtől fogva monogam házas alkotmányú államnak ismerjük, a házasságjog

¹⁾ V. ö. *Farkas Lajos*: A római jog történelme I. k. 109. s köv. 11.

²⁾ »*Modestinus* idézetében a házasság eszméje roppant erkölcsi világ fenséges szignatúrájával lép elének.« *Uott* I 12 l.

is ehez hasonló fejlődést mutat: személyi téren a nő a férfinak belső, családi jogaiban osztozik.

Ha a pandektajogban a házasság körül forgó tételeket és a doktrínát figyelemmel kísérvük, látjuk annak az igazságnak évenyesülését, hogy a filozófiai irodalom rendszeren csak a gyakorlati irányzatnak nyomában szokott fakadni; itt is azt vehetjük észre, hogy a fejlődő partikuláris jogok legelsőben is a létalapjukhoz legközelebb állót: a házasságjogot és családjogot kezdik konstituálni s így a pandektajognak fejlődésben levő doktrínája alól hamar elvonják a talajt. A pandektajog mindazonáltal közelebb hozta a régi római elméletet a szerződési teoriákhoz, s szintén kettős célját ismerte a házasságnak: az utódok létrehozását és az életközösség megvalósítását.

B) Theológiai felfogás.

A kereszténység tanai nemcsak társadalmi vonatkozásaiban regenerálták a házasságot, hanem az évek hosszú során át a házasságjognak hatalmas doktrínáját is teremtették meg. A keresztény doktrína gyökereit a római jogi felfogásban találja; annak tanai mentek át a keresztény egyházatyák tanításaiba is, hozzáadva a római házasság jog tételeihez a theológiai felfogás metafizikus vonatkozásait.

Egy új elemmel bővül itt a házasságjog tanítása: a theológiai felfogás hol mint főcél, hol mint járulékos cél tűzi ki a házasságban a vallás művelését, a földöntúli élet előkészítését. *Szent Ágoston* dualisztikus világnézete először fejezi ki a kereszténységnek eme tanítását, mikor párhuzamot von a földi ország és Isten országa között. Az Egyház ebben az időben, mint alább láttuk, a házassági politika szálait is kezében tartja, színe előtt köttetnek meg az egész civilizált világ házasságai, s így doktrínájának tekintélye is hosszú időn át egyedül uralkodó lehetett.

Aquinói szt. Tamas-nál a római jog által ismert kétféle házassági célhoz (*procreatio prolis, communicatio operum*) már *expressis verbis* harmadik is cél járul: (*in quantum inter fideles est*) *significatio Christi et ecclesiae*. Innen

kezdvé az összes theológiai írónál ez a felfogás húzódik végig. Aquinói szent Tamás e harmadik célt csakis a monogamiához köti: »pluralitas uxorum tertium finem matrimonii totaliter tollit.«¹⁾²⁾

A theológiai fölfogás későbbi fejlődése is ugyanezt a képet mutatja, *Stuhl, Müller* tanai is hasonló metafizikai irány nyal bírnak. *Stahl* szerint a házasság »ein ins Sittliche erhobenes Naturverhältniss.«³⁾ A traditionalista *De Bonuld* háromság-elmélete érdemel itt még említést: az ok, eszköz és eredmény (cause, moyen, effet) háromsága szerinte a családban is megnyilatkozik, hol az atya a pouvoir, az anya a ministre, a gyermek a sujet s így ezeknek együttlétele alkotja a családot.

Egészben véve a theológiai felfogás hatalmas, új etnikai tartalommal gazdagítja a házasságot és a családi életet s a későbbi ethikai elméleteknek kiindulási forrását képezi.

C) Szerződési elméletek.

Ha a szerződési elméletek nagy számán végigtekintünk s közülük a legjelentősebbeket kiemeljük: első pillanatra szemünkbe ötlük a különbség, melyet a régebbi s az újabb szerződési theóriák között találunk; a régiek még a merő formalizmus talaján állanak s a házasságot nemcsak megkötésében, hanem egész lényegében szerződésnek tekintik, benne fölbontható magánviszonyt szemlélnék s így annak erkölcsi tartalmát is nagyon szűk korlátok közé szabják.

A másik csoportba tartozó szerződési elméletek már kissé engednek az előbbieknél rideg formalizmusából, s az összhangzó akaratok alapján a házasságban létrejött új, ethikai, vagy szociális tartalmú viszonyt konstituálnak; ámde magát ezt a viszonyt ismét a szerződés szabályai szerint bírálják el, s így maguk állítanak önmaguknak útvesztőt, mellből nehéz a kime-nekülés a házasság fölbonthatatlanságának szélesebb mezejére.

¹⁾ *Aquinói szt. Tamás*: Summae III. 65.

²⁾ V. ö. még *Porubszky*: Jus ecclesiasticum Canonicum. Adriae 1858., 647. l. *Aichner*: Compendium iuris eccl. canonici. Brixiae, 1864., 447. l. *Rive*: Die Ehe in dogmatischer, moralischer und socialer Beziehung, 1870.: 350. s köv. 11.

³⁾ *Stahl*, i. m. I. k. 428. l.

Így aztán a merő szerződési theóriák, mint *Grotiusé*, *Puffendorfé* nagy visszaest mutatnak a római joggal s a vele egy talajon álló theológiai felfogással szemben, s csak a múlt és a jelen század természetfilozófiája képez oly alapot, melyből a szerződési elméletek igazi tudományos kutatásai kiindultak. A természetjogászok legnagyobb számát azonban inkább a következő részekben soroljuk föl, a mint elméleteikben a szociális, vagy ethikai tartalmú vonások leginkább kidomborodnak.

Ahrens már éles különbséget tesz a kétféle szerződési elmélet között; ő már a merő szerződési elméletekre, mint letüntekre tekinthet vissza, s így konstatálja, hogy a theóriák vagy jogi, (tehát merő szerződési) vagy némileg ethikai alapon állanak; az utóbbiak sorába ő maga is tartozik.¹⁾ De még ő nála sem fő az ethikai elv, csak előtérbe nyomul a szerződés merő formalizmusa mellett; szerinte a házasság »eine rechtlich-sittliche Institution, . . . in der das Recht durch das sittliche Moment begrenzt wird,« tehát az erkölcs csak öre, fékezője a jog merevségének. A mi a házasság céljait illeti, felsorol a leglényegesebbeken kívül olyanokat is, a melyek csak egynémely házasságnak lehetnek sajátosságai, s mint házassági célok, mindenestre illuzóriusak, pl. »ein Verein zur geistigen Ausbildung in Wissenschaft und Kunst,« — »eine Hechls-gesellschaft.« stb.²⁾

Walter a házasságot szintén szerződésből dedukálja, s benne a test és lélek analógiájára kettős: fizikai s erkölcsi motívumot különböztét meg.³⁾ Az ő felfogása általános és széleskörű, mert a pohgamiára való tekintettel kiemeli, hogy a morális motívum a házasság lényegéből hiányozhalik.

*Michelet*⁴⁾ szerint a házassági szerződés a kövelkezőkel tartalmazza: mindenekelőtt a legintenzívebb életközösséget, (consortium lotius vitae), majd az exkluzivitást, tehát a monogam életviszony szentségét és sérthetlenségét, végül a házasságnak fölbonthalailanságára irányuló *akaratot*. De csakis

¹⁾ *Ahrens* (ford. Bihari) Természetjog. Pest. 1872., 247.

²⁾ Idézve: *Schilling-Werner*, i. m. I. k. 254. 1.

³⁾ *Walter*, i. m. 92. i.

⁴⁾ *Michelet*, i. m. 297. s köv. 1.

az akaratot, meri később, a körülmények változtával ez az akarat is megfelelő változást szenvedhet.

*Oppenheim*¹⁾ is a szerződésre irányuló szabad akaratot emeli ki leginkább, mikor hangsúlyozza annak minden kényszerből való mentességét: »Die Ehe ist ein rein menschliches Institut . . . aus freier Wahl hervorgehend; darum muss sie freier Neigung stets entsprechen.« A házasság főcélja agyermeknemzés, azután az életközösség.

*Schilling*²⁾ szintén a morális rend által szabályozott szerződésnek veszi a házasságot, melynek megkötése nem tartalmazhat oly elemeket a melyek a házasság természeti céljaival ellenkeznek; »különösen pedig . . . nem lehet hozzá sem véghatáridőt, sem felbontó feltételt függeszteni.«³⁾ A mi a házassági célokat illeti, első helyen a gyermeknemzést, s a gyermekek fölnevelését említi, s csak azután az életközösség megvalósítását.⁴⁾

A szerződési elméletek között a legideálisabb felfogást *Belime* képviseli. Nála: »Le mariage est une association de Thomme ét de la fémmé pour perpétuer leur espèce. C'est de plus une association pour élever leurs enfants et pour s'aider mutuellement a supporter de la vie «⁵⁾ Szerinle a gyermeknemzés, mint főcél, a történeti fejlődés folyamán lassankint magával involválja a gyermeknevelést, a közös családi életet, a házastársak kölcsönös segítségét s a szociális munkafelosztást.

Végigtekintve így a szerződési elméletek kidomborodóbb vonásain, látjuk, hogy azok a házasságot két megegyező akarat produktumának tariják, s a két egybehangzó akarat által létrejött viszony vagy később is az alkotó akaratok szabályozzák, (t. i. a merő szerződési elméleteknél) vagy magasabb ethikai tekintetek, mint a későbbi szerződési theóriákban. A házasságot ez a jogfejlődés nagyrészt magánviszonynyá telte, s az állami omnipotenzia hatásköre alól kivonta annak rendezését, igazgatását.

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 41. l.

²⁾ *Schilling*, i. m. I. k. 255 l.

³⁾ *Uott*, I. k. i. m.:256 l.

⁴⁾ *Uott*. I. k. 256. l.

⁵⁾ *Belime*, i. m. II. k. 71. l.

A mi most már a történeti fejlődést illeti, a merő szerződési elméletek letűnése után, mint egy hatalmas új határkő, jelenik meg *Kant* jogelmélete, s ettől kezdve a házasságjog elméletei két, párhuzamos irányban haladnak: az egyik irányt még mindig, úgyszólván máig, a szerződéselméletek képviselik, a mint ezeket az imént vázlatosan bemutattuk; a másik irányzat az, a melyet később szociális és ethikai tartalmának túlnyomósága miatt hasonló címekben igyekszünk legfőbb vonásaiban bemutatni.

D) *Kant* jogelmélete.

Kant jogi idealizmusa, mely új korszakot alkotott a természetfilozófiában, a házasságjog egész birodalmán átvonul erős egységes gondolatmenetével. A házasság szerinte a nemi viszonynak jogalkotta szabályozása: »Die Verbindung zweier Personen verschiedenen Geschlechtes zum lebenswichtigen wechselseitigen Besitz ihrer Geschlechtseigenschaften.«¹⁾ Ő nála, ki minden jogot a szubjektív szabadságfogalomból vezet le, a házasságjog ezen kérdése is az enyim és tied fogalmában összpontosul: a házassági szerződés feltétlen jogot biztosít a házastársaknak egymás fölött fizikai és morális tekintetben, s feltétlen exkluzivitást konstituál közöttük harmadik személyek irányában.

A mi a házassági célokat illeti, jogelméletéből kifolyólag a házasságot elsősorban is, mint a jogrend megállapítására szolgáló intézményt látja, e főcélon, a jog megvalósításán belül impliciten sok más cél foglaltatik, nevezetesen a gyermeknemzés, gyermeknevelés célja, méh éknek megvalósítására az ember már mintegy a természettől utalva van.²⁾

Szerinte az életközösség megvalósításának oly intenzívnek kell lennie a házastársak között, hogy abból egy harmadik, a házastársak fölött álló erkölcs szubsztancia jöjjön létre; ez a metafizikai vonás *Kant* elméletében a jogeszmény megvalósulásának szimbóluma.

¹⁾ *Kant*: Rechtslehre. 90 l., idézve: *Schilling i. m. i.* k. 258. l.

²⁾ *Uott*, 91. l.

Kant elmélete hatalmas lökést adott a házassági elméletek további kifejlődésének; nyomban utána *Hegel* és *Fichte* az ethika mezejét teszik dedukcióik színterévé, — másfelől a természetfilozófiái fölfogás, vesztítve eddigi merevségéből, a vázlatosan már fölsorolt szerződési elméleteknek ad létet.

E) Szociális elméletek.

A szociális elméletek már nem a szerződés szabályai szerint ítélik meg a házasságjog minden kérdését, mint a szerződési theóriák, hanem a két összhangzó akaraton, mely a házasságkötésre irányul, új, a szerződő felek akaratának további befolyásától független életviszonyt építenek föl, mely kiválón szociális tartalmú. Azért ezeket is a természetfilozófiái fölfogásból látjuk kiindulni, mint az asszociációk filozófia legtipikusabb produktumait.

Krause,¹⁾ *Gro.*,²⁾ *Hasner*,³⁾ *Walter*,⁴⁾ továbbá *Herbart* és *Trendelenburg* ennek az iránynak leginkább képviselői, kik az emberi egyesülést látják a házasság fő céljának, s az életközösség megvalósítását, mint ennek a célnek elérésére szolgáló egyszerű *eszközt* fogják föl.

Held, habár nem mulasztja el kiemelni a házasság ethikai alkotó elemét, szintén inkább a szociális elméletek felé látszik hajlani. Szerinte: »Die Verbindung zwischen Mann und Weib ist also nothwendig eine *organische*, weil auf freier Wahl freier Wesen beruhend; eine *sittlich-sinnliche*, weil die beiden verbundenen Menschen nach jeder Seite ihres Wesens vollständig erfassend.«⁵⁾ Nála a házasság a társadalom fönnállása miatt szükséges, s mint ilyennek első és legszükségesebb, úgyszólván egyedüli célja a procreatio prolis. Ha ez teljesítve van, a társadalom fennállása már biztosított.

Beaussire is kiválóképen a szociális eredményeket emeli ki, melyeket a házasság létrehoz; figyelmeztet az akara-

¹⁾ *Krause*, i. m. 502. s köv. ll.

²⁾ *Gros*, i. m. 100. l.

³⁾ *Hasner*, i. m. 68. s köv. ll.

⁴⁾ *Walter*, i. m. 94. s köv. ll.

⁵⁾ *Held*, i. m. i. k. 147. l.

toknak szabadságára, melyeknek a társulás eme legerkölcösebb neménél közre kell működni; a legtöbb nyelvben erre a »szerződés, kötés« értelmű kifejezést használják, de ez csak látszat, mert a szerződés alapján szociális irányú életviszony jó létre.¹⁾

A szociális elméletekhez csatlakozik legújabban *Byk* is,²⁾ — de azt hiszszük, hogy a házasság lényegének és céljának ezen egyoldalú felfogását az ethikai elméletek, nevezetesen később az ethikai univerzalizmus egészen háttérbe fogják szorítani, s a házasságnak sokoldalú hatását fölismerve, a házassági filozófia mindinkább arra fog törekedni, hogy a házasság összes jelenségeit egy tényezőből kimagyarazza.

K) Ethikai elméletek.

Az ethikai elméletek, legalább ez idő szerint, a haladásnak legmagasabb fokát képviselik a házassági iheóriák között. Szerintünk a házasság két egybehangzó akaraton alapul, tehát létrejöttének *alakja*: szerződés; de a létrejött viszony többé nem esik a szerződés szabályai alá, hanem az ethikai törvények uralma alatt áll, s a közerkölcsiség elvei kormányozzák. Maga a házasság is, mely illetéknépen létrejön, már ethikai jelenség. Az ethikai elméletek közvetlenül *Kant* elméletének hatása alatt kezdetlek keletkezni, s azóta virágzanak a mai napig.

1. *Fichte* elmélete.

Fichte így határozta meg a házasságot »System der Ethik« ez. művében: »Die Ehe ist theils die unmittelbarste, in der Natürlichkeit des Geschlechtsunterschiedes wurzelnde, theils die innigste, vielseitigste, und durchgeführteste Wechselergänzung zweier verschiedenen Geschlechts Individuen.«³⁾

Tehát, a mit különösen hangsúlyoz *Fichte*, ez a két nem legtökéletesebb kiegészülése, a szellemi és anyagi egyesülés. A mit a szociális elméletek cél gyanánt vesznek föl, t. i. a

¹⁾*Beaussire*, i. m. 212. 1.

²⁾*Byk*: Rechtphilosophie. Leipzig. 1882. 84. 1.

³⁾*Fichte*., i. m. II. rész. II. köt. 160. 1.

társulást s a társadalom alkotást, az Fichte szerint a házasságnak, mint erkölcsi szubsztanciának nem lehet célja, csak a házassági szerződésnek egyik alkotó eleme.¹⁾

A mi a házassági célokat illeti, Fichte nem ismeri a cél egységességét, hanem igen sok egyes célt sorol fel, melyeket mind hivatása a házasságnak megvalósítani, Így a procreatio prolis, a szexuális élet erkölcsi korlátozása, majd a házastársak kölcsönös segítése, végül az erkölcsi jónak megvalósítása, példaadás az erkölcsi tökéletesség útján. Már itt élenken látjuk Fichtének etnikai fölfogását kidomborodni; de nemcsak a házassági célok, s mint később látni fogjuk, a házastársak kötelességei között foglal helyet az erkölcsi eszme megvalósítása, hanem ő magában a házasságban már az emberi gyakorlati erkölcsös élet legmagasabb nyilvánítását lájja, szel'rinte a házasság erkölcsi öncél.²⁾ Mikor már a házasság valamennyi lehetséges célját felsorolta, akkor azt mondja: »Die Ehe . . . hat alle diese Zwecke auch, aber sie ist darüber hinaus noch Zweck an sich selbst, das schlechthin Sein-sollende, weil sie der sicherste und einfachste Naturfang ist zur steten und vielseitigsten sittlichen Entselbstung.« A házasságnak ezen öncélúsága egészen új tanítás, melynek nyomát Fichte előtt sehol sem találjuk; nem jó létre nála a házaselek egyesülése által egy új erkölcsi produktum, mint Kantnál, tehát elmélete nélkülözi a metafizikus vonatkozásokat, hanem csak azt állítja, hogy a házasság, mint az általános erkölcsi eszme legtökéletesebb megvalósulása, ezen megvalósulás, megtestesülés kedvéért létezik.

A házasság ethikai alapját Fichténél is a nemek kölcsönös vonzalma, a szerelem képezi, mint azt már előbb említettük:³⁾ s a szerelem, mint ilyen tényező, szükségképen alkotó része az erkölcsi házasságnak; de azért jogos házasság lehetőségét Fichte elismeri eme tényező hiányával is.

Fichtének magasan szárnyaló idealizmusa, melylyel a házasság erkölcsi fölfogását megteremtette, termékenyítő magul szolgált a későbbi házassági filozófia számára; utána az ethikai

¹⁾ Uott, 161. 1.

²⁾ Uott. 162. 1.

³⁾ V. ö. jelen munka 61. 1.

elméletek egész sora keletkezik, s nekünk úgy tetszik, hogy még az evolúziós filozófia is ezen az alapon áll, mikor házassági tanait az ethikai univerzalizmus keretében konstituálja.

2. Hegel és Eberty elmélete.

Fichte erkölcsi elméletét más irányban Hegel és Eberty fejlesztették tovább. *Hegelnél a házasság:* » . . . rechtlich-sittliche Liebe, wodurch das Vergängliche, Launenhafte und bloß Subjektive derselben aus ihr verschwindet.« A szerelmet, — mint már az előzőkben láttuk is — a házasság esetleges, ingadozó alapjának, nem szükséges alkotórészének mondja, s ez Fichténél objektívabb szelleméről tanúskodik; de azt elismeri, hogy a megkötött házasságoknak erkölcsi oldalát a szerelem képezi: »Das Sittliche der Ehe besteht . . . in der Liebe.«¹⁾ A házasság erkölcsi célja szerinte a két különmemű személy egységének öntudatában rejlik, ez az öntudat tulajdonképpen a szerelemnek tudata. Hegel erkölcsi elméletének fejtegetésében egyszersmind élénken támadja a szerződési theóriák követőit: lehetetlennek, sőt gyalázatosnak tartja a házasságot a szerződések fogalma alá vonni.²⁾ A házasság céljainak tárgyalásánál természetesen az erkölcsi eszme megvalósítását, a szexuális élet erkölcsös tartalmú rendezését domborítja ki leginkább, s azután szerepelteti a házasság szociális feladatát.

Eberty is Fichtének követője, a mi a házasság erkölcsi felfogását és céljainak kifejtését illeti; tiltakozik azon állítás ellen, mintha a házasságnak egyedüli célja a procreatio prolis lenne, mert »den Zweck der Ehe in die Erzeugung von Kindern zu setzen, ist etwas dem Wesen der Sache durchaus Widersprechendes. Die Fortpflanzung des Menschengeschlechts wird nur bei der Ehe mit erreicht.« *) Az erkölcsi elméleteknek emez első követői egyáltalán több fontosságot tulajdonítanak a házasságnak a szexuális viszonyok erkölcsi rendezése körül, mint a világnépesedés szempontjából, — a mi megint egyoldalú fölfogás eredménye.

¹⁾Hegel, i. m. 169. l.

²⁾V. ö. Schilling, i. m. i. k. 255. l.

³⁾Eberty, i. m. 74. l, idézve Schilling« i. m. I. k. 200. l.

3. Katholikus házassági filozófia.

A legutolsó évtizedek a modern katolikus filozófiának nem egy kiváló alkotását hozták létre, s az etikai fölfogást az Egyház tanaival párhuzamba hozva, a latin fajok házassági filozófiája ezen irányban fejlődött. E művek tendenciája kiválóképpen a protestáns szellemtől áthatott szerződési és szociális elméletek ellen irányul; de nemcsak mint vallási felfogásokat védő, hanem első sorban, mint tudományos tantételeket tartalmazó munkák is számításba jönnek. Legkiemelkedőbbek ezek közül a francia Rothe, az olasz Cavagnari és a spanyol Concha művei. Míg az utóbbi kettő a jogbölcselet keretében mozogva fejtegeti a házasságjog problémáit bölcseleti alapon, addig *Rothe*-nak »*Traité de droit naturel theorique et applique*« című nagy, három kötetes munkája legnagyobb részben, két kötetében a házasságjoggal foglalkozik, s mint ilyen, a világirodalom egyik legnagyobb monográfiáját képezi.

*Rothen*ál a házasságnak következő meghatározását találjuk:¹⁾ »Le mariage est un contrat, par lequel un homme et une femme se reconaissent le droit perpétuel d' exiger l'un de l' autre l' oeuvre de la génération.« Majd hozzát teszi:²⁾ »La société conjugale: ce sont les personnes elles-mêmes . . . qui par contrat, ont échanger le droit d' exiger l'un de l' autre des rapports charnels, ou bien encore c' est la convention, qui les unit.« Ő nála a »*contrat*« szóból korántsem kell a szerződési theóriáknak hatására következtetnünk, mert nála e szó csakis a házasság megalakulására, az akaratok összehangzására vonatkozik. Szerinte az életközösség megvalósításának legfőbb alapja az exkluzivitás, melyet a házasfelek az akaratok megegyezésében kikötnek: »un homme et une femme passent le contrat, dont nous parlons; mais en même temps reciproquement les parties s'obligent ä ne pás exercer ce droit. qu'elles s'accordent l'une sur l'autre; elles s'engagent a garder la continence. Dira-t-on qu'il n'y a pas société conjugale ?«³⁾

¹⁾ *Tancrede Rothe*: *Traité de droit naturel theorique et appliqué*. Paris 1892. II. kötet 12. l.

²⁾ *Ott*, II. k. 14. l.

³⁾ *Ott*, II. k. 17. l.

Az életközösség legteljesebb keresztülvitele, a társulásnak szükségessége azok az elvek, melyek Tarcrede Rothe munkáján keresztülvonulnak.

*Cavagnari*¹⁾ az ő erkölcsi felfogását a házasság fogalmmeghatározásában expressis verbis is kifejezi; szerinte a házasság: »l'unione di due persone di sesso diverso avente per iscopo la piu compiuta e perfetta comunanza della vita e degli affetti.« A »degli affetti« kifejezés az erkölcsi életközösség nyilvánulását akarja megérzéskíteni, míg a »della vita« a fizikai élet közösségére utal.

Végül a legújabb spanyol jogbölcseleti irodalomban, *Conchanál* következő meghatározását találjuk a házasságnak:²⁾ »Conyugal és la sociedad natural del varón con la mujer, fundada en el vinculo del matrimonio.« (A házasság együttélés a férfinak és nőnek természetadta társulása, mely a házassági köteléken alapul.) Kiemeli Concha a házasság szociális oldalát, de az erkölcsi felfogásra is sok súlyt fektet; az akaratoknak a házasságkötésben való megegyezése alapját a kölcsönös hajlamban (la reciproca inclinación) találja. Nála megtaláljuk, bár csak a gondolatok közt elrejtve, az ethikai integrációnak eszméjét is.³⁾

Egészben véve, a katolikus házassági filozófia, az ethikai elméleteknek mintegy betetőzését képezi, a theologiai fölfogás merevségével szakítva a házasság célját az ethikai ideál megvalósításában látja, — s bár nem fogamzik meg benne a házasság öncélúságának gondolata, az erkölcsi felfogásnak még is nagy diadalát jelenti az előbbi teóriákkal szemben.

G) Biológiai fölfogás.

Pár szóval meg kell még emlékeznünk a biológiai felfogásról, mely századunkban mindenütt annyira tért hódított, de egyoldalúságánál fogva nem tudott elég mélyen behatolni a házasság jog birodalmába.

¹⁾ *Antonio Cavagnari*: Corso moderni di filosofia del diritto. (Padova, 1892.) II. k. 244. l.

²⁾ *Concha*, i. m. II. 865. §.

³⁾ *Uott*, II. k. 805. §.

Az *ekonomisták* voltak az elsők, kik a házasságban nem láttak egyebet, mint a fajfentartásnak szabályozott módját, az emberiség szaporodásának egyik eszközét. Fölfogásukat, mely leginkább csak a praktikus élet terén mozgott, *Schopenhauer* örökölte meg a filozófiában,¹⁾ mikor a jövő nemzedék összetételét, mint a házasságok egyetlen és egyedüli célját értelmezte. De már Schopenhauernél a házasság biológiai öncélúságát is látjuk kidomborodni, s ez már egy láncszemet fog képezni alábbi következtetéseinkben

Az evolúziós filozófiának alkotásai (*Spencer*) nem érintik a házasságjog ezen kérdését: a lényeg és cél problémáját; a biológiai fölfogás, mely benne végigtükrözik, mint láttuk, szintén csak a monogamiában találja meg a házasság legtökéletesebb létalakját.

Spencer és *Wandt* etikájában a biológiai felfogás ezen termékenyítő hatása már az ethikai univerzalizmus tanaiban nyilatkozik meg s ez következeiseiben a házasságjog terén csak üdvös eredményeket hozhat létre, mert az embert mintegy magasabb álláspontba emelvén, könnyebbé teszi a házasságjog bonyodalmas kérdéseinek áttekintését.

H) Összefoglalás.

A fenti vázlatos jogtörténeti ismertetésből láthatjuk, hogy a különböző irányú filozófiák mennyire más és más módon oldják meg a házasságjog kérdéseit, hogy annak fogalmáról, céljáról milyen sokféle nézet uralkodott s mondhatjuk, uralkodik maiglan is.

Egészben véve, szemünkbe tűnik a fejlődésnek következő alapiránya: a házassági filozófia folyton közeledik a házasság öncélúságának elismerése felé. Az ethikai felfogás ennek már legpregnansabb kifejezése, s a házasságot, mint legmagasabb produktumot tünteti elénk. De nemcsak az ethikai felfogásbari találhatjuk meg a házasság öncélúságára törekvő kutatást. Az általunk megkülönböztetésül »szociális«-nak nevezett elméletek, mint az asszociációs filozófia legjellemzőbb produktumai

¹⁾ Schopenhauer: i. m. 81. l.

szintén az önczélúság felé hajlanak, mikor a házasságnak szociális célját annyira előtérbe helyezik; legkiemelkedőbben *Belime*-nél találjuk meg ezt a felfogást. Itt a házasság szociális önczél alakját ölti, mely arra van hivatva, hogy a társadalmi rend és biztosság ölében minél jobban virágozzék; azért nem is a házasság van a szociális alakulás, a társadalmi rend kedvéért, hanem fordítva: ezeknek kell a házasság céljait szolgálni, s így leszen a házasság is azoknak a legerősebb alapja, támasza. Az okok és okozatok láncolatának emez egybefűződésében találja magyarázatát azon, már alább említett tény is, hogy a házasság, mint a társadalmak alkotó faktora, ezen társadalmakba, épen főnállásának céljából, jelentékeny kötelességeket ró.

A biológiai fölfogás sem zárkózhatott el teljesen a házasság önczélúságának gondolata elől: bár csak implicite, de ott is megtaláljuk az önczélúság eszméjére valló kijelentéseket. *Schopenhauer* nem tudja másképp megfejtteni a biológiai társulásnak nagyszerű jelenségeit, mint úgy, hogy a jövő nemzedék összetétele e társulás tökéletességében találja meg legnagyobb biztosítékát; hiszen az emberek előtt is a biológiai összekötés tökéletessége az első cél, s a jövő nemzedék összetétele csak másodrendű, utólagosabb gondolat, ez a természet föladata.

A házasság önczélúsága azonban, mint az ethikai fölfogásnál kimutattuk, legszebben nyilvánul *Fichte* gondolatmenetében. Ő az egyetlen, a ki *expressis verbis* önczélúnak mondja a házasságot, mint a gyakorlati, erkölcsi ideál megtestesülésének legtökéletesebb alakját.

Mint láthatjuk, a házasság önczélúságára törekvő felfogás e három elméletben csúcsosodik ki legjobban: a házasságot, mint biológiai, ethikai és szociális önczélú igyekeznek elénk állítani. A három közül csak *Fichte* az, a kinél az önczélúság kifejezését tényleg, szavakban megtaláltuk, a többiekbe szerény véleményünk magyarázta azt bele.

De nézzük csak, mennyire tökéletlen e három felfogás külön-külön, s mily tökéletes leszen akkor, ha egyesítjük őket.

Vajjon a házasság nem-lenne más, mint biológiai önczél? Vajjon csak a materiális javak szolgálnának arra, hogy a házasságnak ezen önczélúságát elősegítsék? Bajos volna hin-

nünk. Hiszen a szociális alakulás arra törekszik, hogy az emberek egyesülése minél biztosabb, háboríthatatlanab legyen! Miért védik meg határaikat az államok, miért igyekeznek jólétüket biztosítani? Utolsó elemzésben azért, hogy a propagáció, a házasság e határokon belül, minél biztosabban létrejöhessen, íme a biológiai és szociális önczélúság egyesülése!

De vizsgáljuk tovább a kérdést: miért törekszik a gyakorlati erkölcs tan minél tökéletesebb tétéleket instituálni? Csakis azért, hogy a földi rendeltetés legmagasabb, legtökéletesebb hivatásának, a házasságnak morális érdekeit minél jobban biztosítsa, íme az erkölcsnek szövetsége az anyagi emberrel s a társadalommal, íme az ethika kézfogása a biológiával és a szociológiával, mikor a házasság önczélúságát megállapítjuk.

És minek következtében jó létre ez az önczélúság? A nemeknek egymásra utaltsága és kiegészülése következtében. Ezt a kiegészülést, a maga teljességében, megkíséreljük *integráció* névvel illetni, értve integráció alatt *a különböző nézeteknek összeforrását, végtelen sok motívumnak véges összegét.* A férfi és nő egymást testileg, erkölcsileg s a társadalmi hivatás terén tökéletesen kiegészítik; önmagukban tökéletlenek, együtt pedig tökéletes egészet alkotnak. Előbbi fejezetünket egészen a két nem amaz egymásra utaltságának, integrációjának három oldalú kifejtésére fordítottuk; igazolni igyekeztünk, hogy a férfi és női természet különbözősége mily ellenállhatatlanul tör a társulásra, integrációra mindhárom szempontból; most nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, csak röviden regisztráljuk az eredményeket. Lehetnek talán más szempontok is, a melyek szerint az integráció szintén létrejö, hiszen semmiféle fölsorolás nem lehet tökéletes, — de szerény véleményünk szerint ez a három szempont a legfontosabb és legjobban kiemelkedő; egymást kiegészítik, de egymást ki nem zárják. A biológiai integráció a testet elégíti ki, az ethikai a lelket, a szociális integráció pedig a munkakört, a társadalmi hivatást. *Ez a hármas integráció tehát egy tökéletes erkölcsi, fizikai és szociális létalakot ölt, a házasság létalakját.*

Igénytelen véleményünk megkíséرتette tehát egyesíteni a házasság önczélúságára törekvő három elméletet, s ezt csak

úgy lehattuk, ha őket egy közös gondolattal összefűztük. E közös gondolat, a mely áthidalást képez a három elmélet között, az *integráció* elve. Ennek újságát és első alkalmazását úgy a bevezetésben, mint a neki szentelt külön fejezetben kiemeltük, s ha szerény véleményünknek eme lánczszemeit nem fűztük eddig meddő kiindulási ponthoz, akkor most végre megkísérelhetjük meghatározni a házasság lényegét az integráció elvének s a hármás önczélúságnak összekapcsolásával. A bölcseleti definíció ezek szerint így alakulna:

A házasság: egy férfinak és egy nőnek megegyező akaratan alapuló legtökéletesebb integrációja: biológiai, szociális és ethikai önczél.

Mi most már ezek után a házasság célja?

Ha az önczélúsággal összhangzásban akarunk maradni, azt kell mondanunk, hogy *a házasságnak célja nincsen*. Célja tulajdonképen: önmagát megvalósítani, vagyis ezt a biológiai, szociális és ethikai integrációt minél tökéletesebb alakban létrehozni. Ebben, mint már láttuk is, benne foglaltatik a procreatio prolis, mint főleg kidomborodó biológiai cél, az életközösség megvalósítása, a mutuuum auxilium, mint legpregnansabb ethikai, s a gyermekek felnevelése, a munkakörök megosztása, mint legkiemelkedőbb szociális cél. De benne van minden más járulékos, mellékesebb természetű cél is, a mit a legtöbb író exemplifikatív módon igyekszik felsorolni; az integrációban minden más cél implicite benne foglaltatik. Azért mondhatjuk, hogy a házasságnak nincs más célja, mint önmagát megvalósítani.

MÁSODIK CZIM:

A HÁZASSÁGI VISZONY TARTALMA.

Mint az előzőkben mondtuk: két olyan kérdést kell e czim alatt megvizsgálnunk, mely nem tartozik a házasság fogalmának és céljának tárgyalásába, hanem azért, mint abból egyenesen dedukálható, a házassági viszony tartalmában foglal helyet. E két kérdés: a házasság időtartamának, s a procreatio prolis-nak kérdése, melyek itt még, a házasság részletes tár-

gyalása előtt megoldást igényelnek. Mindkettőnek megoldása a házasságnak előbb kifejtett fogalommeghatározásából önkényt következnek, de azért nem mulasztjuk el azt sem, hogy kissé rájuk ne vessük a fejlődésnek világát, mert ez a dolognak csak könnyebb kifejtésére fog szolgálni.

A) A házasság időtartama.

Itt legelsőben ismét egy distinkciónak nyílik alkalmunk: más a házasság felbonthatatlanságának, más a házasság időtartamának kérdése. A házasság felbonthatósága in factó előfordulhat akkor is, ha a házasságra lépő szándék élethossziglan szóló viszonyt akart létrehozni, tehát független a házasság időtartamának kérdésétől. Tisztán a házasságkötésnél jelentkező szándék az, a mi e két kérdést egymástól élesen szétválasztja; a házasság felbonthatóságáról külön fejezetben fogunk szólni: most csak a házassági időtartama kérdésének szentelünk néhány szót. Csak néhány szót azért, mert ez a kérdés a tudomány színe előtt ma már nem létezik, alig is találunk róla említést a legújabb írónál.

Ha ugyanis, híven eddig követett elvünkhöz, csak a monogamiát tárgyaljuk jelenleg ügy, mint valódi házasságot, akkor azonnal látjuk, hogy ezt a kérdést a praktikus élet oldotta meg. Időhöz kötött, időtartamra konstituált házasságok monogam államokban nem léteznek, s nem is léteztek. A házasságkötési szándék mindig élethossziglanra irányul, még ha később, a körülmények változtával föl is bomlik a házasság. Ha a házasságkötési akarat csak időtartamra irányul, vagy más ilyenféle feltétellel köttetik, az ilyen házasság az egész civilizált világon, minden tételes törvény szerint semmis és érvénytelen. Tehát a monogamia szempontjából a kérdés meg van oldva.

Hogy azonban a kérdés történetét is röviden regisztráljuk: a lermészetjog első ideje, a szerződési elméleteknek legmerevebb alakjai, legalább a doktrínában, nem kedveztek a felfogásnak. Gros¹⁾ azt állítja, hogy a házassági szerződés

¹⁾ Gros, i. m. 101. l.

tartalmából nem következik annak élethossziglani megkötésére irányuló szándék; ezt a nézetet látjuk, mint *Michelet* említi, *Goethének Wahlverwandschaften*-jében is, mikor a házasságot 5-5 évre kötendőnek akarja alkotni¹⁾ De alig is találkozzunk több hasonló véleménynyel, még *Ahrens* is, a ki nagyon ragaszkodik a szerződési elvhez, ellenkezően fogja fel a dolgot,²⁾ az egykorú s a későbbi doktrína pedig egyhangúan elítéli ezt a dolgot; míg a legújabb filozófia nem is foglalkozik a kérdéssel, mint túlhaladott állásponttal, s legfőlegb a házasság fölbonthatóságának keretében emlékezik meg róla.

Nem is lehet, hogy egy annyira fontos, életbevágó dolog, mint a házasság, időhöz köttessék; a házasságnak ideálja kétségen kívül az élethossziglani időtartam s a felbonthatatlanságra irányuló akarat!³⁾ A házassági összeköttetés, mint emberi intézmény nem lenne másképen tiszteltté, ha nem nyújtaná a jövő reményeinek egy egész életen áthúzódó perspektíváját!⁴⁾⁵⁾

Tekintsük most e kérdést az integráció világánál, vegyük figyelembe a tényezőket, a melyek biológiai, ethikai és szociális szempontból kívánják a házasság időhöz kötött lehetőségét. Maga ez a fogalom: integráció, kívánja azt, hogy a házasságot időhöz kötöttnek ne képzeljük. Hiszen, mint alább fejtegettük, ennek az integrációnak minél tökéletesebbnek kell lennie, folyton növekednie kell; hogyan lehetne akkor a házasságot így konstituálni, hogy ez a fejlődés bármikor, tetszés szerint félbeszakadjon !

A biológiai integráció eredménye: a gyermekek érdeke már képtelenségekké teszi az időhöz kötött házasságokat, mert a gyermekeket a családi élet biztos öléből már kicsiny korukban a nyomornak örvényébe taszítanak! A nőnek méltósága, értéke hasonlóképen tiltakozik ez állapot ellen, mert mikor a nő testiségének zsenge virágát: a szüzességet viszi magával a

¹⁾ *Michelet*, i. m. 293. 1.

²⁾ *Ahrens*, i. m. 579. 1.

³⁾ *Beausaire*, i. m. 237. 1.

⁴⁾ *Bélime*, i. m. III. k. 112. 1.

⁵⁾ *Rive*, i. m. 53—54. 1.

házasságba, akkor joggal megkívánhatja, hogy ezt az áldozatot a férfi hasonló áldozattal, az egész élet szövetségével viszonozza.¹⁾²⁾

A szociális integráció gondolata tünteti föl talán legkirívóbb színekben a házasság időhöz kötöttségének hátrányait, mert általa az egész társadalmi rend felbomlanak, s a családi élet lehetetlenné válnék. De látjuk is, hogy tényleg a házasság időhöz kötöttsége monogam államokban sehol sincsen érvényben.

Az ethikai integrációt, a szerelmet pedig végleg előlné, csírájában elfojtaná a házasság időhöz kötöttségének még gondolata is, mert a szerelemnek jelszava: — téged egyedül, téged örökre — az ember ethikai tartalmának ezt a legmagasabb nyilvánulását a földi élet végső határáig, sőt azon túl is kiterjeszteni kívánja.

B) A procreatio prolis, mint a házasság föltétele.

A nemek biológiai integrációjának legtermészetesebb következménye a gyermeknemzés, a procreatio prolis, melyet minden irónál a házasság lényeges céljai között találunk, s a mely a legtávolabbra ható fontos következményeket foglalja magában. E kérdést, melyről már több szempontból volt alkalmunk megemlékezni, most ebből a nézőpontból tesszük vizsgálódásaink tárgyává: szükséges és elkerülhetetlen elem-e a procreatio prolis a házasságban?

Hogy megint a jogfejlődés történetének világát vessük a dologra: már a legrégebb időktől kezdve azt tartotta a közfelfogás, hogy csak a termékenység nemesíti meg a házasságot, a terméketlenséget mindenütt szégyennek tartották. Rómában a Lex Papia Poppaea tiltotta a házasságot, ha a férfi hatva-

¹⁾ *Belime*, i. m. II. k. 112. l.: »Ló mariage a temps serait surtout un contrat lesionnaire pour la femme, qui ne se retirerait pas de l'association sur le pied de l'égalité avec son mari.«

²⁾ *Oppenheim*, i. m. 40. l.: »Eine Ehe auf Zeit heiszt: das Höchste im Menschen zu den entliehen und zeitlich beschränkten Geschäften herabziehen, und ist namentlich für das Weib, welches seine ganze Persönlichkeit in die Ehe einsetzt, so herabwürdigend, dass sie allein schon dadurch den Anspruch auf Ehre und den auf die Ehe selbst einbüßen werde.«

nadik, a nő pedig ötvenedik évéi meghaladta. Ezen intézkedés, mely azon az elven alapult, hogy az ily korú házastársak között, ha coitus létrejöhet is, de a házasság minden esetre magtalan marad, egész Jusztiniánig volt érvényben. Oroszországnak ma is érvényben levő törvényei ugyanígy tiltják a házasságot, ha a házasfelek a kilenczvenedik évet túlhaladták.¹⁾ A nép felfogása a terméketlen házasságot ma is többnyire szégyennek, erkölcstelennek tartja, s ez az ősi szokásoknak maradványa, mikor még a családot, az atya és anya huzamosabb együttlétét csak a gyermekek kiskorúsága tudta összetartani. Egyes vidékeken ma is népszokás a monogam államokban is, hogy csak akkor veszi el a férfi a leányt, ha már teherbe ejtette s így termékenységről megbizonyosodott.²⁾

Ennyit a nép felfogásáról, most lássuk a doktrína tanítását. E kérdéssel csak a természetfilozófiai felfogás haladottabb világában kezdtek foglalkozni, a mikor már a házassági céloknek és föltételeknek elmélete meglehetősen kifejlődött. Mindenekelőtt disztingválnunk kell a dologban két kérdést. Az egyik az, vajjon érvényes-e a házasság, ha oly kikötéssel jó létre, — természetesen nem impotens egyének között, — hogy a fogamzás elháríttassék? E gyakorlati természetű kérdés mellett a házassági filozófia azzal is foglalkozott, vajjon dedukálható-e a procreatio prolis a házasság fogalmából, mint lényeges alkotórész, mint föltétel? Ez utóbbi kérdés tisztán doktrinális színezetű és semmi gyakorlati értékkel nem bír.

Az első kérdés, mely a procreatio prolis-t, a kötött, vagy kötendő házasság érvényességének gyakorlati szempontjából vizsgálja, nézetünk szerint praktikus módon bírálendő el.

Az orvosi tudományok mai álláspontja még nem tud határozott különbséget tenni a facultas generandi és a facultas coeundi hiánya között; mint a házassági akadályok tárgyalásánál látni fogjuk, a facultas coeundi hiánya, vagyis az impotentia mindenütt házassági akadályt, illetve megtámadási okot képez; de a facultas generandi hiányát stricte megállapítani úgyszólván lehetetlen, mert itt sokszor relatív okok is

¹⁾ *Cavagnari*, i. m. II. k. 245. 1.

²⁾ *Belime*, i. m. II. k. 67. L: »Chez les peuples primitifs, la propagation de la famille est le but. auquet on sacrifie tout.«

közrejátszhatnak, pl. a nők fogamzási képességének különbözősége. Minthogy tehát a facultas coeundi meglétele mellett a facultas generandi esetleges hiányát biztosan megállapítani nem lehet, — a férfinál még a legelőrehaladottabb korban sem, teljesen indokolatlan némely tételes törvénynek amaz intézkedése, melylyel a házasságot bizonyos koron túl eltiltja. De ha a felek, nemi képességeik teljes birtokában, a házasságra lépésnél kikötötték a fogamzás elhárítását, akkor ez a körülmény, már erkölcstelenségénél fogva is, semmissé kellene, hogy tegye a házasságot.¹⁾

A mi a második kérdést illeti, vajjon lényeges »célja«-e a gyermeknemzés a házasságnak, arra nézve a doktrína tanítása mindinkább azon felfogás felé hajlik, hogy a procreatio prolis a házasságnak tartalmában ugyan implicite benne foglaltatik, de nem képezi a házasságnak egyedüli, lényeges célját.

Kant szerint a procreatio prolis azért nem lényeges célja a házasságnak, mert ennek megszünte, vagy hiánya a házasságot is megsemmisítené.²⁾ De fölfogásának egyoldalúsága kitűnik, ha a házasságnak más céljt is tulajdonítunk, mint a gyermeknevelést: ekkor már alapját veszti az a nézet, hogy a házasság csak a procreatio prolis-szal együtt állhat fön.

*Stahl*³⁾ a gyermeknemzést, mint a házasságon kívül eső (Zweck ausser ihr selbst) céljt fogja föl. Ez által azonban az az impotensek házassága is dedukálható volna, ha a gyermeknemzést a házasság céljai között annyira mellékesnek deklaráljuk.

Azt hisszük, *Fichtének* nézete a leghelyesebb: »Die Kinderlosigkeit kann verschwinden; sodann ist der wahre Zweck der Ehe damit nicht aufgehoben; er wird nur

¹⁾ Gros. i. m. 100. t.

²⁾ *Kant*, i. m. IX. kötet 90. l: »Der Zweck. Kinder zu erzeugen, mag ein Zweck der Natur seyn . . . aber. dass der Mensch, der sich verehlicht, diesen Zweck sich vorsetzen *musste* und zur Rechtmässigkeit dieser seiner Verbindung nicht erfordert denn sonst würde, wenn das Kindererzeugen aufhört, die Ehe sich zugleich von selbst auflösen.«

³⁾ Említve: *Schilling*, i. m. I. k. 250 1.

nicht *vollständig* erfüllt.«¹⁾ E fölfogásban először is a gyermektelenség esetlegességét látjuk visszatükröződni, mert, mint alább láttuk, a facultas generandi hiánya lehet múltó, vagy relatív baj is, — másodsorban Fichte nézete szerint a gyermektelen házasság csak nem teljesen, nem tökéletesen oldotta meg föladatát, de nem lehet mondanunk, hogy nem is törekedett azt megoldani.

A legújabb filozófiában *Rothe*-nál látjuk az ilyen szerencsétlen házások erkölcsi védelmét, szerinte két teljesen »steril« fél, kik érzékiek s azért nem »impuissant«-ok, ha kölcsönös testi uralmat biztosítanak maguknak egymás fölött, házasságra léphetnek és házasságot alkothatnak.²⁾

Azokból, a miket a jelen fejezet elején a házasság fogalmának és céljának elméletéről mondtunk, de még a fenti néhány véleményből is láthatjuk, hogy a doktrína a házasságjognak ezen kérdésében nem annyira a kérdés elvi megoldása, mint inkább a terminus technikusokban ingadozik; egyik a házasság lényeges »céljának«, a másik a házasság »föltételének« tartja a procreatio prolist.

Ha azonban az öncélúság álláspontjára helyezkedünk, a kérdés megoldása semmi nehézségekbe nem fog ütközni, mert egyrésről a biológiai integrációból önkényt következik a gyermeknemzés szükségessége, ha az erre megkívántak) erők megvannak, másrésről a termékenység bizonytalansága, vagy hiánya esetén az ethikai és szociális egyesülés kapcsolai nem engedik szétomlani a házasságot. *A procreatio prolis tehát a házasságnak nem közvetlen célja, hanem a házassági viszonyoknak tartalma, a biológiai integrációnak természetadta következménye.*

¹⁾ *Fichte*, i. m. I. rész. II. kötet 186. 1.; v. ö. még ugyanott 162. lap.

²⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 17. 1. Majd később így nyilatkozik a procreatio prolis kérdésnek idevágó részéről: »La tenne de société conjugate n' est jamais synonyme d'union sexuelle. Par cette dernière expression on designé un fait, le rapprochement des sexes, qui a pour résultat ordinaire, la generation ou la procréation des enfants.« Ha azután nem természetlenek, akkor a gyermeknemzést ő is okvetlenül szükségesnek tartja, s az ellenkező kikötést megátadási oknak deklarálja. Uott. 26. 1.

Épen ebből következik, hogy a fogamzás elhárításának kikötésével létrejött házasságnak érvénytelennek kell lennie, mert a házassági viszony tartalmának ellentmondó intézkedést foglal magában; de másrészt a termékenység veszélye, vagy hiánya esetén a házasság meg nem támadható, ha a házaspár felek szociális kötelességeiket egyébként tudják teljesíteni.

V. FEJEZET,

A házasság megalakulása.

A házasságnak, mint az emberi élet legfontosabb lépésének megalakulása, már a legrégebb időtől kezdve bizonyos külsőségekhez, a szokás által konstituált intézményekhez volt kötve, melyek nemcsak közvetlenül a házasság megkötésénél nyilvánultak, hanem a házasság konszolidációja előtt is, pl. az eljegyzésben. Azért a házasság megalakulásának címe alatt többféle kérdésről kell szólnunk, melyek egymástól, lényegüket tekintve, különállók, de megegyeznek abban, hogy mind egy-egy láncszemét képezik a házasság megalakulásának. Természetesen csak a monogam államok házasságainak megalakulását fogjuk figyelemmel kísérni, a többi összehasonlításokat átengedjük az ethnográfia és a szociológia számára.

A kérdések, melyekről itt szólnunk kell, a következők: Először is az eljegyzés, melynek tisztán személyi oldalait fogjuk tárgyalni, vagyoni kérdéseit úgy is csaknem mindenütt a tételes jogok szabályozzák. Második kérdés a házasságnak szerződési megalakulása, ennek feltételei, a szülői beleegyezés, esetleg a szükséges alaki kellékek, stb. Ismét új kérdést képez a házasság formális megkötése, ennek különböző alakjai, s a házasság elismerésének kérdése. Itt kell arról is megemlékeznünk, vajjon a házasság formális megkötése kizárólag az államot illeti-e, vagy tartozhatik valamely társadalom, pl. az Egyház hatalmi körébe? Végül a házasság végrehajtásáról szólva, igyekszünk megfejtetni, mikor tekinthetjük a házasságot már tényleg végrehajtottnak, a házasság tényleges megkötése, vagy a bekövetkezett elhálás állapítja-e meg a házasság főnállását.

Ezt a sok kérdést, mely a házasság megalakulása körül felmerül, külön címek, külön tételek alatt tárgyalták mind eddig úgy a tételes jogok, mint a házassági filozófiák — és

méltán, mert meglehetősen ellentétes tartalmú kérdéseket foglalnak magukban. Kísértük meg azonban azon igénytelen véleményeink alapján, melyeket az integrációról mondtunk, rendszert önteni ezen elágazó kérdések tömkelegébe, s különböztessük meg először időrendben, azután tartalmuk szerint a házasság megalakulásának eme fázisait.

A legtermészetesebb és legideálisabb sorrend, mely szerint a házasság megalakulása a monogam államok tételes intézményei szerint bekövetkezik (de a mely ellen a »természet-jog«-nak sem lehet kifogása) — a következő: házassági ígéret, eljegyzés; a házasság megkötése és ennek következtében elismertetése; elhálás. Ha a házasság megalakulásának momentumait behatóbban vizsgáljuk, látjuk, hogy a házassági ígéret és eljegyzés kiválóan ethikai tartalmúak, hogy a házasság megalakulása és elismertetése a szociális rend teremtményei, míg a megkötött házasság utáni elhálás a biológiai integráció közvetítője.

A házasság, mely három kiemelkedő elemet, a nemek biológiai, szociális és ethikai integrációját foglalja magában, megalakulásában csak fokonként öleli fel magába a kiegészülésnek eme három lépcsőjét: először a nemek kölcsönös vonzalma megteremti a házassági ígéretet, s az eljegyzést, (az eljegyzés, mint látni fogjuk, kiválóan ethikai tartalmú, mert szociális következményeket alig foglal magában); a házasság megkötése és elismertetése már férjje teszi a férfit, feleséggé a nőt, míg végre az elhálás tökéletessé teszi a kiegészülést s annak mintegy betetőzését képezi.

Kísérjük meg e számos apró kérdést, mely a házasság megalakulása körül előfordul, a szerény véleményünk alkotta hármas fokozatban tárgyalni.

A) A házasság ethikai megalakulása: házassági ígéret, eljegyzés.

A házasság kifejlődése a természet rendje szerint a nemek kölcsönös vonzalmán, szeretetén alapulván, emez ethikai tartalmú momentumok jutnak legelőször kifejezésre a házasság megalakulásában is. A házassági ígéretnek, a házasságra lé-

pésre irányuló egyszerű megegyezésnek, de még az eljegyzésnek sincsenek szorosan vett társadalmi következményei: elmondhatjuk, hogy a házasság kialakulásának csak ethikai magvát képezik ezek az előzmények.

A jogbölcselei tekintet, feladatához híven kutatva az ideálok után, megállapítva azt, hogy a házasság, mely a nemek legtökéletesebb, három oldalú integrációját foglalja magában, ennek az integrációnak fokozatos kifejlődését kívánja, s így a házasfeleknek a házasság előtti életét is bizonyos követelményekkel veszi körül; így megállapítja a nő szüzességének s a férfi erkölcsös előéletének kellékét, de megállapítja az ethikai integrációnak ideálját is: az élet egyetlen szerelmét és házassági ígérétét. Már *Fichte* hangsúlyozza, hogy az élet első szerelmének kell a házassághoz vezetnie: »Wechelseitige Anziehung der Geschlechter vor der Ehe, worauf der gemüthlichste Reiz des geselligen Verkehrs beruht, soll Ansatz, erster Aneignungsversuch zur wahren Ehe sein und sie soll dazu führen.«¹⁾ Majd elítéli ennek az ellentéteit,²⁾ a hiú tetszeni vágyást a nő, s a léha udvarlást a férfi részéről, mint a szív hazugságait, melyekben nem tükröződik vissza a házasságra vezető szerelemnek ethikai ideálja.

Az ilyen eszményeket felállítani és szabályozni végső elemzésben már az ethika feladata, de ha szociális következményeiben tekintjük a dolgot, akkor a jogbölcselei tekintet világát sem kerülheti ennek megítélése. Az egyoldalú házassági ígérét még nem kötelező, de, ha ahoz a másik fél akarata is járult, akkor már a házasságra lépésnek erkölcsi kötelezettségét rejti magában. A nő helyzetének kényesebb volta, s az a ferde társadalmi felfogás okozta körülmény, hogy az egyszer már elhagyott nő nagyon nehezen talál magának új társat, nemcsak erkölcsi visszahatásánál, hanem szociális hátrányainál fogva is figyelmet érdemel. Amerika némely államaiban nemcsak az eljegyzés, hanem már a pusztá ígérét is oly kereshetőségi jogot állapít meg a megszegő férfi ellen, mely

¹⁾ *Fichte*, i. ni. II. rész, II. kötet 166. 1.

²⁾ *Uott*: »Daher ist das Doppelte, — Koketterie von Seite des weiblichen Geschlechts, leeres Hofmachen von Seite des männlichen — gleich unsittlich, indem man *lagnerisch* darin ein vorwundenes ethisches Verhältnis vorspiegelt, oder es erkünsteln will.«

nemcsak az eljegyzésből származó károk megtérítésére szorítkozik, hanem a leány jövőjének biztosítását is magában foglalja, nagyon méltán, mert a nő méltóságának lealacsonyítása volna az, ha egy könnyelmű, be nem váltott ígéret a jövőben illuzóriussá tenné számára a családba lépést.

A mi az eljegyzést illeti, ez végső elemzésben ugyanaz, mint a házassági ígéret, mert mindkettő a házasságra lépő feleknek megegyezését foglalja magában.¹⁾ Az eljegyzés lényege; egy férfinak és egy nőnek abbeli megegyezése, hogy ők a jövőben házasságra lépnek. *Belime* szerint elemei még: valamely külső cselekvény, vagy ünnepélyesség, és a hozzáfűzött jogkövetkezmények, melyek a házassági ígérettől némileg megkülönböztetik.²⁾

Az eljegyzést már a római jog ismerte, de nem birt oly keresette], melylyel azt érvényesíteni lehetett volna.³⁾ Az eljegyzés korhatárát úgy a római jog, mint az egyházjog a házasságra lépés korhatáránál jóval mélyebben, úgyszólván az emberi értelem fejlődésének küszöbén, a betöltött 7 évben állapította meg; az egyházjog ezen kívül az eljegyzésre számos tiltó akadályt épített, a mennyiben a jegyesek és harmadik személyek, továbbá a jegyesek rokonai között házassági akadályokat konstituált.

Michelet ⁴⁾ tagadja az eljegyzésnek erkölcsi jelentőségét; szerinte az eljegyzés jogi hatálylyal bíró dolog, de semmiképen sem erkölcsi kapocs. Ezt az állítást azonban nem tehetjük magunkévá, mert az eljegyzés, vagy házassági ígéret személyes kereshetőségre, a házasság teljesítésére sehol alapul nem szolgál, jogi következményei legtöbb helyütt mindössze az eljegyzésből eredő károk megtérítésében nyilvánulnak; ellenben mindenütt úgy tekintik az eljegyzést, mint a házasság megalakulásának első, ethikai tartalmú jelenségét.

Az eljegyzésnek lényeges kelléke a felek szabad választása, minden kényszertől ment elhatározása és kölcsönös vonzalma, mert az eljegyzés, ezen kiválóan erkölcsi tartalmú

¹⁾ V. ö. *Michelet*, i. m. 298. 1.

²⁾ *Belime*, i. m. II. k. 107. 1.: »Les françaises sont une promesse solennelle de mariage, reconnue par la loi dans certains pays.«

³⁾ V. ö. *Farkas*, i. m. I. k. 135. 1.

⁴⁾ *Michelet*, i. m. 298. 1.

előzménye a házasságnak, csak így nyugodhatik biztos alapokon. »Weil die Liebe ein Ergänzen von Gegensätzen zur höheren Einheit in sich begreift, ist sie nur wirklicher Natur denkbar« — mondja *Oppenheim*.¹⁾ A szabad elhatározásnak azért nemcsak a házasságnál hanem már az eljegyzésnél is megvan a maga fontossága. Hangsúlyozza ezt *Fichte* is,²⁾ a legújabb filozófiában pedig *Cavagnari*³⁾ és *Concha*.⁴⁾

*Belime*⁵⁾ részletesen felsorolja az eljegyzés ethikai és jogi természetű következményeit; a felek már nem köthetnek többé mással házasságot, mint egyik a másikkal, s harmadik személyekkel tilos nekik úgy az eljegyzés, mint a házasságra lépés. Továbbá a jegyesek rokonai között a tételes jogok is, de leginkább az egyházjog házassági akadályokat állítanak föl; s az eljegyzés esetleges felbomlása esetén a fél, kinek hibájából az eljegyzés felbontatik, a másikkal az eljegyzésből eredő károk megtérítésével tartozik. Még egy fontos szociális következményt kell *Belime* szerint az eljegyzésnek magában foglalnia, azt, hogyha az eljegyzés után együttlakás következne be, a házasság *ipso facto* fennállónak tekintendő. Mert magával az eljegyzéssel publikálva s elismerve van a házasság lépésre irányuló akarat; az együttlakás bekövetkezte pedig az elhálás végbementére enged konkludálni, a mi a házasság megkötését nyilvánvalóvá teszi. A római jogban az *usus*, mint a házasság konszolidációjának ezen alakja szerepel; *Belime* szerint Dániában elismerik az ilyen *ipso facto* kötött házasságokat.⁶⁾

Az eljegyzés fogalma azonban nem involválja azt, hogy a házasságnak lényeges, szükségképeni előzője legyen; az eljegyzés csak természetes átmenetet képez a házasságon kívüli s a házasságbeli állapotok között, annak mintegy előkészítője, de el is maradhat, mert a két megegyező akarat, mely az

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 40. 1.

²⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. II. kötet 165. 1.

³⁾ *Cavagnari*, i. m. 11. k. 245. 1.

⁴⁾ *Concha*, i. m. II. k. 866. §. »La sociedad matrimonial es una union fundada en el amor, el dual de suyo reclama una eleccion libre.«

⁵⁾ *Belime*, i. m. II. k. 107. 1.

⁶⁾ *Uott*, II. k. 108. 1.

eljegyzéhez megkívántatik, már magát a házasságot is létrehozhatja.

Az eljegyzést tehát úgy kell tekintenünk, mint a házasságnak közerkölcsiség és közrend alkotta előzményét, mely gazdag ethikai tartalmánál fogva kiválókig alkalmas arra, hogy a házasságot már alapjában, gyökerében megnemesítse s a jegyesek részére a jövőnek reményekben gazdag perspektíváját nyújtsa.

B) A házasság szociális megalakulása.

A házasság szociális megalakulásának körébe tartoznak a társadalmi jelentőségű motívumoknak azon összeségei, melyek a házasságot a társadalom előtt megkötötte teszik s azzal elismertetik. E részben meg kell emlékeznünk a házasságra lépés bizonyos alaki előfeltételeiről, melyek mintegy a szociális alakulásnak előzői jelentkeznek; azután magának a házasság megkötésének aktusáról s végül a házasságnak a társadalom által való elismertetéséről.

A házasság megkötése, végső elemzésben véve: szerződés; két félnek, a férfinak és nőnek szabad akaraton alapuló elhatározása arra nézve, hogy ők egymással házasságra lépnek. E szerződésnek még a házasság tényleges megalakulása, a házasság-kötés előtt, bizonyos alaki föltételei vannak; oly formalizmusok melyeket nemcsak a fennálló társadalmi rend, vagy a jogok szabnak meg, hanem a mely feltételek teljesítése magában a házasságnak, mint szociális öncélnak fogalmában is benne foglaltatik. Megjegyezzük, hogy ez alaki föltételek közé a legtöbb író olyanokat is sorol, a melyeknek meg nem léte házassági akadályt idéz elő; azonban egyöntetűség kedvéért azokat a »házassági akadályok« czíme alatt fogjuk tárgyalni. Például *Concha*¹⁾ a szükséges kornak s a szükséges testi

¹⁾ *Concha*, i. m. II. k. 860. §. a házasság különös feltételeit felsorolva: » . . . *la pubertad*, en cuanto ella es necessaria, para que el consentimiento recaiga sobre el objeto espezifico de este contrato . . . *la aptitud fisica* en orden a la union de los sexos . . . *el estado libre* ó *la solteria* . . . *la falta de parentesco* . . . «

kellékeknek mellélet is a házasság ezen előfeltételei között tárgyalja, pedig azoknak nemléte házassági akadályt képezvén, már ez épen ellenszegül a házasság megalakulásának. Természetesen nehéz, úgyszólván nem is lehet különbséget tenni a két dolog között, mert a mi pozitív értelemben szükséges előfeltétel, az negatív házassági akadály. Mi jelenleg csak két ilyen előfeltételről emlékezünk itt meg: a felek szabad megegyezéséről s a szülői beleegyezésről, melyeket már csak azért is czélszerűbb itt fölemlítenünk, mert nem tartoznak ezek hiányai a par excellence házassági akadályok közé.

A felek szabad megegyezéséről, mint kiválóan erkölcsi tartalmú motívumról, előbb szólottunk, s láttuk, hogy Fichte,¹⁾ *Oppenheim*,²⁾ *Michelet*,³⁾ *Concha*,⁴⁾ *Cavagnari*⁵⁾ erkölcsi szempontból ezt mennyire szükségesnek tartják. De, mint már hangsúlyoztuk, csak a monogam államok erkölcsi nézetei tartják ennyire szükségesnek a házasságra lépésre irányuló akaratok szabadságát; a régi idők szokásai még inkább inkább az erkölcsnek jelét látták abban, ha a nőt úgy rabolták el, pl. a régi Spártáról írja *Beöthy*,⁶⁾ hol az embereknek lelkét épen a nő elrablatása, a nyers erőnek győzelme a gyöngeség fölött elégítette ki, ez kedvezett erkölcsi fölfogásuknak. Polygam népeknél, pl. az izlam államokban maiglan is szokás, sőt nem ritkán kötelező föltétel a nő elrablása.⁷⁾

A szülői beleegyezés, melyet a monogam államok erkölcsi, sőt bizonyos kor eléréséig tételes törvényei is megkívánnak, erkölcsi tartalma mellett már szociális vonatkozásokat is foglal magában, mert általa kezd konszolidálódni a házasság elismerése a társadalomban, s hatalmas fegyverül szolgál az ifjú kor elhamarkodottsága, könnyelmű házasságra lépése ellen. A római jog merevsége az idők folytán enyhébb tételes törvényeknek adott helyet, melyek már nem a szülők omnipotenciájára

¹⁾ *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet 165. 1.

²⁾ *Oppenheim*, i. m. 40. 1.

³⁾ *Michelet*, i. m. 298. 1.

⁴⁾ *Concha*, i. m. i. h.

⁵⁾ *Cavagnari*, i. m. II. k. 245. 1.

⁶⁾ *Beöthy*, i. m. II. k. 343. 1.

⁷⁾ *Hadzics Camill*: Mohamedán házassági jog. Sarajevo, 1887. 80. s köv. II.

épitik elveiket, hanem a házasságra lépő felek érdekeit is jobban figyelembe veszik. Az élet ama nagy lépésében, a házasságban a szülői beleegyezés képezi az éber szemmel őrt álló konzervativizmust, melynek hivatása arra ügyelni, hogy a szociális rend a könnyelmű házasságok által zavart ne szenvedjen.

A házasság szociális elismertetése a tulajdonképeni *házasságkötés* által megy végbe, melynél a házasságra lépő felek ebbéli szándékukat ünnepélyes formák között kijelentik. Már a legrégebb időkől fogva a házasság, mint az emberi élet delelője, fordulópontja, a legnagyobb ünnepélyességek között köttetett meg; s az ethnográfia a házassági szokások és szertartásoknak kimeríthetetlen kincsesbányáját tárja elénk, melyekben élénken tükröződik vissza az illető népnek a házasságról való fölfogása. De a házasság megkötése, mint az emberi élet legfontosabb lépése, egyúttal vallási elemeket is rejt magában. Az ünnepélyes formákat, melyekkel a házasfeleknek, de az összes jelenlevőknek is emlékébe akarják vésni a házasság megtörténtét, nem kell csodálnunk. *Beaussire*¹⁾ mondja: »Qui est-ce done que l'acte de manage? C'est la reconnaissance réciproque des devoirs, qui naissent naturellement de l'union des sexes et la promesse solennelle de les accomplir.« S csakugyan: a házassági köteleességeknek nincsen jobb emlékeztetője, mint a házasságkötés megható ünnepélyességei, melyek a lélekben eltörölhetetlen jelét képezik az életszövettségnek, kiapadhatatlan forrását a boldog visszaemlékezésnek.

Ha a házasságok szociális elismerésének és tudatban tartásának történetét vizsgáljuk, rögtön szemeinkbe ötlük ezen a téren is a folytonos fejlődés, az állami omnipotencia elismerésére irányuló folytonos törekvés. A legrégebb időknek házasságai úgyszólván tisztán vallási szertartások voltak, s az állam mit sem törődött azok elismerésének szociális jelentőségével. Mikor az Egyház a középkor ifjú államainak válláról minden terhét levette a házassági politikának, egyúttal a házasság szociális elismerésének kérdésére is rátette kezét, s az időkől kezdve csak az Egyház színe előtt kötött házasság volt érvényes.

¹⁾ *Beaussire*. i. m. 213. 1.

A későbbi fejlődés folyamán, mint alább láttuk is,¹⁾ az államok csak lassan-lassan tudták magukhoz váltani a házassági politikát, s csak fokokonként jutottak föl az állami önállásnak azon magaslatára, melyből már a házassági ügyeket szabályozó anyagi, többnyire szociális tartalmú intézkedéseket tettek. De ezzel az államok feladatuknak még csak első és legsürgősebb részét teljesítették;²⁾ a házasság elismertetésének, megkötésének ügye még mindig egészen az Egyház kezében volt.

Érdekes, hogy míg a házassági politika anyagi intézkedéseit az államok már feladatuknak tekintetét, a házasság megkötésének és érvényességének kérdésében még mindig teljes hatalommal az Egyház intézkedett. Végre a múlt s a jelen század hatalmas kultúrharcai, melyek nem egy államot megingattak belsejében, más állapotot hoztak létre ebben a dologban is. A polgári házasság intézménye, annak akár kötelező, vagy szükségképeni, vagy fakultatív alakjában, a legtöbb államban elfogadtatott s azóta általánossá lett. E fejlődés nem volt mindenütt egyöntetű, de végre is biztos állapotokat teremtett a házasság elismerésének kérdése körül.

Fichte is elismerte a vallás fontos érdekeit a házasság megkötése és elismerése körül. *Belime* pedig³⁾ ki egyrészt tisztán polgári természetű szerződésnek mondja a házasságot, másrészt nem csodálja, hogy a vallás reátette kezét mindenütt ezen intézményre. Véleményünk szerint jelenleg még sokkal közelebb állunk ezen kérdés kialakulásához, semhogy róla a jogbölcselet nevében egyáltalán határozott véleményt alkothassunk; de a felekezetek jogának s fontos érdekének elismerése mellett még is az állami örökös szükségessége az a pont, a mely felé a haladó idők mérlegét billenni látjuk.

¹⁾ V. ö. jelen mű 32—33. L

²⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. II. kötet 174. i.: »indem der Staat über den sittlichen Geist der Ehe und Familie wacht, erfüllt er nur eine der absoluten Pflichten, für welche er selber das Mittel ist.«

³⁾ *Belime*. II. k. 114. 1.: »Le mariage est done un contrat purement civil dans son essence.«

C) A házasság biológiai megalakulása

A házasság konszolidációjának bel előzése az elhálással, mint a házasság biológiai megalakulásával megy végbe. Ha az integráció nézőpontjából tekintjük a dolgot, egészen természetes is, hogy az elhálás zárja le a házasság megalakulásának processzusát, mert benne betetőződik a már meglévő ethikai és szociális integráció, benne találja teljesítve befejezését, utolsó gondolatát a házasság megkötését célzó akarat.

De ebben a kérdésben, hogy t. i. mikor tekinthető végleg megkötöttnek a házasság, ellentétben áll a jogbölcselet a tételes jogokkal; de kell is, hogy azokkal ellentétben álljon. Mert egyrészt a tételes jogok a házasság megalakulását és szociális elismertetését nem köthetik olyan belső, rendszerint a megalakulás után bekövetkező tényhez, mint az elhálás, — másrészt a jogbölcselet nem követheti a tételes jogokat a házasság szociális megalakulása formáságainak tömkelegébe. Ezt az ellentétet kiegyenlíteni soha sem lehet. Az írónál azt látjuk, hogy a kinnél a tételes felfogás erősebb, az inkább a consensus felé hajlik s azt tartja a megkötött házasság végrehajtásának, befejezésének; míg másrészt már a természet-filozófiai fölfogás azt az elvet tartotta, hogy az akaratok megegyezése csak konstituálja a házasságot, de végre nem hajtja.

A római jog ugyan hangsúlyozza, hogy »nuptias non concubitus, sed consensus facit«, — de ez nem a házasság végrehajtására, betetőzésére vonatkozik, hanem annak csak szociális értelemben vett megkötöttségére és érvényességére. Már a germán jogfelfogás az ellenkezőt tanítja: »Ist das Bett beschritten, so ist das Recht erstritten.« *Stahl*¹⁾ szerint »durch den Consensus ist die Ehe auch erfüllt.« De hiszen akkor már az eljegyzés ténye elég volna a házasság teljesítésére, mert az is a felek egyező akaratán alapul. *Michelet*,²⁾ *Gros*³⁾ és *Kant*⁴⁾ a copula carnalis, az elhálás szóvivői. *Kant* szerint

¹⁾ *Stahl*, i. m. II. k. 413. 1. idézve *Schilling* i. m. I. k. 257. 1.

²⁾ *Michelet*, i. m. 298. 1.

³⁾ *Gros*, i. m. 100. 1.

⁴⁾ *Kant*, i. m. IX. k. 93. 1.

»der Ehevertrag wird nur durch eheliche Beiwohnung vollzogen.« Ugyanő a »szt. József-házasságot« s a házások szüzességi fogadalmát »ein simulirter Vertrag«-nak nevezi, mely » . . . stiftet keine Ehe und kann . . . nach Belieben aufgelöst werden.« ¹⁾ *Fichte*²⁾ is hasonló álláspontot foglal el, mikor a házasság végrehajtására, teljesítésére okvetlenül megkívánja az elhálás föltételét.

Ha pedig a dolgot az integráció nézőpontjából tekintjük, kétségtelen, hogy az elhálás, a biológiai megalakulás képezi betetőzését a házasság dynamikájának, s általa én el a nemek integrációja legnagyobb teljességét.

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. II. kötet 165. 1.: »Die Ehe nimmt ihren Ausgangspunkt von der völligen Wechselaneignung der beiden Individuen durch den Akt der Geschlechtsverbindung, die in der Conception des Weibes den Beweis ihres Gelingens gibt und gleichsam in einer sichtbaren Erscheinung sich absetzt.«

VI. FEJEZET.

A házasság alkotmánya.

A házasság alkotmánya magában foglalja a gyakorlati élet szempontjából mindazokat az elemeket, a melyeket eddig a házasságról elméletben hangoztattunk, magában foglalja a jogoknak és kötelességeknek összeségét, az összes életviszonyokat, melyek a házasság keretébe tartoznak. Az életviszonyoknak eme sokféleségéből előre következtethetjük, hogy nehéz lesz majd ezen jogoknak és kötelességeknek kimerítő meghatározása és felsorolása, hogy így a házasság alkotmányának körvonalazása nem csekély nehézséget fog okozni.

És valóban: a mily ingadozó volt a házasságjog doktrínája más kérdésekben, például a házasság lényegének, feladatának problémájában, — épen oly nehézségeket fogunk látni a »házassági jogok és kötelességek« felsorolásában is: meddő kísérleteit a taxatív felsorolásnak, vagy az illető kor erkölcsi felfogásának szubjektív belevegyítését a házasság alkotmányának tárgyalásába. Pedig az életviszonyok sokasága, a melyet a házasság magában rejt, már eleve kizárja minden tökéletes taxatióknak lehetőségét, a kötelességek és jogok láncolatának szoros egybefonódása kizárja a »jogok« és »kötelességek« kategóriájának különválasztását. Végül a házasság egyetemessége kizárja az uralkodó szubjektív ethikai fölfogás alkalmazhatóságait a házasság alkotmányában.

Ha a házassági jogoknak és kötelességeknek, egy szóval a házasság alkotmányának tárgyalását a jogtörténet folyamán figyelemmel kísérjük, látjuk, hogy az alkotmány tanai mindig és mindenütt a házassági célról uralkodó felfogással állottak kapcsolatban: a házasság fogalmának és céljának elmélete érezttette hatását mindig a házassági jogok és kötelességek filozófiai felfogásában is. Nagyon sokáig uralkodott az a nézet a természeti filozófiai fölfogásban, hogy a férfi és nő természete-

tének megfelelőleg külön kötelességei is vannak a férfinak és nőnek a házasságban, a mellett, hogy vannak »közös« jogok és kötelességek is, a melyek az általános emberi természetben gyökereznek.¹⁾ A theologiai fölfogás a vallásos életben, az ethikai iskola pedig az erkölcsös életben való példaadást róttá kötelemként a házastársak vállára. Már ebből láthatjuk, hogy minden taxatiónak hiányosnak kell maradnia, a mely a házastársak jogait és kötelességeit kimeríteni igyekszik, mert a házasság nagyszerű alkotmányát nem lehet taxatív felsorolással fölaprózni.

Az a felsorolás sem jó, a mit a természetfilozófiai fölfogás néhány írójánál látunk, hogy t. i. először az általános emberi természetben gyökerező jogokat és kötelmeket sorolják föl s azután rátérnek a speciális női és férfiúi kötelességekre; mert az utóbbiaknak kizárólagos nemi sajátossága nagyon is illuzórius dolog. Ha például a természetjognak egyik kedvencz eszméjét, a »férji hatalmat« vizsgáljuk, csakhamar be kell látnunk, hogy ez nem csupán a férfi természetéből következő kelléke a házassági alkotmánynak, hanem neki ellentétes oldalon a »női hatalom« felel meg, mindazon dolgokban, a melyek kiváltképen a női munkakör sajátosságai. A férji hatalmat tehát a természetből dedukálni: egyoldalú fölfogás, mert tisztán a szociális munkakör szemléletéből eredt s a mérő szociális fölfogás eredménye.

Egészen másképen áll a dolog, ha a házasságot, mint a férfi és nő legtökéletesebb integrációját szemléljük. Ekkor a házasság alkotmánya röviden szólva: az integráció. *A házastársak joga és kötelessége: az integrációt megvalósítani.* Magának a kiegészülésnek fogalma a jogok és kötelességek láncolatát rejti magában, mert mindegyik félnek joga van ezt az integrációt a legtökéletesebb mértékben megvalósítani, s joga van követelni, hogy azt a másik fél is megvalósítsa. De nemcsak joga, hanem kötelessége is mindegyik félnek az integráció létrehozása, viszont kötelessége a másik féltől azt követelni. E négyes keresztezése a jogoknak és kötelességeknek alkotja a legtökéletesebb integrációt. A jogok és kötelmek megvalósítását pedig nem önmagukért, hanem a

¹⁾ V. ö. *Michelet*, i. m. 309. l.

házasságért követelhetik a főlek, s itt látjuk kidomborodni a házasság önczélúságát.

Mint már láttuk, az integrációnak három főnyilvánulási módja van: a biológia, szociológia és ethika mezején. A házastársak feladata mindhárom irányban az egyesülést, a kiegészülést minél nagyobb mértékben megvalósítani. E három szempont szerint, híven eddigi eljárásunkhoz, külön fogjuk a házasság alkotmányát tárgyalni, kiemelve mindenütt a fontosabb jogokat és kötelességeket, melyek egyik-másik ágban előfordulnak. Mint már jeleztük, kimerítő taxatióját adni a házassági jogoknak és kötelességeknek lehetetlenség, — talán ebben a hármasság keretben, ha ezeket egész teljességükben vizsgáljuk, implicite benne foglaltatik minden jog és kötelesség s így, bármily gyarló módon tudjuk a házasság biológiai, szociális és ethikai alkotmányát megállapítani, mégis megmenekültünk a merő taxatiótól. Azért tényállásunkat e három kereten belül is apróbb részekre kell szakítanunk, nem a felsorolás kedvéért, hanem azért, hogy az uralkodó nézeteket s a doktrína fejlődését minden kérdésben jobban megvizsgálhassuk.

Mindenütt egyszerűen regisztrálni fogjuk a kérdés fejlődését s talán csak a három keret lesz új, a melyen keresztül a házasság alkotmányát vizsgálni fogjuk. Ezen szerény véleményünk alkotta keretben a házasság alkotmánya három részre tagolódik ugyan, de mindegyik rész önálló a maga nemében, s az egy kategóriába tartozó jogoknak és kötelességeknek egész láncolatát rejti magában. E kereteken belül már nem annyira szükséges a házassági jogoknak és kötelességeknek felsorolása, mert azt a kérdésnek illetően széttagolódása jóformán feleslegessé teszi.

A házasság folyamán a biológiai, szociális és ethikai integráció párhuzamosan érvényesül, mindenütt egyszerre; míg a házasság megalakulásánál, a mint láttuk, fokozatosan egymásután fejlődtek ki az ethikai, utána a szociális s végül a biológiai integráció. Ez a fokozatos kifejlődés, a házasság megalakulása, tulajdonképpen a házassági erő kifejlődésnek dinamikája, míg a, házassági jogok és kötelességek összege, a házasság alkotmánya nem egyéb, mint a házassági erőnek statikája. Az integráció három neme, mely fokozatosan, egymást követőleg fejlődik ki a természet rendje szerint, a házasság

ság keretében egymás mellett foglal helyet s egymást tökéletesíti, egyesüléséből származik a házasság egész alkotmánya

A házassági jogoknak és kötelességeknek e hármaskeretben való tárgyalása után még néhány szót kell szólnunk a családi élet etikájáról is, mely kérdés a házasság alkotmányával annyiban függ össze, hogy a családban a házasság szociális föladatainak betetőzését szemléljük, s hogy a család keretében a házassági jogok és kötelességek a szülők önfeláldozó, altruisztikus viselkedése következtében sokkal intenzívebben teljesíthetők. A családi élet, minthogy a hármaskeretének következménye, új kapcsolatokat hoz létre a házastársak között, új jogokat ad nekik, de új köteleket is róvállaikra. De egészen véve: a házasság alkotmánya a családi élet alkotmánya is, s az elveknek, melyek a házasságot kormányozzák, a családban is érvényesülnie kell.

ELSŐ CZÍM:

A HÁZASSÁG BIOLÓGIAI ALKOTMÁNYA,

A házasság biológiai alkotmánya mindama jogok és kötelességek összege, melyek a biológiai integrációból következnek. Ezeknek kimerítő taxatív felsorolása úgyszólván lehetetlen, de nekünk itt nem annyira az egyes jogokat és kötelességeket, hanem inkább ezeknek hálózatát kell néznünk, mint a mellet a házasság biológiai integrációt alkotják. Ha végigtekintünk az összes jelenségeken, melyek a házastársak ilyen kiegészülése körül végbe mennek, két alapeszmét látunk kidomborodni: egyfelől a biológiai integrációra való törekvést s ennek járulékos jelenségeit a házastársak között — tehát a *debitum conjugale*-t; másfelől a törekvést: ezt az integrációt harmadik személyek ellenében minél jobban megvédelmezni — tehát a *szexuális hűség és exkluzivitás* kérdését.

1. *A debitum conjugale.*

A debitum conjugale birodalmába ismét a jogoknak és kötelemeknek egész halmaza tartozik, melyek együttvéve alkotják a házastársaknak egymással való biológiai viszonyát.

A házasság megalakulása, mint mondottuk, az elhálással ér véget; ezen tényben a társadalmi rend által már elismert házasság végleg megkötöttnek mondható. A biológiai jogok és kötelességek teljesítése az első elhálásban nyeri legpregnansabb nyilvánulását,¹⁾ azért, mint láttuk, a társadalmi rend ennek emlékét külső cselekményekkel, szertartásokkal, ünnepélyekkel is igyekszik feledhetetlenné tenni.²⁾ Ettől kezdve már konszolidálódik a felek között az elhálás joga és kötelessége: a férj jogosítva van nejétől, s viszont a nő férjétől azt követelni, s viszont eme jogoknak a másik fél részéről megfelelő kötelesség áll fenn.⁸⁾ De mivel a jogok gyakorlása így még kellőleg biztosítva nincs, a férfira ezeken kívül a kezdeményezés kötelessége is hárul, a mint a debitum conjugale a tételes jogok is értelmezik.⁴⁾ A nemi tartozás teljesítésében mindig a férfié a kezdeményezés joga, mert ez a férfi fizikai alkatából is következik; a férfi nincs bármikor oly helyzetben, hogy a debitum conjugale teljesíthesse, de a nő mindig képes annak elfogadására.

A debitum conjugalenak, mint kötelességnek konstituálása úgy a tételes jogokban, mint a doktrínában kétféle módon található. Az egyik csak általánosságban említi a házassági tartozás teljesítésének kötelességét, (a mint ezt a legtöbb helyütt találjuk is) — a másik pedig a debitum conjugale minimumát

¹⁾ *Rothe*, i. m. 11. k. 2^cJ4. 1.: »La consideration de la haute naturelle des premières nocés revient frapper notre esprit. A cette beauté, le mariage doit une caractère de grandeur, qui rend plus vénérables ses lois et qui est une garantie de fidélité aux devoirs conjugaux; partant, c' est un bien pour les familles et pour la soeieté.«

²⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 295. 1.: »Il faut. que le souvenir du premier hymen se perpétue.«

³⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 22. 1.: »Le mariage et même le mariage public est le préliminaire oblige del' union sexuelle, et elle impose aux conjoints plusieurs devoirs.«

⁴⁾ V. ö. *Márkus*: Döntvénytar X. k. 115. 1.

írja elő: az *egyszeri elhálás kötelezettségét*. Ez utóbbi eset ritkább, s tudunkkal csak az izlamban van ilyen formán megállapítva,¹⁾ a doktrínában *Rothe*²⁾ említi ezt a minimumát a debitum conjugale teljesítésének.

Egyébként a házassági tartozás teljesítése, általánosságban kimondva előfordul a legtöbb írónál; *Kant*,³⁾ *Flehte*,⁴⁾ *Ahrens*⁵⁾ *Gros*,⁶⁾ *Belime*,⁷⁾ *Röder*,⁸⁾ *Concha*,⁹⁾ *Rive*,¹⁰⁾ egyaránt megemlékeznek róla. A modern polgári törvénykönyvek is, mint a szász polgári tkv,¹¹⁾ a porosz Landrecht,¹³⁾ fölveszik szakaszaik közé. Magyar általános polgári törvénykönyvünk első tervezete nem tesz róla külön említést, mert a házassági törvény e kérdést már szabályozta nálunk.

Rothe kiemeli, hogy a debitum conjugale akkor is teljesítendő, ha a házasfelek egyébként természetlenek s ha nincs is arra kilátás, hogy utódnak adjanak életet.¹³⁾ A házassági tartozás ezen teljesítését épen úgy közerkölcsiség (jobban mondva: a biológiai integráció tökéletessége) követeli, mint egyébként, ha a házasfeleknél a facultas generandi hiánya nem forog fenn.

A debitum conjugale kérdésében ismét számos más, kisebb kérdés merülhet föl. Ilyen például az, a mely fölött a doktrína sokat vitatkozott, hogy kényszeríthető-e a debitum conjugale teljesítésére a házastárs, és milyen határok között?

E kérdésre adandó feleletünkben különböztessük meg a dolognak jogi és ténybeli oldalát.

1) *Hadsics Camill*, i. m. 35. 1.

2) *Rothe*, i. m. II. k. 294. 1.

3) *Kant*, i. m. IX. k. 91. L

4) *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet. 179. 1.

5) *Ahrens*, i. m. 250. 1.

6) *Gros*, i. m. 102. 1.

7) *Belime*, i. m. II. k. 94. 1.

8) *Röder*, i. m. 362. 1.

9) *Concha*, i. m. II. k. 869. §.

10) *Rive*, i. m. 366. 1.

11) Szász polgári tkv. 1631. §.; forrás: A magyar házassági törv. indokolása.

12) Porosz Landrecht II. 178. §. forrás: uott.

13) *Rothe*, i. m. II. köt. 32. 1.: »Les manages irremédiablement steriles dolvent pratiquer la monogamie, afin de ne pas donner aux couples féconds un exemple funeste.«

Jogilag a debitum conjugale teljesítése mindenesetre kényszeríthető, mert a házastársak a házasságra lépésnél ezt a jogot egymás között hallgatagon kikötötték, s most annak érvényesítése módjukban áll. De a debitum conjugale jogi érvényesítése alatt nem fizikai kényszert kell értenünk, hanem a törvény erejét, mely a közerkölcsiség szempontjából meghagyja a házasfeleknek, hogy életközösséget gyakoroljanak, illetve annak gyakorlását újra fölvegyék.

A debitum conjugale kényszeríthetősége in facto — ellentétes nézeteket szült a doktrínában. Első volt *Kant*, ki e kérdést behatóan vizsgálta s ő a debitum conjugalénak megfelelő jogot dologi jognak tartván, azt úgy értelmezte, hogy egyik házastársnak a másikkal szemben dologi joga van a házassági tartozás teljesítését illetőleg: »Dass dieses persönliche Recht (t. i. a debitum conjugalénak megfelelő jogcsoport) . . . doch zugleich auf *dingliche Art* sey, gründet sich darauf, weil, wenn eines der Eheleute sich verlaufen, das andere es jederzeit unweigerlich, gleich *als eine Suche* in seine Gewalt zurückbringen berechtigt ist.«¹⁾ Ezen álláspont merevsége leginkább abban mutatkozik, hogy a házastársak ezen jogát az újra birtokbavételre, mint valami dolog használatba vételére terjeszti ki. *Kant* nézetével ellentétben állanak: *Ahrens*²⁾ *Schilling*,³⁾ és *Gros*,⁴⁾ utóbbi is csak a jogi kényszeríthetőséget ismeri el.

Azt hisszük, hogy a debitum conjugalénak in facto kényszeríthetősége kérdésében talán középelt van az igazság. *Concha*⁶⁾ szavai (el mutos dominio sobre los cuerpos, kölcsönös uralom egymásnak teste fölött) arra engednek következtetni, hogy a debitum conjugale még a legerkölcösebb felfogás mellett is in facto kikényszeríthető, — de ennek a kényszerítésnek ereje, alapja nem a *Kant*-féle felfogásban rejlik, mely az embert pusztá jogtárggyá alacsonyítja le, hanem a közerkölcsiségnek parancsoló szavában, mely a házasfelek

¹⁾ *Kant*, i. m. IX. k. 91. 1.

²⁾ *Ahrens*, i. m. 250. 1.

³⁾ *Schilling*, i. m. I. k. 264. 1.

⁴⁾ *Gros*, i. m. 102. 1.

⁵⁾ *Concha*, I. m. II. k. 869. §.

biológiai integrációját a legszélesebb körben esetleg fizikai kényszerrel is érvényesíteni kívánja. A büntetőjognak azon felfogása, mely házastársak között az erőszakos nemi közösülést nemcsak, hogy nem bünteti, de annak még fennforgását sem állapítja meg, szintén a debitum conjugale kényszeríthető természetére látszik utalni.

Még egy kérdés merül itt föl a biológiai integráció szempontjából, a melyre figyelmünket ki kell terjesztenünk: ez a debitum conjugale határvonalainak megállapítása. A közönséges felfogás szerint csak addig tartozik a házassági tartozás teljesítésével, a meddig »a másik fél ezt tisztességes módon kívánja« s a tételes törvények is sietnek ezt a fölfogást óvó intézkedésekkel biztosítani, megadván a jogot a házasságnak a debitum conjugale erkölcsbe ütköző lényének megtagadására. Az egyház tanítása a családi élet erkölcsösségét tartva szem előtt, a nemi tartozás teljesítésével párhuzamban az u. n. »házassági szüzesség« fogalmát is konstituálta, kizárva a házasságból mindazon szabálytalan tényeit a szexuális életnek, melyek nem egyedül a procreatio prolis-t czélozzák.

A kérdés bővebb tanulmányozása már az orvosi tudományok körébe vág, mert ott látjuk felsorolva a szexuális élet szabálytalanságainak jelenségeit és okait. *Krafft-Ebing*-nek gazdag tanulmányai erre bő anyagot szolgáltatnak, — de úgy hisszük, hogy mindezek a házassági szexuális élet harmóniájára kevés befolyással vannak, mert a tapasztalat szerint nagyobbfokú perverzításokban élő egyének úgy is legtöbbször családon kívül maradnak.

E kérdésben a legtöbb írónál azt találjuk, hogy az erkölcsösség keretén belül a házastársaknak a legszélesebb körű és legnagyobb fokban kiterjedő uralmat kell biztosítaniuk egymásnak egymás teste fölött¹⁾²⁾³⁾ s a biológiai integráció némi esetekben nem szorítkozhatik egyedül a procreatio prolis előidézésére. De ha nem is fogjuk föl egész merevségében a

¹⁾ V. ö. *Kant*, i. m. IX. k. 91. 1.

²⁾ V. ö. *Concha*, i. m. II. k. 869. §.

³⁾ V. ö. *Rothe*, i. m. II. k. 31. 1.

házassági szüzességei, ne feledjük *Beaussire* szavait: »L' union des sexes n' est morale, que si elle respecte la dignité et la liberté de l' un et de l' autre «¹⁾

2. Szexuális hűség és exkluzivitás.

A férfi és nő biológiai integrációja nemcsak a szexuális jogok gyakorlását, hanem a jogoknak és kötelességeknek. exkluzív voltál, harmadik személyekkel szemben fennálló kizárólagosságát is magában foglalja. Már fejtegettük, hogy maga az integráció is magában rejti az exkluzivitás fogalmát²⁾ s ez áll a nemek kiegészülésére minden téren egyaránt; de talán legparancsolóbb az exkluzivitás szükségessége a házasság szexuális életének mezején.

A történeti fejlődés azonban meglepő világát tárja elénk az ellentéteknek: a monogamiát sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem követi nyomon a szexuális exkluzivitás, hanem csak lassú lépésekben czammog utána. *A jus primae noctis*, mely a monogam hűbéri államokban divatozott, legpregnansabb megsértését képezi a szexuális exkluzivitásnak, melyet a házasfelek egymás számára megőrizni tartoznak, elrablását a házasság legintenzívebb boldogságának.³⁾ A családi élet szentségét és tisztaságát leginkább annak legszemmel láthatóbb kapcsa: a biológiai integráció köti össze, — s míg a szexuális és ethikai tartalmú kötelességek inkább csak a jogbölcselei tekintet követelte ideálok, addig a szexuális kötelmek gyakorlásának és exkluzív voltának parancsoló szükségessége, mint a házasság alkotmányának első és legfőbb szakasza tűnik elénk; ezen, mint legérzékibb megnyilvánulásán a házas életnek, alapul annak a legprimitívebb emberi elme által is megkívánt kelléke.

A doktrínában először *Kant* jogelmélete foglalkozik a szexuális exkluzivitással behatóbban s annak elvét, mint láttuk, a tulajdonjog, az enyém és tied elveiből dedukálja.⁴⁾

¹⁾ *Beaussire*: Los principes de la morale. Paris, 1885. — 228. 1.

²⁾ V. ö. jelen mű 67. 1.

³⁾ V. ö. *Rothe*, i. m. II. k. 297. 1.

⁴⁾ *Kant*: Rechtslehre, 90. 1.

Fichte erkölcsi felfogásának teljessége a szexuális hűségnek még gondolatától is visszaretten s idézi a szentírás szavait: »Wer ein Weib ansicht, ihrer zu begehren, der hat schon die Ehe mit ihr gebrochen in seinem Herzen.«¹⁾ — majd kiemeli a házassági hűség jó következményeit a házasság etikai élete terén: »Die eheliche Treue . . . in die geistigere Treue der Freundschaft, des Vertrauens und der Einmüthigkeit in Denken und Wirken übergeht.«²⁾ Ő nála találjuk először, a szerződési elméletek rideg paktumai után az erkölcsi felfogásnak amaz oázisát, mely a házassági hűséget magából a házasság lényegéből származtatja: »Recht und Pflicht der ehelichen Treue ist identisch mit dem Wesen der Ehe selbst.«³⁾

A szexuális hűségnek és exkluzitásnak, mint a házassági boldogság alapfeltételeinek hangsúlyozását találjuk még a doktrínában *Ahrens*,⁴⁾ *Gros*,⁵⁾ *Beaussire*⁶⁾ *Belime*,⁷⁾ *Baumann*,⁸⁾ műveiben, majd a morális felfogás teljes diadalát *Rothe*-nál⁹⁾ és *Conchánál*.¹⁰⁾

Mint már láttuk is, az integráció ideálja még a házasság előtti szexuális életet is bizonyos követelményekkel veszi körül,¹¹⁾ s egyrésztől szüzességet követel a nő részéről, másrésztől tiszta erkölcsös életet a férfi részéről.¹²⁾ Az a körülmény, hogy a civilizált monogam államokban a férfiak

¹⁾ *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet 166. 1.

²⁾ *Ott*, 166. 1.

³⁾ *Ott*, 179. 1.

⁴⁾ *Ahrens*, i. m. 250. 1.

⁵⁾ *Gros*, i. m. 101. 1.

⁶⁾ *Beaussire*, i. m. 213. 1.

⁷⁾ *Belime*, i. m. II. k. 94. 1.

⁸⁾ *Baumann*, i. m. 298. 1.

⁹⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 31. 1.: »Une troisième obligation est le devoir pour chacun des époux de n'avoir des relations charnelles qu' avec son conjoints, ou garder l'unité du mariage d' éviter soit la polygamie, proprement dite, soit la polyandrie . . . L' unité du mariage est, en effet un bien pour les fils.«

¹⁰⁾ *Concha*, i. m. II. k. 869. §.

¹¹⁾ V. ö. jelen mű 103. 1.

¹²⁾ *Baumann*, i. m. 298. 1.: »Die Enthaltbarkeit vor der Ehe nicht bloß ein Fernbleiben von unsittlichen Verhältnissen, sondern muss zugleich die Absicht haben, der Geschlechtsanlage um so mehr und um so intensiver die Richtung auf die Ehe zu geben.«

oly későn házasodnak, a gyakorlatban nem ritkán ellenkező felfogást szül a férfi előéletét illetőleg, de ha eszményeket, ideálokat akarunk megállapítani, akkor itt is a férfi legerkölcsebb előlétele, mondhatni szüzessége az, a mit az integráció elvének meg kell közelítenie.

Az eddig említettekkel homlokegyenest ellenkező felfogást mulat *Schopenhaueré*, a ki a férfi házasságtörését sokkal könnyebben megbocsáthatónak tartja, mint a nőét, sőt szerinte az a természet megtagadása és nagy önuralomnak eredménye, ha a férfi a monogam házaselet korlátai közé' zárja magát; mindez a természetek külÖmböző?égéből, s a férfi és nő szexuális szerepeinek külÖmbőségéből származik.¹⁾ A pesszimista bölcsnek eme következtetése az azonban egyoldalú felfogás szüleményei; hiszen, ha a monogam házasságoknak egész tömeget tekintjük, azoknak legnagyobb részénél megvalósítva találjuk a halálíg tarló hűséget, s már a megszokás, az éber szemmel örködő konzervativizmus, a népnek erkölcsi ereje és öntudata, mely a házasságtöröket megveti és kicsúfolja; mind olyan tényezők, melyek a szexuális élet exkluzivitásra való *törekvést* tanúsítják. Az sem áll, hogy a férfi szerelme a kielégítés után már elfordulna a nőétől, — mert épen a biológiai integráció bizonyos *megszokottságot* szül, mely nem hogy elszakítani igyekeznék, hanem inkább szorosabbra fűzi az együttélés kapcsait.

A *házasságtörés* a biológiai integráció kívánta exkluzivitásnak, de egyszersmind a házassági hűségnek és házassági kötelességeknek is legsúlyosabb megsértését képezi. Hogy mikor van befejezve a házasságtörés, az ismét vita tárgya lehet; némelyek csak az elhálással tekintik befejezettnek, mások előtt már a legkisebb megsértése a házassági köteles hűségnek

¹⁾ *Schopenhauer*, i. m. 89. 1. (Bánóczy ford.) »A férfi szerelme érezhetően alászáll azon percztől fogva, a melyben kielégítésre talál . . . a nő szerelme pedig épen azon percztől fogva fokozódik . . . Ennélfogva a házassági hűség a férfiben mesterséges, a no házasságtörése tehát, valamint objektive: a következmények, úgy szubjektive is, a természettel ellenkező volta miatt, sokkal megbocsáthatatlanabb, mint a férfié.«

Ismét alább 100. l: »A magánéletben is azt találjuk, hogy egy pontban sem oly ritka a lelkiismeretesség, mint ebben.«

házasságtörést képez. (Fichte.)¹⁾ Itt ismét ellentéteket kell, hogy találjunk: a tételes felfogás nem emelkedhetik a házassági ethika magaslatára s csak az elhálás megtörténtével állapítja meg a házasságtörést, míg a házasság erkölcstana már a házas kötelességek súlyos megsértését látja a legkisebb dologban is, a mi a megkívánt exkluzivitással ellentétben áll.

A férfi házasságtól és ethikai tekintetben ép oly súlyos, épen oly megbocsáthatatlan, mint a nőé; de másként áll a dolog, ha a házasságtörés szociális és biológiai oldalát vesszük tekintetbe. A nő házasságtörésének szociális következményei kimeríthetetlenek: földülja a családi szentélyt, melynek előbb anyaga volt, a gyermekeknek, kiknek erkölcsös nevelése első sorban az ő kötelessége volna, egész életükre emlékeztető rossz példát nyújt. De fizikai tekintetben is: széttépi a megszokott testi egyesülésnek kapcsait s így földülja a házasság belső, szociális életének harmóniáját.²⁾

A házasságtörést, s annak következményeit, a mennyire lehel, elhárítani: in ultima analysi állami feladat, s az államok törvényhozása van hivatva egyrészt büntetési szankcióval, másrészt preventív eszközökkel gondoskodni arról, hogy a házasság erkölcsi tisztasága minél jobban megőriztessék.

MÁSODIK CZÍM:

A HÁZASSÁG SZOCZIÁLIS ALKOTMÁNYA.

A házasság szociális alkotmánya mindama jogoknak és kötelességeknek összekapcsolódását jelenti, melyek a házasság szociális öncélúságának elérésére szükségesek. Ilyen az együtt-lakás, a munkaköröknek szükséges felosztása. E czím alatt kell megemlékeznünk a »férji hatalom« eszméjéről is, melyet egyes

¹⁾ *Fichte*, i. m. II. rész. II. kötet 1Γ.166. 1.

²⁾ *Belime*, i. m. II. k. 94. 1. felemlíti, hogy mennyivel súlyosabban büntetik a törvénykönyvek a nő házasságtörését, mint a férfit, s ennek okát egyrészt a nő házasságtörésének súlyosabb szociális következményeiben találja, másrészt malicziózan megjegyzi, hogy a kik eme törvényeket kreálták, a két nem közötti biológiai egyensúlyt *nem* nem tudták fönntartani.

írók felállítottak, s a vele »reciprok« természetű női jogról, mely az atyaság törvényes védelmét biztosítja a nő javára. Mint azonban látni fogjuk, ez utóbbi két fogalom nem tartozik szorosan a házasság szociális alkotmányának körébe, csak azért emlékezünk meg róluk, mert a »férji hatalom«-nak nem létező fantomja s ennek kárpótlásaképen az atyaság törvényes védelme, mint a nőnek kárpótlásul biztosított jog, több irónál a házassági jogok és kötelességek között tárgyalatik. A férfi és nő munkakörének felosztását *Oppenheim* állítja fel legkategorikusabban; »Jedes Glied des Ganzen in seiner eigenen Sphäre bleibe.«¹⁾ Ha ez megvalósul, akkor létrejön a családnak, a házasságnak legideálisabb szociális alkotmánya. A férfi is, a nő is maradjon meg a maga hivatása mellett; a férfi kinn a világban, a nő benn a családban²⁾.

¹⁾ *Oppenheim*, i. m. 40. 1.

²⁾ Semmi sem állítja elének oly megkapóan a férfi és nő szociális munkafelosztását, mint Schiller-nek »Das Lied von der Glocke«-jéből ez a részlet:

»Der Mann muss hinaus
In's feindliche Leben
muss wirken und streben
Und pflanzen und schaffen,
muss wetten und jagen,
Das Glück zu erjagen.

Da strömet herbei die unendliche Gabe,
Es füllt sich der Speicher mit köstlicher Habe;
Die Räume wachsen, es dehnt sich das Haus.

Und drinnen waltet
Die züchtige Hausfrau
Die Mutter der Kinder.
Und herrschet weise
Im häuslichen Kreise.
Und lehret die Mädchen,
Und wehret den Knaben.
Und reget ohn' Ende
Die fleiszigen Hände
Und mehrt den Gewinn.
Mit ordnendem Sinn.

Und füllet mit Schätzen die duftenden Laden.
Und droht um die schnurrende Spindel den Faden
Und sammelt im reinlich gehitteten Schrein
Die schimmernde Wolle, den schneeigen Lein.
Und füget zum Gu den Glanz und den Schimmer.
Und ruhet nimmer.«

A férfi megvédi erős karjával a nőt s a családi szentélyt, kiérdemli fáradságos munkájával a kenyeret, a mely megélhetésükre szükséges; a nő pedig benn a család ölében öröködik, letörli gyengéd kezével a férfi arcának verítékét: ez a család legszebb munkafeloszlása, a szociális integráció ideálja.

Fontos követelménye, elengedhetetlen feltétele a házasság szociális alkotmányának az *együttlakás*. Alapját képezi ez a szociális jogok és kötelességek megvalósításának, sőt oly tényezőül is tekintik, mint a mely a nem házasoknál is megvalósítja a házasság egyéb tényeit, pl. mint már említettük, az *ipso facto* kötött házasságoknál s a római házasság *usus* alakjánál maga az együttlakás ténye képezi a házasságot.

Együttlakás nélkül akadályokba ütköznék a házasság legprimitívebb kötelességeinek teljesítése is; csak együttlakás által lesznek a házasság legszebb eredményei, a gyermeknemzés s a házások kölcsönös segítsége elérhetők. A házasság szociális irányú megnyilatkozása az együttlakásban nyeri legjelentősebb kifejezését általa lesz házassággá a társadalom tudatában, Szükségességét hangsúlyozva találjuk a legtöbb írónál.¹⁾ *Rothe*²⁾ különösen kiemeli, hogy az együttlakás ténye által a házasság felek a legintenzívebb közös életet biztosítják maguknak. Korunk rohamosan fejlődő technikai tevékenysége a férfiak nagy részét hosszabb időkre, hetekre, hónapokra elválasztja a családi tűzhelytől; hogy ezt csak a családi élet melegsége, a szeretetnek intenzitása s nyilni meg, arról felesleges is szólnunk.

Az együttlakás kérdésében minden bizony nyal a férfié a döntő szó, a nő köteles a férfit bárhová követni. Ezt is a szociális szempontok kívánják így, mert a férfi legtöbbször a kereső, szerző fél, a kinek jogában áll kívánni, hogy az általa eltartott és védelmeszt nő kövesse bárhová lakóhelyére. Legfőnségeszt egyszerűséggel *Held*-nél találjuk a nő eme kötelmét

¹⁾ V. ö. *Fichte*, i. m. II. rész, II. k. 179. l, *Belime*, i. m. II. k. 94. l., *Beaussire*. i. m. 213. l, *Concha*, i. m. II. k. 869. §.

²⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 28. l.: »L' obligation de la vie commune perpetuelle sera certainement plutôt remplie, si l' homme et la femme, qui projetent d' unir leurs sexes, au lieu de se conférer seulement le droit conjugal, coin me ils le doivent en vue d' assurer leur perpétuelle cohabitation, s' obligent en autrè à la cohabitation perpetuelle par une promesse directe.«

kifejezve: »Die Fran kommt zum Manne und folgt ihm nach, sei es in die nackte Höhle, oder in das wohleingerichtete Haus.«¹⁾

Az együttlakás megszűnte fölbonjtja mindama szociális kapcsolatokat, a melyek a férjet és a nőt összefűzik, de azonkívül a házassági tartozás teljesítését is illuzóriussá teszi, s azért a legújabb tételes törvények az együttlakás önkénytes megszűntetését, a hűtlen elhagyást úgy a férfi, mint a nő részéről a házasság felbontási okául deklarálják.²⁾

A házasság szociális alkotmányának szemléleténél még egy dolog köti le figyelmünket: a »férji hatalom«-nak sokat hányatott kérdése. Alig van egyoldalúbb fölfogás a házassági filozófiában, mint épen ez, s mégis, védelmezőkre talált mindig s talál maiglan is. A természetjog a férfi és női »természet« különféleségéből kiindulva, azt állítja, hogy a házasságban a férfit egy sajátságos, imperatív természetű hatalom illeti a nő fölött, hogy a házasságban ennél fogva a férfi hivatása parancsolni, a nőé engedelmeskedni; e hatalmat azután a természetjog a fizikai térről átviszi a szellemi térre is, ott is kiterjeszti, s általában nagy és éles határvonalat von a férfi és a nő működési köre között. A nőnek a férfi emez imperatív jogával szemben semmiféle joga nem felel meg, csak az — engedelmesség joga; helyette azonban a természetjog a nőt egy privilégiummal kárpótolja: az atyaság törvényes vélelmével. Szerintük az atyaságra következtető jogi vélelem, mint a nőnek adott privilégium jelentkezik,³⁾ s mint ilyen, mintegy kárpótlásául tekinthető a férji hatalomnak.

¹⁾ *Held*, i. m. i. k. 147. 1.

²⁾ A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének első szövege (1900. decz. hóban) így állapítja meg a házasság szociális alkotmányát:

95. §. »A férj a feje a házi körnek. Mint ilyent őt illeti meg az eldöntő szó mindazokban az ügyekben, a melyek a házi körre vonatkoznak. « »határoz a többi közt, annyiszor, amennyiszor, az együttes lakóhely és lakás dolgában. Köteles azonban a férj ez elhatározásokban a felesége okos tanácsait és ellenvetéseit figyelembe venni; és egyáltalán nem szabad neki ezzel a hatalomkörrel visszaélni.«

98. §.: »A házvitel . . . a nőnek a dolga.«

³⁾ V. ó. *Belime*, i. m. II. k. 97. 1.

A természetjognak eme következtetései hibás kiindulási pontból fakadnak, mert a férfi szociális munkakörét össze-
tévesztik a férfi házassági szerepkörével. A szociális inte-
gráció elve: a férfi legyen künn a világban, a nő legyen
benn a családban: teljesítse mindegyik a maga helyén a
maga hivatását, s e két szerepkör egyesülése így alkosson
szerves egészet. A férfi eme szociális szerepkörének szem-
lélete téveszti meg a férfiúi uralmat, a férji halaimat hirdető
házassági filozófiát, mert a *férfi*-nak imperatív szerepet ad a
házasság összes többi kérdéseiben is.

Az újabb természetjogi felfogás azonban már is kezd
lelélni a »férji hataloménak mesgyéjéről. Már *Belime*¹⁾ meg-
jegyzzi, hogy dedukcióval nehéz volna megállapítani a férfi
nagyobb hatalmát a házasságban, *Fichte* is egyoldalú felfogás
eredményének mondja: »Sie (t. i. die Hausherrschaft des
Mannes über die Frau) geht von der falschen und durch
jedes tüchtige Eheverhältniss widerlegten Voraussetzung aus,
dass die Frau, weil die Vorzüge des Mannes andere sind,
und hervorregendere, als die der Frau, überhaupt mit weniger
Tüchtigkeit begabt sei.²⁾ Gros³⁾ egyenesen tagadja, *Rothe*⁴⁾
pedig csak születendő gyermek kedvéért találja czélszerűnek
a férji hatalmat. *Spencer* itt is az evolúció elvét alkal-
mazva, kiemeli a nő szociális hivatása fontosságának fejlő-
dését a családban, de nem hiszi, hogy valamikor is a férfiével
egyenlő magasságra emelkedjék.⁵⁾

¹⁾ *Belime*, i. m. II. k. 96. L

²⁾ *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet 180. 1.

³⁾ *Gros*, i. m. 101. 1.

⁴⁾ *Fichte*, i. m. II. k. 29. 1.: » . . . La seconde des obligations
elitre conjoints est partieulière à l' un des époux. La femme doit
obéissance au mari . . . En premier lien, nous disons: le bien de
l'enfant, qui pourra naitre du manage, voudra la soumission
de la mère . . .«

⁵⁾ *Spencer*, i. m. VII. k. 876. 1. (Vetter ford.) »Im häuslichen
Leben wird die relative Stellung der Frau ohne Zweifel noch stei-
gen, aber es ist nicht wahrseheinlich. dass dies jemals bis zu ab-
soluter Gleichheit mit dem Manne fuhren wird. Wenn auch in
Zukunft von Zeit zu Zeit durch Ehestreititigen gesetzliche Ent-
scheidungen herbeigeführt werden, in denen die Frage zum Austrag
kommt, welcher von beiden Theilen nachgeben soll, so ist doch

Ha a dolgot az integráció világánál szemléljük: kétségkívül szemellátható lesz a »férji hatalom« álláspontjának tarthatatlansága, mert az integráció szelleme két *egyenlő*, de *ellentétes* tartalmú dolognak egyesülését, részeinek összekapcsolódását rejti magában, a jogbölcseleti ideál szempontjából tehát a nő szociális szerepköre is teljesen a férfiével párhuzamba helyezhető és helyezendő. A férfit »férji hatalom« illeti meg a ház külső ügyeiben, a nőt pedig »női hatalom« illeti meg a családi élet szentélyében!

H A R M A D I K C Z I M :

A HÁZASSÁG ETHIKAI ALKOTMÁNYA.

A házasság ethikai alkotmánya feladatául tűzi ki az ethikai integráció minél intenzívebb megvalósítását: a házasság erkölcsi tartalmának minél tökéletesebb kifejtését. Az ethikai integráció legfőbb megvalósulása a szerelem, melyről már szólottunk; ez csak dinamikai elv, mely a házasság erkölcsi világát mozgásba hozza, a statikai elv, mely ide tartozik: a házastársak erkölcsi tevékenységi körének megosztása, a kölcsönös gyámolítás, mellyel egymás személye iránt tartoznak

A házasság, mint az emberi életközösség legintenzívebb alakja, a házasfeleknek kölcsönös segítségét, gyámolítását feltételezi. A bajokban és veszélyekben épen úgy, mint a jó órákban, betegség és nyomor idején épen úgy, mint a nyugodt napokban. E kölcsönös segítség kiválóan ethikai tartalmú eleme a házasságnak; mozgatója, az altruizmus, erkölcsi alapra építi

kaum anzunehmen, dass sich dann alle bisherigen Entscheidungen ähnlicher Art in ihr Gegentheil verkehren werden. So gleichmässig auch das Gesetz die Ansprüche vertheilen mag, so wird es doch, um das geringste Übel zu wählen, auch t» Hierhin im Falle der Noth dem Manne eine gewisse Überlegenheit ausprechen, da er zu gerechterem und ruhigerem Urtheil befähigt erscheint. Und ebenso muss wohl in den moralischen Beziehungen des ehelichen Lebens das Übergewicht der Gewalten, das schon aus der grossem Beständigkeit des ganzen Wesens sich ergibt, immer dem Manne vorbehalten bleiben, so unauffällig es auch werden mag.«

működését. Már a római jog ismerte a házastársak kölcsönös segítségét, s *Aquinói szt. Tamásnál*¹⁾ már a házasság különös céljai között foglal helyet a »mutuum auxilium.« A legtöbb író nem mulasztja el külön hangsúlyozni, mint a házasság gyakorlati életének ethikai összetartó kapcsát, mint föltétlen szükségeset az élet bajai közölt. *Fichte*²⁾ is kiemeli a házások jogai és kötelességei között, majd *Belime*,³⁾ *Rive*,⁴⁾ *Concha*,⁶⁾ *Dupanloup*⁶⁾ is hangsúlyozzák. *Glinka*⁷⁾ a szellemi társulás szükségességét emeli ki: »Un sentiment de nature particulière et le besoin d'assistance intellectuelle et physique réunissent l'homme et la femme.«

Csudálatos erő nyilatkozik meg a házastársak kölcsönös erkölcsi segítségével; a balsors nehéz napjainak tűzpróbája egyedül ezen az erkölcsi segítségen fordul meg. A házasság alkotmányát körvonalazva, azért a polgári törvénykönyvek is hirdetik a házastársak kölcsönös segítségének elvét, így a Code Civil,⁸⁾ a porosz Landrecht,⁹⁾ az osztrák polgári törvénykönyv.¹⁰⁾ Magyar általános polgári törvénykönyvünk első tervezete ezt az elvet külön nem hangsúlyozza.

Mín alapulhat a házassági kölcsönös segítségnek, a házastársak kölcsönös gyámolításának ezen eszméje? Ismét csak az ethikai integrációnak elvén: a férfi és nő külön szelleme, melyről már az ethikai integráció tárgyalásánál megemlékeztünk, egy erkölcsi közösségbe olvad össze; a férfi aktív s a nő passzív szerepköre az erkölcsi téren is érvé-

¹⁾ *Aquinói szt. Tamás*: Summae III. 65. 1.

²⁾ V. ö. *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet 179. L

³⁾ *Belime*, i. m. II. k. 96. 1. két szempontból tartja szükségesnek, egyrészt a gyermeknemzés, másrészt szükség esetén az erők egyesítése céljából.

⁴⁾ V. ö. *Rive*, L m. 342. és 353. 1.

⁵⁾ *Concha*, i. m. II. k. 869. §.: »La asistencia mutua en sus necesidades espirituales y temporales«, majd alább: » . . . la fidelidad de hecho y de affecto.«

⁶⁾ V. ö. *Dupanloup*, i. m. 195. 1.

⁷⁾ *Glinka*, i. m. 145. 1.

⁸⁾ V. ö. 212. §. Forrás: A magyar HT indokolása.

⁹⁾ V. ö. II. 174. és 176. §.: Forrás uott.

¹⁰⁾ V. ö. 47. §. Forrás uott.

nyesül s a legszebb harmóniát képezi.¹⁾ Nincs is szebb jelen-ség az olyan házasságnál, melynél az erkölcsi erők kellőleg egyensúlyozva vannak, a hol a házasfelek egymást kölcsönösen megértik.²⁾ szeretik, egymás hibáit, gyarlóságait kölcsönösen elnézik. A házasság erkölcsi erőinek eme statikája létrehozza a legideálisabb, legaltrisztikusabb állapotot, mely a boldogságnak mindig kiapadhatatlan forrása fog maradni.

NEGYEDIK CZÍM:

A CSALÁDI ÉLET ETHIKÁJA.

Nem volna teljes a házasságnak imént vázolt alkotmánya, ha benne még a családi életről néhány szóval meg nem emlékeznénk. A család, a házasságnak eredménye a jogoknak és kötelességeknek ugyanazt a lánczolatát tünteti elénk, mint a házasság, csakhogy nagyobb perspektívával: a jövőre irányuló célzattal. A jövő nemzedék fennmaradásának, és mentül boldogabb létben való fennmaradásának eszméje lengi át a családöt, ez az elv kormányozza annak alkotmányát. *Beaussire* magyarázata szerint³⁾ már voltaképen a család is a férfi és nő jogainak és kötelességeinek összeszőződéséből jön létre: a férfi megkívánja a nőtől az együttlakást és a

¹⁾ *Michelet*, i. m. 309. 1.: »Wie im natürlichen Verhältnisse der Mann das Thätige, Zeugende, Gebende, das Weib das Leidende, Empfangende, Erhaltende, Verarbeitende ist, so erstreckt sich dieser Unterschied auch auf ihre geistigen Beschäftigungen.«

²⁾ *Theobald Ziegler*: Sittliches Sein und sittliches Werden. (Strassburg 1890.) ez. munkájában elragadóan festi az erkölcsi integráció üdvös eredményeit a családi életben: »Welche Quelle der Zufriedenheit für den Einzelnen und welcher feste Stützpunkt zugleich für jede gröszere Gemeinschaft das Haus, wo Mann und Frau sich gegenseitig verstehen und lieben, sich stützen und tragen und eins sind im Geiste sittlicher Lebensführung und treuester Pflichterfüllung U (115. L.)^x

³⁾ *Beaussire*. i. m. 213.1.: »Cette promesse ... est un titre entre les mains des deux époux; il assure à l' homme le droit de réclamer: la *cohabitation* et la *fidélité de la femme*; ... à la femmé: le droit de revendiquer pour ses enfunts *les soins paternels* ... et pour elle même une place honorable dans la maison conjugate.«

hűséget, viszont ő a nőnek a családban illő helyet biztosít és atyai gondot a tőle született gyermekek számára, íme a család származása, a leprimitívebb házassági jogokból és kötelességekből!

Most, mikor a családi élet alkotmányáról szólunk, természetesen ismét csak a monogam házasságból alakult családot szemléljük; hogy a többi házasság együttélés mint alakítja át a családot, azt a monogamia védelménél már kifejtettük. Az anyai szeretet, mely a legerősebb biológiai kapcsolatokon alapul, még csak összehasonlítható a házasság együttélés két különböző alakjában, de az atyának igazi szeretetét gyermekei iránt egyedül a monogamiában találjuk meg, a hol ismeretes az atyaság s az atya tudja, hogy valóban az ő gyermeke az, a kire gondoskodik.^{1, 2)}

A mint a házasságfeleknek egymáshoz való viszonyát az integráció elve határozza meg, úgy a szülők és gyermekek viszonyát a családban egy elv által nem tudjuk kellőleg körvonalazni, mert a házastársak egyenrangú felek, a szülők és gyermekek pedig nem azok. A szülők kötelessége a gyermekekkel szemben: minden téren a lehető legteljesebb altruizmus, viszont a gyermekek kötelessége a folytonos engedelmesség. Itt tehát két, különböző tartalmú kötelességről van szó, melyek nem olyan értelemben egészítik ki egymást, mint a házasságfelek integrációja, hanem azért együttműködésük a legszebb harmóniát eredményezi a családi életben. Viszont a szülőknek joga: a gyermekektől az engedelmességet megkövetelni, s a gyermekek joga a szülőktől az altruizmust, a róluk való gondoskodást megkívánni.

Szemléljük most különösen a szülőknek gyermekeikkel szemben megkívánt kötelességeit: milyen nyilvánulási módjai vannak azoknak? Ha a dolgok ideális és természetadta rendjén végigtekintünk, érdekes jelenséggel találkozunk. A szülők táplálják, fölnevelik gyermeküket, eleinte csak testéről gondos-

¹⁾ *Spencer*, i. m. V. kötet (343. 1.: » . . . kann da, wo die Vaterschaft ungewiss, oder ganz unbekannt bleibt, kaum eine so lebhaftige Sympathie der Männer gegen ihre Kinder bestehen, wie da, wo die monogamische Ehe das Abstammungsverhältniss ganz klar werden lässt.«

²⁾ V. ö. *Glincha*, i. m. 147. l.

kodnak, később, mikor már értelme fejlődni kezd, annak csiráit is ők ápolhatják. Majd tanítják, oktatják, önállóvá (eszik, szárnyaira bocsátják. De itt még nem fejeződik be a szülői gondoskodás; mint *Belime*¹⁾ megjegyzi, a szülői szeretetnek és nevelésnek betetőzését képezi az, hogy a szülők a gyermeket önállóságában is, s különösen életének legfontosabb idején, a házasságra lépésnél, erkölcsi tanácsaikkal ellássák. És ezzel szemben mi a gyermekek kötelessége? Eleinte a legegyszerűbb engedelmség, melybe a fejlődő korban a vallás tanai öntenek ethikai tartalmat, melyben később fölserdülnek s ők lesznek szülőiknek sok tekintetben segítségei, támaszai. Úgy lehet, hogy később a szülők eltartásra szorulnak: akkor a gyermekek és szülők eltartásával, táplálásával fejezik be gyermeki kötelességeiknek lánczolatát. Íme a gyermeki s a szülői kötelességeknek ellentétes irányú fejlődése: a szülőké a gyermek táplálásától, a legegyszerűbb fiziológiai kapcsolattól az élet jó tanácsainak ethikai magaslatáig, — a gyermekeké pedig az engedelmségtől, a szülői tisztelettől egészen a szülők táplálásáig!

Itt is a biológiai, szociális és ethikai kapcsolat vázát látjuk, a szülők és gyermekek viszonyainál, csak hogy nem olyan megnyilvánulási alakban, mit a házastársak között. A gyermek táplálása, szoptatása, első testi szükségleteiről való gondoskodás: a biológiai kapcsolat, önállósítása és szárnyra bocsátása a család szociális feladata, — míg a nevelés, a jó tanácsok, a melyek életének útján kísérik: a család ethikai feladatának megvalósítása. Fordítva: a gyermekek viszonya a szülőkhöz a tisztelettel és engedelmséggel először kiválóan ethikai, a szülők segítségével és gyámolításával szociális, majd azoknak tehetetlenné válásával biológiai tartalmú lesz. Nem akarjuk azt mondani, hogy ez a hármas viszony a maga megjelenési rendjében kizárólag uralkodó; csak azt hangsúlyozzuk, hogy ezek a családi alkotmányok kidomborodó vonásait képezik.²⁾ *A család alkotmányában tehát a vezér-*

¹⁾ *Belime*. i. m. II. k. 98. 1.

²⁾ *Belime*, i. m. i. h. szintén a hármas szülői kötelességet említi fel: gyermekkorban a táplálást, eltartást később a szárnyra bocsátást, majd a házasságra lépésnél adandó jó tanácsokat. Tehát implicite ő nála is megvan a hármas irányú kötelességnek gondolata

elv az altruizmus s a jövőbe nyúló tervszerűségnek gondolata; az altruizmusnak biológiai, szociális és etikai megnyilatkozása pedig — nagy vonásokban szemlélve — successive történik A házasság alkotmányában, mint láttuk, a vezérlő elv: az integráció, s ennek hármassá nyilvánulása csak a házasság megalakulásában történik successive, míg a házasság folyamán ezen erők jóformán párhuzamosan működnek.

Ezen alkotmány elveinek követése mellett a családi élet egyrészt a házastársak, másrészt a szülők és gyermekek szeretetének melegágyává lesz¹⁾²⁾ s benne a legszebb eredmények érhetők el a gondos nevelés által.

A gyermeknevelés nem csekély terheket ró a szülők vállaira, s azoknak egész altruizmusát kívánja, minden idejüket a gyermeknek szentelni, azzal folyton foglalkozni.³⁾ Épen eme folytonos és sokoldalú elfoglaltság következtében látjuk itt a nő szerepkörét a családban magasan kiemelkedni: látjuk, hogy a gondos nevelés ügye a férfi elfoglaltsága miatt legtöbbször az ő kezében van, ő oktatja a gyermeket engedelmességre, szeretetre atyja iránt, ő csügg minden tehetségével és figyelmével a gyermek szaván, cselekedetein, ő oltja be a gyermek gyöngéd szívébe a vallásosságnak első icseráit,⁴⁾ hogy úgy a családi nevelést mennél intenzívebben teljessé tesse.

¹⁾ *Doupanloup*, i. m. II. k. 116. L: »La famille! . . . C' est-à-dire: les noms les plus doux à l'oreille de l'homme: un père, une mère, un fils, un frère, une fille, une soeur; les affections les plus pures, les premières amitiés de la vie, les joies les plus confiantes et les plus naïves; les vertues les plus aimables: la simplicité, la candeur, l'innocence !«

²⁾ *Carriere*: Die sittliche Weltordnung. Leipzig, 1877.297.1.: »In der Familie, in der hülfreichen Gemeinsamkeit aufwachsend erfährt das Kind die Autorität des Vaters, die Liebe der Mutter... das Sittengesetz wird von ihm empfunden.«

³⁾ *Dupanloup*, i. m. III. k. 623. 1.: »Le grand moyen de l'education: être toujours avec les enfants: s' identifier avec eux... La est la vie, là est la force, là est la puissante fécondité de l'oeuvre des âmes, parce que là est l'union des âmes entre elles et avec Dieu par la charité!«

⁴⁾ *Wundt*, i. m. 623. L: »Vor Allem in jenen einfachsten Lebensverhältnissen, wo die Arbeit des Mannes fast ganz in dem Kampf des Lebens aufgeht, und wo zugleich die religiösen Anre-

A jövőbe nyíló tervszerűségnek gondolata, mely a házasság minden részét átlengi, a gyermeknevelésben találja legélénkebb és legbensőbb megnyilatkozásait, általa biztosítják a házastársak a fajnak fönmaradását s ez által saját boldogságukat.

gungen die einzigen sind, die den Einzelnen mit dem geistigen Leben der Gesamtheit zusammenhalten, da pflegt es unter günstigen Verhältnissen *vorzugsweise die Frau* zu sein, von welcher die geistige Seite des Lebens gepflegt und in der Erziehung an die kommende Generation als werthvollstes Erbe mitgetheilt wird.«

VII. FEJEZET,

Házassági akadályok.

A házassági akadályok csoportjába foglaljuk mindama tényezőket, melyek a házasság létrejöttének, vagy a már létrejött házasság kebelében a házassági célok elérésének ellenszegülnek. A házasság, a benne rejlő sokféle célnál és feladatnál, illetőleg öncélúságánál fogva az ember fizikai és szellemi erőinek nagymérvű együttműködését kívánja; úgy, hogy ezen együttműködés bizonyos akadályok közbejöttével, bizonyos tényezők fennforgásával lehetetlenné válik.

Házassági akadály: tágértelmű elnevezés, mely úgy a doktrínában, mint a gyakorlati életben számtalan apróbb megkülönböztetésnek szolgál alapjául. A jogbölcselet, a természetjog kezdeményezésére, az abszolút és relatív házassági akadályok fogalmát konstituálja, értve abszolút akadályok alatt a »természet rendjén« alapulókat, relatívok alatt pedig az egyes törvények, szokások által szentesített akadályokat. Az egyházjog irodalma tiltó és bontó akadályokat különböztet meg, hol is a bontó akadályok fennforgása a már megkötött házasságot érvénytelenné teszi, míg a tiltó akadályok csak a házasságra lépést tilalmazzák bizonyos körülmények között. Egészben véve a természetjog abszolút akadályainak megfelel a bontó akadályok alapeszméje, míg a tiltó akadályok a természetjog relatív akadályaival mutatnak némi rokonságot, úgy, hogy a házassági akadályok eme két felosztásának alapgondolata már évezredek jogfejlődés eredménye.

A gyakorlati élet a tételes törvényekben inkább az egyházjog doktrínája nyomán szervezte a házassági akadályokat, a mit nem is lehet csodálnunk, mert az Egyház, mint már többször rámutattunk, a házasság összes kérdéseiben, de különösen annak szociális megalakulása és elismertetése körül a legújabb időkig irányadó hatalmat gyakorolt. Természetesen

azért a telelés (örvényekben előforduló házassági akadályok alapeszméje nem valami ethikai elv körül forog, mint a természetjogé, vagy az egyházjogé, hanem a házasság szociális megalakulásának és elismertetésének gondolata körül. Ebből a gondolatból kiindulva a tételes jogok már megkülönböztetik a semmis és megtámadható házasságokat. E distinkció már nem párhuzamos az abszolút és relatív, valamint a bontó és tiltó házassági akadályokkal, hanem azoknak körét keresztezi: vannak úgy az abszolút, valamint a relatív házassági akadályok alapján külön-külön semmis és megtámadható házasságok.

Így jön azután létre a házassági akadályok nagy csoportjában a sokféle elnevezés, a föloszlásban való ingadozás. Hogy a jogtörténet folyamán hogyan fejlődött a házassági akadályok elmélete, arról az egyes házassági akadályok tárgyalásánál fogunk röviden megemlékezni. A házassági akadályok doktrínája elvekben talán már befejezett dolog, csak az elnevezésekben és a föloszlásokban van némi ingadozás. Általános érvényű házassági akadálynak hármat fogad el a legtöbb jogbölcselet: a már fennálló házasságot, a nemi éretlenséget (ide értve az impotentiát is) és a vérrokonságot.

A jogbölcselet feladata a házassági akadályokat erejük és fontosságuk szempontjából mérlegelni, míg a tételes jogok azokat a házasság szociális megkötése és elismertetése szempontjából vizsgálják.

A házassági akadályoknak előadandó rendjében az abszolút és relatív akadályok megkülönböztetéséből fogunk mi is kiindulni, mint a doktrína legszokottabb álláspontjából. Ezenkívül azonban még számos megkülönböztetést lehelünk a házassági akadályok között, így az időtarlamot tekintve, a melyben fennforognak, lehelnek múltékonyak, időlegesek, például a lesti fejletlenség, vagy az impotentia, a melyek tehát bizonyos idő elteltével meg is szűnhetnek, — és lehetnek olyanok, a melyek nem szűnnek meg sohasem, például a vérrokonság.

Végül meg kell emlékeznünk e részben a vegyes házasságok kérdéséről is, mely nemcsak az egyházjogot, de a jogbölcseletet is mindmáig foglalkoztat í, a házasságnak a vallás ügyével való szoros összefüggése miül t. Ugyanitt lesz tárgyalandó a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásának kérdése is, mely színién nem csekély fontosságú kérdés a családi élet etikájában.

A) Abszolút akadályok

Az abszolút és relatív házassági akadályok megkülönböztelése a természetjog szüleménye, mely e distinkciót nem annyira az akadályok milyenségére, mint inkább a személyek különbségére alapította. A mely akadályok minden személy között fennállanak, azok abszolútak, a melyek csak bizonyos személyek között bírnak érvénnyel, azok relatívok. Némileg kivételt képezne itt a vérrokonság, mely ugyan csak bizonyos személyek között forog fenn, de mégis abszolút házassági akadályt képez. De, ha tartalmuk szerint osztályozzuk a házassági akadályokat, akkor is táljuk, hogy az abszolút házassági akadályok nagyobb súlyúak, mint a relatívok. s hogy az előbbieknél általános érvénye magán a házasság lényegén alapul.

Mint már említettük, három általánosan elismert abszolút akadály van, mely a házasság szempontjából általános és minden személyre nézve érvényes természetű: a már fennálló házasság, mely, ha a monogamiát fogadjuk el a házasság alapeszméjének, kétségen kívül semmissé teszi az ujabban kötött házasságot; azután a nemi éretlenség és impotentia, mely a házasság legfontosabb feladatának, a procreatio prolis-nak szegül ellen, — végül a vérrokonság, mely, mint látni fogjuk, nem annyira az utódok kérdése, mint inkább erkölcsi tekintetek miatt veendő fel az abszolút házassági akadályok közé.

Ez a három abszolút házassági akadály azt a közös vonást rejti magában, hogy létük és fennállásuk ideje alatt a házasságnak legfontosabb feladatai ellen működnek, tehát a házassági öncélúság elérését lényegesen veszélyeztetik. Hogy azután az ilyen abszolút akadályok daczára megkötött házasság semmis-e vagy megtámadható, azt a tétéles törvényhozások dolga egyes esetekben megállapítani.

Ha e három, általánosan elfogadott abszolút akadályt vizsgáljuk, még egy kiemelkedő vonás kötheti le figyelmünket. A már fennálló házasság, mint abszolút akadály, kiváltképen a házasság szocziális megalakulása és elismertetése körül forog, tehát a házasságnak, mint szocziális öncélúnak megvalósulását akadályozza. A nemi éretlenség és az impotentia a házasság biológiai alkotmányának betartását zárja ki, tehát a házasság-

nak, mint biológiai önczélnek szegül ellen. A vérrokonság már nem annyira biológiai tartalmú, mert mini rá fogunk mutatni, az olyan népeknél, hol közeli vérrokonok házasodnak össze, ez a jövődő nemzedéknek elenyésző csekély, vagy éppen semmi hátrányára nem szolgál; ellenben inkább ethikai tekintetek azok, melyek művelt államokban a vérrokonok házasságának tilalmára vezetnek, így a vérrokonság, mint házassági akadály, leginkább ethikai természetű, s a házasságnak, mint elhikai önczélnek megvalósulását akadályozza, így a szerény véleményünk alkotta ismerős keretbe újra beilleszthetők a házassági abszolút akadályok, mint olyanok, melyek a házasság hármias önczélúságának kifejlődé-ét, érvényesülését megakadályozzák. Legyen szabad tehát most is, eddig követett gondolatmenetünkkel egyöntetűen, a biológiai, szociális és ethikai szempont kiemelésével fölvennünk a részletes tárgyalásnak fonalát«.

*1. A házasság biológiai érvényesülésének akadályai:
a fejletlen kor s a nemi tehetetlenség.*

Egy alapgondolatból származó, két különböző akadálylial van itt dolgunk: egyik a fejletlen korból származó nemi tehetetlenség, a másik pedig a későbbi impotentia. Az impotentia fennállását a tételes törvények orvosi vizsgálat alapján ismerik el a házasság megtámadási okának, tehát házassági akadálynak, míg a fejletlen korban fennálló nemi tehetetlenség megállapítását úgy kerülük el, hogy korhatárt állítanak föl a házasságra lépésre nézve, s csakis e korhatáron alul engedik meg kivételesen előzetes orvosi vizsgálat alapján a házasságot.

A fejletlen kor különben nemcsak biológiai szempontból tekinthető házassági akadálynak, hanem azon okból is, hogy e korban az értelmi működés még nem jutott a megállapodottságnak arra a fokára, a melyet a házasság megkíván.¹⁾ Ezen ok nem kevésbbé fontos, mint a nemi fejletlenség, s azért mindenütt azt találjuk, hogy a házasságra lépés alsó

¹⁾ *Cavagnari*, i. m. II. k. 245. l. »L'età é condizione non solo per lo svolgimento del corpo, ma anche per lo svolgimento dello spirito daeche la vita si esplica nel tempo, ha genesi, sviluppo e termine in esso.«

korhatára mindenütt valamivel magasabban van megállapítva, mint a testi kifejlődés bekövetkezte, úgy, hogy természetes körülmények közölt akkor, a mikor már a házasság cselekvőképesség miatt megköthető, rendszerint már a testi fejletlenség állapota sem forog fenn. Az Ó-kor szigorú nézetei nagyon is magasán állapították meg a házasság alsó korhatárát: Lykurgus törvényei a férfinél 30, a nőnél 20 évet vettek föl, Aris toteles 30 és 18 évet ajánl. A római jogot már egyetemesebb nézet lengi át s a nyomában járó kánonjogot is, mikor Dél népeire tekintettel a házasságkötést férfira nézve a 14, nőre a 12 betöltött évvel teszik lehetővé. Európai törvénykönyveink természetesen nem elégedhetnek meg ily alacsony korhatárral, — de itt is érvényesülni látjuk az elvet, hogy a déli népeknél korábban engedhető meg a házasság: az olasz polgári tkv. és a francia Code Civile a férfinél 18, a nőnél 15 évet kívánnak, míg a többi legtöbb törvénykönyv a nőre nézve a 16 éves határban állapodik meg¹⁾ — így a magyar házassági törvény is. Ha a korkérdést ezen világitásban tekintjük, két elvet találunk, mint figyelemreméltót kiemelkedni: az egyik az, hogy sehol sem szabad a házasságra lépést az értelmi tehetségek bizonyos fokú kifejlődése előtt, — még a teljes nemi képességek megléte mellett sem — megengedni; a másik elv pedig az, hogy a házasság korhatárának konkrét szabályozása az első elv szemmeltartásával az egyes államok föladata, figyelemmel tartva a természet s az éghajlat befolyását a nemi képességek s később az értelmi önállóság kifejlődésére. Természetesen egyes esetekben ezen elv alól is tehető kivétel, ha a megállapított koron alul is a házasságra megkívánt testi és szellemi erők megléte kétségtelen.

A házasság alsó korhatára tehát azt czélozza, hogy ne köttessék meg a házasság akkor, a mikor a hozzá szükséges testi fejlettség még nincsen meg; ha ezen elvhez következtések akarunk maradni, akkor a házasságnak egy felső korhatárát is meg kellene állapítani, a mitől kezdve a házasság biológiai önczélúsága már nem juthat érvényre. Mint már láttuk, a lex Popia Poppaea egész a justiniáni jogig tilalmazza a 60 éven felüli férfiak s az 50 éven felüli nők házasságra

¹⁾ V. ö. mindezekről: *Belime*, i. m. II. k. 80. s. köv. II.

lépését, Oroszországban ma sem köthetnek házasságot 90 évnél idősebb egyének.¹⁾ A házasságra lépés felső korhatárának ezen megállapítását azonban a modern törvénykönyvek egészen elmellőzték, mert, ha a házasság e korban biológiai föladatokat nem is teljesíthet, szociális és etikai jelentősége még mindig figyelemre méltó.

A mi a második kérdést, a nemi tehetetlenség kérdését illeti, erre nézve már jelentékenyebb érdeklődést találunk a házasságjog doktrínájában. A nemi tehetetlenség, akármelyik nem részéről, úgy jelentkezik, mint a házasság biológiai öncélúságának akadálya s mint ilyen, a házasság abszolút akadályaként kell, hogy szerepeljen. Értjük alatta nemcsak a nemzésre szükséges orgánumok hiányosságát, alkalmatlanságait, hanem a facultas cocundi hiányát is; a facultas generandi hiánya azonban a házasságkötés szempontjából, mint már láttuk is, irreleváns dolog. Az impotentia nyilvánulása sokszor szommellátható külső jelekben történik, úgy, hogy fennforgása könnyen konstatálható,²⁾ némely esetben azonban csak behatóbb vizsgálat képes annak fennforgását megállapítani s ezért a tételes törvények az impotentiának, mint a házasság megtámadási okának megállapítását legtöbbször szakértői vizsgálatról teszik függővé.

Kétféle impotentiát különböztetünk meg, házasság előtti és házasság utáni. A házasság előtti tehetetlenség kivétel nélkül megtámadási okot képez a tételes törvényekben és méltán, mert a házasság egyik leglényegesebb feladatát hagyja teljesítetlenül. Még akkor is érvénytelennek kell nyilvánítani a házasságot, ha a másik fél tudta, hogy házastársa impotens és vele mégis házasságra lépett, mert a házasságnak, mint biológiai *önczélnek* fogalma ezt magával involválja, ha a házasfelek oly korban vannak, melyben a közösülés természet szerint megtörténhetik. Ellenkező nézetben van *Schilling*¹⁾ és *Stahl*,²⁾

¹⁾ V. ö. jelen mű 94. l.

²⁾ V. ö. *Béline*, i. m. II. k. 87. I.: »L'absence des organes ou la castration sont des faits si faciles a constater, qui ils permettent l'être sans crainte d'erreur coimme sans scandale!«

³⁾ V. ö. *Schilling*, i. m. i. k. 259 l.

⁴⁾ *Stahl* i. m. II. k. 430. l. idézve *Schilling* i. h.

azonban *Kan* t¹⁾) az ilyen szt. József-házasságokat csak színlelt házasságoknak és azért semmiseknek mondja.

Hogy a házasság utáni impotentia ne szolgáljon a házasság megtámadási, illetve felbontási okául, azt nemcsak a jó erkölcsök, de a másik, impotens házastárs érdeke is követeli, ki, miután egy ideig teljesítette a házasság nemi kötelességeit, most a házasság kebeléből önhibáján kívül ki nem taszítható.

2. *A fennálló házasság, mint házassági akadály.*

A már fennálló házasság semmissé teszi és lerombolja a házastárs életében kötött, később bekövetkező második házasságot: a mi egyszerűen a monogamia természetéből következik. *Belime* házassági filozófiájának egyetemes felfogása ugyan nem fogadja el feltétlen házassági akadálynak a már fennálló házasságot, de az ő gondolata ekkor a polygamia terén mozog, s általánosabb felfogása²⁾) nem engedi, hogy következtetéseit tisztán az egynejűség alapeszméjéből vonja.

Az egyházjog e házassági akadály alapeszméjéből még egy másik bontó akadályt is alkotott: az ünnepélyes fogadalmat tett egyén házasságára nézve, a mennyiben ennek ünnepélyes fogadalmát már fennálló házasságnak vélelmezi.

A monogam államok büntetési szankcióval is sújtják a már fennálló házasság mellett kötött új házasságot, mert ez szociális tekintetben létezési alapjukat, a monogam alkotmányt támadja meg s az erkölcsre is nem kevésbé káros hatást gyakorol

3. *A vérrokonság, mint házassági akadály.*

A vérrokonság a tételes törvényekben, mint lényeges akadály jelentkezik s egyszer a házasság elhárítható akadályául, máskor, — mint a testvéreknél, s a legközelebbi vérrokonoknál — a házasság felbontásának, illetve megtámadhatóságának alapjául szolgál. A házassági filozófia is mindig elismerte a vérrokonságot házassági akadálynak s benne csak ezen akadály fokának és erősségének kérdése, abszolút,

¹⁾ *Kant, Rechtslehre* 110. l.

²⁾ V. ö. *Béline*, i. m. II. k. 89. l.

vagy relatív volta okozóit nézeteit írasi. Például *Schilling*¹⁾ csak a relatív akadályok közöli tártgyalja a vérrokonságot, mert szerinte ez csak bizonyos, meghatározott személyek között foroghat fenn, — ha azonban, előbbi álláspontunkhoz ragaszkodva, az abszolút akadályokkal a relativóktól súlyuk és fontosságuk, valamint a házasság lényeges feladatával való viszonyuk szerint osztályozzuk, akkor a vérrokonság mindenestre az abszolút akadályok közölt kell, hogy helyet foglaljon.

A természetjog ismeri el legkevésbé a vérrokonságot lényeges és abszolút akadálynak, mert szerintük a vérrokonság összeházasodásának tilalma nem a »természet törvénye«, — hiszen az állatvilágból vett példák azt mulatják, hogy ott legtöbbször a legközelebbi rokonok párosodnak, a nélkül, hogy ez a faj kiveszésére vezetne.²⁾ Ám az állatvilág köréből vett analógia nem áll épen úgy az emberre is. *Waitz-Gerland, Quatrefage* állításai az ellenkezőkel igazolják,⁸⁾ a mikor azt mondják, hogy a fajkeresztelés tökéletesedésre, vagy legalább is a nemzedék erőteljes fönmaradására vezet, míg a közeli vérrokonok házassága elkorcsosodást szül. Így a természetjog a legújabb tudományok, vívmányok folytán hajótörést szenved azon állításával, hogy a vérrokonok házassága a »természet törvénye«-vel megegyezik, a mint hogy nem is lehet ilyen nonsens alapból a házasság ezen erkölcsi és fiziológiai tartalmú kérdését megoldani. Azt kétségen kívül el kell ismernünk, hogy a legközelebbi rokonok házassága is létrehoz ivadékot s hogy az elkorcsosodás legfeljebb a harmadik, negyedik generácziónál lép előtérbe.⁴⁾ E szerint tulajdonképen nem is annyira a biológiai integráció akadályául jelentkezik a vérrokonság, hanem, mint látni fogjuk, ethikai tekintetek parancsolják azt, hogy házassági akadályul szerepeljen,

Csakugyan, a történelem arról tesz tanúságot, hogy a vérrokonok házasságának gyakorlása, vagy tilalma mindig az erkölcsi felfogással állott szoros összefüggésben. A régi Eryp-

¹⁾ *Schilling*, i. m. i. k. 260. s köv. II.

²⁾ V. ö. *Belime*, i. m. II. k. 80. 1.

³⁾ V. ö. *Ribot*, i. m. 394. s köv. I.

⁴⁾ *Ribot* i. m. i. h.

tómban a királyok mindig saját nővérüket vették el, sőt a görög mythológia is telve van ilyen vonatkozásokkal.¹⁾ *Zoroaster* tanai különösen ajánlják a testvérek közötti házasságot, s ez Perzsiában általános gyakorlattá vált.²⁾ *Xenophonnál* találjuk, hogy még *Szókratész* is csak a korkülönbség diszharmóniáját látta a fölmenő és lemenője közötti házasságban.³⁾ A római jog már csak oldalrokonok között engedi meg a házasságot s a kereszténység tanai az elsők, a melyekben teljes erkölcsi tisztaságában látjuk visszatükrözni a vérrokonok házasságának elítélését. Már *szt. Ágostonnal* élénk színekkel látjuk ecsetelve annak szükségességét, hogy a házassági kapcsolat személyeit minél távolabbi vérből merítse, hogy úgy a tökéletes szeretetet lehetővé tegye.⁴⁾ *Harmadik Incze* pápa egész a negyedik ízig terjeszti ki a rokonságot, mint a házassági akadályt, mert a régiek felfogása szerint: »quattuor sunt humores in corpore, qui constant ex quattuor elementis.«⁵⁾ A természetjog kezdette megtörni ezt a felfogást, mint előbb is említettük, különösen a »természet örök törvényeinek« s az állatvilágból vett analógiáknak meddő argumentumaival s pár századon keresztül a házassági filozófia a vérrokonságot nem tekintette fontosnak a házassági akadályok sorában. A gyakorlati életben azonban az Egyház felfogása érvényesült s erkölcsi tekintetek miatt már a középkor és az újkor folyamán Európa monogam államai kerülték a vérrokonok összeházasodását.

Később azután *Fichte* ethikai álláspontja kezdett a természetfilozófiában is tért hódítani, ki ethikai tekintetek miatt mondja kerülendőnek a vérrokonok házasságát: »Die Ehe ist zwischen Blutsverwandten ihrer Gefühle und Begriffe nach gleich widersprechend: sie lieben sich schon, aber anders . . . Daher ist jene Vermischung ebenso sehr Frevel gegen die Familie, als gegen den Begriff der Ehe, sittliches Verbrechen

¹⁾ V. ö. *Belime*, i. m. II. k. 81. 1.

²⁾ V. ö. *Michelet*, i. m. 296. 1.

³⁾ *Xenophon*, Mom. V. 13. id. *Belime*, i. m. i. h.

⁴⁾ »Habita est ratio rectissima oaritatis, ut homines, quibus esset utilis atque honesta concordia, diversarum necessitudinum vinculis necerentur (De civitate Dei XV., 10., id. *Belime*, i. m. i. 1.)

⁵⁾ Decret. Greg. IV. 14., említve uott.)

gegen beide.«¹⁾ Az ő felfogását követi *Hegel* is, mikor a vérrokonok házasságát a házasság lényegével ellenkezőnek mondja.²⁾ *Stahl*³⁾ a családi élet szentségét óhajtja megővni a vérrokonok házasságának kerülésével, míg *Gros*⁴⁾ csak a felmenők és lemenők, valamint a testvérek házasságát tartja tilalmazandónak, ezen a fokon túl már nem lát erkölcsi akadályt. *Michelet*⁵⁾ szerint: »Die nahe Verwandtschaft ist ein *unbedingtes* Ehehinderniss«, — a minek két oka van, először a biológiai hátrányos következmények, másodszer az erkölcsi tekintetek háttérbe szorulása. *Schilling*⁶⁾ az egyenes ágon, tehát fölmenők és lemenők között a »naturális horror« miatt s másrészt a kötelék magasabb erkölcsi természete miatt nem engedi meg a házasságot, míg oldalágon, a hol már a »naturális horror« nem lép föl, a tételes törvényekre bízva a foknak megállapítását, a meddig a vérrokonok közti házasságok tilalmazandók lennének.

Így a legújabb házassági filozófia *Fichte* nyomán mindig magasabb etikai magaslatra emelkedve, kivált erkölcsi szempontból ítélte el a vérrokonok házasságát. A tételes törvények pedig ezt a doktrínát igazolták, a mikor az egyházjog általános uralmának letűnése után saját törvényeikben konstituáltak házassági akadályokat, mert a vérrokonságot egyrésztől házassági akadálynak, másrésztől (egyenes ágon mindvégig és oldalágon többnyire csak a testvérek között) megtámadási oknak nyilvánították. Hogy oldalrokonok között mily fokon terjesztessék ki a vérrokonság, mint házassági akadály, azt a legtöbb író a tételes jogokra hagyja s azoknak feladatául tüzi ki, így *Fichte*⁷⁾

¹⁾ *Fichte*, i. m. II. rész, II. kötet 177. 1.

²⁾ *Hegel*, i. m. 168. §.

³⁾ *Stahl*, i. m. II. k.' 449. 1.

⁴⁾ *Gros*, i. m. 268. §.

⁵⁾ *Michelet*, i. m. 296. 1.

⁶⁾ *Schilling*, i. m. I. k. 261. 1.

⁷⁾ *Fichte*, i. m. II. rész, II. köt. 177. . . : » . . . Welche Grade der Blutverwandtschaft sollen übrigens die Ehe ausschliessen oder zulassen, dies ist . . . aus der Sitte des Familienlebens zu entscheiden und die Gesetzgebung soll nur der Ausdruck derselben sein.«

és *Michelei*.¹⁾ Kétségkívül helyes álláspont, hogy ezt a tételes törvényekre bizzuk, de azért itt is felállíthatjuk elvül azt, hogy a tételes törvényeknek az oldalrokonok házasságának tilalmazásánál nem szabad nagyon messze menni, legfeljebb a második fokig, annyival is inkább, mert itt már csakis ethikai tekintetek azok, a melyek a házasság ellen szólnának s a biológiai integráció üdvös eredményeinek mi sem áll már útjában. De ekkor is legyen meg a tételes törvényeknek a joga: még ezen akadályok alól is fölmentést adni,²⁾ hogy így a közérkölsiség parancsolta határok között az emberi szabadságok legnagyobb telje biztosíttassék!

B) Relatív akadályok

A házasság relatív akadályait az különbözteti meg az abszolútaktól, hogy ezek többnyire csak bizonyos meghatározott személyekre szólnak, s maga a fennforgó akadály sem olyan súlyos természetű, hogy a házasság önczélúságának elérését közvetlenül veszélyeztetné. Másik jellemvonása a relatív házassági akadályoknak az, hogy ezek már nem következnek a házasság hármasságának tagadásából, tehát dedukció által a házasság fogalmából és lényegéből le nem vezethetők. Az egyes jogrendszerek tetszés szerint vehetnek és vesznek föl kebelükbe ilyen relatív házassági akadályokat, melyek irgalmasabb természetük miatt ezekhez könnyebben simulhatnak, így az egyes jogrendszerek által konstituált relatív házassági akadályok egészen megfelelnek ama jogrendszer által követett házassági filozófiának, annak természetes következményei. Legtöbb ilyen relatív házassági akadályt az egyház-jog állított fel.

A relatív házassági akadályokat épen ezen említett természetük miatt taxatív felsorolni nem lehet s most csak a főbbeknek megemlézésére szorítkozunk, kiemelve azt, hogy az illető akadály a házasságnak főképen melyik irányú önczélúságával áll ellentétben?

¹⁾ *Michelet*, i. m. 296. l.: »Wie weit sieh das Verbot der Vermischung enstrecken soll, ist Sache positiver Gesetzgebung.«

²⁾ *Belime* i. m. II. k. 85. l.: »Toutelois quand c' est le droit positif seul, que erec im empêchement, il sera prudent de reserver à l' autorité superieur le pouvoir d' accorder une dispense.«

A szülők beleegyezése szolgál nagyon sok helyütt a házasság ilyen akadályá gyanánt; könnyen érthető, hogy ezen akadály megállapítását szociális okok involválják. De bizonyos koron túl már nincsen semmi értelme, mert az emberi szabadságot veszélyeztetné az élet legfontosabb lépésében.¹⁾ Ha a házasságra lépni kívánó felek nagykorúak, akkor ma már rendszerint nem tekintik házassági akadálynak.

Az özvegyeségre jutott nőt tíz hónapig szociális, de biológiai tekintetek is visszatartják a férjhezmenéstől. A római jog a vér megzavarását, voltaképen a biológiai oldalát emelte ki a dolognak (»propter turbationem sanguinis«, Ulpianus I. 11.)

— de a mai tételes törvények szociális szempontból kívánják, hogy az özvegyeségre jutott nő 10 hónapig férjhez ne menjen, mert ezt a netán születendő gyermek érdeke kívánja.

A gyámság ethikai kapcsolatot állapít meg a gyám és gyámoltja között: — bár eme házassági akadály egyike azoknak, a melyek legkevésbé tartoznak a házassági célokat veszélyeztető akadályok közé.

A lelki rokonságnak számos akadályát állította föl az egyházjog: emezen ethikai kapcsolatból folyó házassági akadályok mind olyanok, a melyek alól a gyakorlati élet magát teljesen emancipálja.

A házasságtörés nemcsak, mint később a házasság felbontási oka, hanem előzetesen is, mint a házasságra lépés akadályá jelentkezik s már a római jogban ismeretes volt. Ez egyike a legtermészetesebb, ethikai tartalmú relatív házassági akadálynak, mert egyrésztől elrettentésül szolgál a házasságtörőnek, hogy később büntársával úgy sem léphetne házasságra, — másrésztől a közerkölcsiség szenvedne érzékeny veszteséget akkor, ha a házasságtörő büntársával a házasság felbontása után, vagy attól való elválása esetén házasságra léphetne.

Egyes államok felállították a védköteles kort, vagy más ilyenféle szociális tartalma tényezőt is házassági akadálynak, — de általában láthattuk a relatív házassági akadályok természetéből, hogy azok a házasság lényegének alapjukban ellent nem mondanak s így a jogbölcselet őket, mint a házasság öncélúságának akadályait, el nem ismerheti.

¹⁾ V. o. *Belime*, i. m. II. k. 92. 1.

C) Vegyes házasságok s a belőlük származott gyermekek vallása

A házassági akadályokról szólva, nem tehetjük, hogy röviden meg ne emlékezzünk a vegyes házasságokról is; nem azért, mintha a valláskülönbséget a házassági akadályok közé akarnók sorozni, hanem azért, mert a vallásnak befolyása a házas éleire s annak alkotmányára hosszú időken át mindig szemmel látható volt. A házasság megkötésénél említettük, hogy a vallásos formások mily nagy befolyással voltak mindig, még a legvadabb népeknél is a házasság emlékezetessé tételére, annak a hétköznapi életből való kiemelésére. A milyen befolyással van a vallás az emberi lélek minden tevékenységére, épen úgy érezhető annak hatása a házas életre is.

A valláskülönbség csak az egyházjog tanítása szerint képez házassági akadályt, - a mi természetes, ha az egyházjognak a házassági célokról szóló tanait figyelembe vesszük. Ha a házasság céljául tekintjük a vallásos élet előmozdítását, mint *Aqainói szt.* Tamás-nál láttuk, akkor csak természetes dolog, hogy a valláskülönbség ennek a célnak elérését megsemmisíti, vagy lényegesen megakadályozza.

A jogbölcselet azonban, mely nem lát vallási motívumot a házasság öncélúságában, nem tekintheti a valláskülönbséget házassági akadálynak, — de másrésről neki is mérlegelnie kell a házasságban is a vallás erejét és mindenre kiható fontosságát. Kétségtelen dolog, hogy a házasságban megkívánt ethikai integrációnak egyik lényeges momentumát a közös vallási élet képezi s ezért a valláskülönbség az ethikai integrációt, ha nem is semmisíti meg, de abba legalább is disszonáns hangot vegyít. Ezért arra kell törekedni a vegyes házasságoknál, hogy ez a kis eltérés, a mit a valláskülönbség okoz, más erkölcsi momentumokkal némileg egyensúlyoztassék.

Nagyobb lesz azonban a valláskülönbség okozta disszonancia akkor, ha a gyermekek nevelését tekintjük. Az ember vallásos élete s egyáltalán a metafizikai dolgok iránt való fogékonysága a gyermekkorban s az aggkorban legintenzívebb. Az élet dereka inkább a materializmusé, ekkor a testi és lelki erők tudata még inkább fenntartja az embert, de a gyermek-

kor szükségképen a vallás karjaira támaszkodik. A mennyire fontos az ember egész éleire a vallásos és a valláserkölcsi nevelés, annyira nem szabad azt az ifjúkorban elhanyagolni. És épen a szülőktől nyeri valláserkölcsi nevelés az, a mi legfontosabbá leszen az éleiben, mert a szülők szavai közvetlenebbek és gyakorlatibb érvényűek az iskolák, az egyházak szavainál. A vegyes házasságokban pedig épen az a kérdés okoz nehézséget: melyik vallásban neveltessenek az utódok?

Ha a történeti fejlődésen végig tekintünk, azt látjuk, hogy a gyermekek vallásának kérdése a vegyes házasságokban a különböző tételes jogokban nevezetes fejlődést mutat. Az atyai hatalom régen a vallásos élet terén is érvényesült s helye volt a felfogásnak, hogy a gyermekek mind az atya vallásában nevelkedjenek. Régen az atya volt a családban minden; a római jogban, mely egészen a mai időkig belenyúlik hatásával, a család istenei az atya házi istenei voltak, az atya volt a család főpapja, az ő kezében volt a vallásos nevelés ügye. De azóta sokat változtak a viszonyok. A mint a nő az őt megillető helyre jut a családban: a vallás ügye is mihamarább az ő avatottabb kezeibe menekül. Ez a társadalmi fejlődés szüleménye, mert lassan-lassan a nő hódított tért a család belső ügyeiben, az ő kezébe jutott az egész gyermeknevelés ügye, ő lett a család belső, valláserkölcsi életének őrangyala.

A társadalmi fejlődésnek ezen sorát követi lassan-lassan a tételes törvények álláspontja is. Ma már a vegyes házasságból származó gyermekek vallása nem igazodik ridegen az atya vallása szerint; legtöbbször csak a nemeket követik s a fiúk az atya, a leányok az anya vallását nyerik, vagy pedig szülők szabad választására van bízva a gyermekek vallásának megállapítása,¹⁾ — de azonkívül már is haladó irányzatot látunk az anya vallásának irányadó volta felé.²⁾

A jogbölcselei tekintetnek itt kétféle ideált kell felállítani: az első az, hogy a gyermekek lehetőleg egy vallásban nevelkedjenek, mert ez a házasság belső ethikai életének egyik

¹⁾ Nálunk az 1894. ovi XXXII. t.-cz. J. 2. §§-ai.

²⁾ A törvénytelen gyermek anyja vall.; követi; a felekezeten kívül álló szülők gyermekeinek vallása az 1895. évi XLIII. t.-cz. 29. §-a értelmében az anya választja, Íme nálunk is a törvények haladó intenciója!

főkövetelménye; a másik felállítandó elv, a melyet de lege ferenda követni kell, az, hogy a vallásos nevelés terén a családi éleiben egyedül az anya vallása legyen irányadó.

Kétségtől még jó időre leszen szükség, míg a tételes törvényhozások figyelme ez elvektől egészen áthatva, a kérdés radikális megoldására fog irányulni, de a jogbölcseleti tekintet, mely örökös szemmel áll a kor mesgyéjénél, már több ízben tapasztalta, hogy az anyai vallás irányadó voltának elismerése már nem fog sokáig késni, mert ez az egységes valláserkölcsei nevelés tekintetében a családnak kimondhatatlan előnyököt biztosít.

Látjuk ezen elv felé haladni a tételes törvényeket, látjuk, hogy ezt az elvet igazolja a társadalmi fejlődés, azért kimondhatjuk, hogy a vegyes házasságokból származó gyermek vallásának kérdésében a követendő ideál: mindig és egyedül az anya vallása legyen !

VIII. FEJEZET.

A HÁZASSÁG MEGSZ NÉSE

A házasság, mint az emberi éleli legfontosabb célja s feladata, mint a két nem legtökéletesebb biológiai, szociális- és etikai integrációja, a vele összefüggő emberi életnek szűkre szabott határai között áll fenn, s azzal együtt elenyészik. Az integráció teljessége megszakad az egyik fél elhaltával, mert a kapcsolatok, melyek oly szorosan, elválaszthatatlanul összefűzik az életben a házaspárokat, egyszerre megszűnnek annak kialakása után.

De a gyakorlati életben azt találjuk, hogy a férfi és nő eme benső összeköttetésének, az integrációnak nemcsak az egyik fél halála vet véget, hanem megtörténik az a felek életében is, a mikor is a közös életnek, az integrációnak megszakadásai házassági elválásnak nevezzük. E két lehetséges módja van a házasság megszűnésének: az élet után, vagy még ez éleiben; s jóllehet jelen fejezetünk egész anyaga a házassági elválás problémája körül fog forogni, azért a halál által megszüntetett házasságokat is felölelve, az általánosabb: »házasság megszűnése« címet adtuk neki. A kérdés súlypontja tehát a házasság megszűnésénél a házassági elválásban rejlik, ennek eshetőségeit kell vizsgálnunk a történelem folyamán, majd a gyakorlati éleiben s a doktrínában.

Tudjuk, hogy a jogbölcselet felállította ideálok csak ritkán és kevéssé felelnek meg a való életnek, de sehol nem tapasztaljuk, hogy attól annyira eltérnének, mint a házasság felbonthatóságának kérdésében. Eltekintve a mindennapi élet durva példáitól, hol a házasság együttélés a fennálló tételes törvények jóváhagyása nélkül szűnik meg, szem előtt tartva egyedül a tételes törvényhozás által megengedett »válási okokat«, — láthatjuk, hogy a hármass integráció a gyakorlati életben korántsem oly teljes, mint azt az ideál szempontjá-

ból felállítottuk. És épen ez a körülmény volt az, mely sokáig a doktrínát is távol tartotta a házasság felbonthatatlanságának eszméjétől.

A történeti fejlődés azonban arról győz meg bennünket, hogy a házasság fölbonthatatlansága nem áll egyenes arányban annak doktrínájával, úgy, a mint ezt a házasságjog egyéb kérdéseiben láttuk. Az Ó-kor népeinél a válás, a házasság fölbonthatatlansága napirenden volt s a görög és római élet számos válási okot ismert. A kereszténység tette a házasságot fölbonthatatlanná s ez által regenerálva annak igazi erkölcsi tartalmát, megmentette annak alkotmányát a szétzülléstől. De az egyházjog sem zárkozhatott el ridegen az elválásnak eszméjétől, mert az ó kori házasság fölbonthatósága s az egyház alkotta házasság erkölcsisége oly éles ellentétet képezett, a melybe az átmenet egyszerre nem volt lehetséges. E célból alkotta az egyházjogi doktrína az ágy- és asztaltól való különválás intézményét, melyről még meg fogunk annak helyén emlékezni. S ettől fogva, jóllehet azt a gyakorlatban Európa keresztény államai, a hol a doktrína egyáltalán virágozhatott, folyton követték, —a házassági filozófia, kivéve az egyházjogi doktrínát, még mindig idegenkedett a házasság fölbonthatatlanságának eszméjétől.

Az újkor kezdetén már párhuzamosan kezdenek kifejlődni a protestantizmus alkotta »válási okok«-nak protestáns egyházjogi doktrínája, s a házassági filozófia terén a szerződési, majd a szociális elméletek, melyek a házasságnak rugalmasabb, a kor etikai színvonalához alkalmazkodóbb alakot kölcsönöznek s ez által a katolikus és protestáns házassági filozófia között hatalmas antithezis, tátongó úr támad. Ebben az időben a házasság fölbonthatósága, vagy fölbonthatatlansága tisztán felekezeti kérdés.

Az utolsó században látjuk csak, hogy a házassági filozófia igyekszik a két elmélet közötti tátongó úrt áthidalni s a természetjogból, vagy bármely más filozófiai felfogásból kiindulva, a házasság felbonthatatlanságának kérdését eldönteni. Elvünkhöz és célunkhoz híven a házasság fölbonthatatlanságát akarjuk majdan végső következtetéseinkben kimutatni, előbb azonban röviden végigtekintünk a legújabb doktrína fejlődésén. Legyen szabad itt ismét új elnevezésekkel és föl-

osztással élünk: relatív elméleteknek nevezzük azokat, a melyek bizonyos körülmények között megengedik a házasság felbontását, abszolút elméleteknek pedig azokat, a melyek ezt eleve kizárják. Ezen abszolút elméletek, melyekhez végső konklúzióinkban mi is csatlakozni fogunk, már magából a házasság fölbonthatatlanságának ideáljából indulnak ki s ekként igyekeznek állításukat akár a keresztény erkölcstan, akár az ethikai univerzalizmus álláspontjából bebizonyítani.

A) Relatív elméletek.

Könnyebb áttekintés végett osszuk a relatív elméleteket két csoportba. Az elsőbe fognak tartozni mindazok, a melyek erkötoi okok miatt, az erkölcsi integráció teljesülésének hiánya miatt, a két fél akaratából kifolyólag föltétlenül megengedik a házasság felbontását. Itt a dolognak kiváltképen ethikai oldala domborodik ki, mint a mely körül az elválás kérdése forog; de éppen az erkölcsi felfogásnak hiányosabb, alacsonyabb volta az, a mely ilyen körülmények miatt a válást megengedi. A másik csoportba tartozó elméletek ellenkezőleg éppen a közerkölcsiség szempontjából kívánják a házasság felbontását lehetőleg korlátozni, míg azt jogi, vagy szociális szempontokból megengedhetőnek tartják. Míg tehát az első csoportban tartozó elméletek a házasság felbontását erkölcsi tekintetből megengedik, addig ezen második csoportba sorozott theóriák azt éppen ezen nézőpontból tilalmazzák.

1. A házasság felbontását erkölcsi tekintetből megengedő elméletek.

Már a Justinian előtti római jog tiltotta a házasságnak a házastársak megegyező akaratából történt felbontását de elismerte annak jogosságát, ha egy más tényező, a mely a házastársak megegyező akaratának körén kívül esett, ethikai okokból szükségessé tette a házasság megszüntetését.¹⁾ Ennek a jogfelfogásnak mását látjuk az alább bemutatandó elméletekben, melyek a házasság felbontását erkölcsi okokból megengedik. Éppen az a körülmény, hogy bizonyos »erkölcsi okok«

¹⁾ V. ö. *Schilling*, i. m. i. k. 268. l.

miatt a házasságfelbontható lenne, az ethikai fölfogásnak alacsonyabb nivójára mutat, eltekintve a *Puffendorf*-féle merő szerződési theóriáktól, a melyek a házasság fölbontását a házassági szerződés felbontásával egynek veszik.

Az általános alapeszme, melyet ezen elméletekben jellemzőnek találunk, a következő: A házasság, mint ethikai intézmény, nem állhat fönn akkor, ha az erkölcsi erők, melyek azt föntartották, bomlásnak indulnak. S ekkor a tételes törvények semmi gátot ne vessenek a házasság felbontása elé. így alkotják meg következtetéseiknek lánczolatát *Ahrens*,¹⁾ *Röder*,²⁾ *Gros*.³⁾ S a házasság ethikai kapcsainak bomlása szerintük nem csak a házasságtörés által, hanem kisebb jelentőségű okok bekövetkeztével, pl. a kölcsönös elhidegülés által is beállhat.

Ugyanígy gondolkodik *Michelet* is, kinél a protestáns házassági filozófiának legtypikusabb megnyilatkozását találjuk. Ha a katolikus egyház, — úgymond — fölbontottnak tekinti a házasságot a halál bekövetkeztével, mennyivel következetesebb akkor a protestáns jog, midőn egy belső ok fennforgásával, a szerelem elhidegülésével is megengedi a válást!⁴⁾ Hogy mennyire nem lehet olyan evidens, természeti dolgot, mint az egyik fél elhalálózása, egy oly ingatag, esetlegességre épített elvvel, mint a szerelem elhidegülése, párhuzamba is helyezni, azt fölöslegesnek tartjuk bizonyítani; szerencsére a tételes törvényhozások nem tették magukévá ilyen nagy mértékben a házasság könnyű felbontására irányuló elveket, különben azt a közerkölcsiség sínylette volna meg!

Oppenheim ugyanilyen alapon építi fel elméletét a házasság felbontásáról s az emberi természettel ellenkezőnek tartja, hogy a házasságot, melyet az emberek szabad akarata és szabad társulása hoz létre, kényszerrel fönn lehessen tar-

¹⁾ V. ö. *Ahrens*, i. m. 591. 1.

²⁾ V. ö. *Röder*, i. ín. 368. 1.

³⁾ V. ö. *Gros*, i. m. 102. 1.

⁴⁾ *Michelet*, i. m. 305. 1. »Denn soll, wie die katholische Kirche will, die natürliche Zufälligkeit, der Tod, ein o Losung des Bandes sein; so ist es ganz folgerecht, dass die protestantische Kirche auch die innere Zufälligkeit, das Erkalten der Liebe, für einen solchen Grund der Auflosung ansicht.«

tani.¹⁾ Azért nem is teremhet jó gyümölcsöket az olyan viszony, melyet csak az emberi szív önuralma képes fenntartani, mert: »Niemand kann die Freiheit seines Herzens auf Lebenslang in Fesseln schlagen.«²⁾ A házasságtörésre vonatkozólag pedig³⁾ megjegyzi, hogy mindig fel kell utána bontani a házasságot, de különösen a nő házasságtörése miatt, mert az sokkal inkább alapjában támadja meg a közerkölcsiséget s gyökerében fenyegeti romlással a társadalmat.

Oppenheim, a mikor az emberi szabad cselekvésre építi az elválás lehelőségét, abban téved, hogy eme szabad cselekvést a házasság utánra is feltételezi, mert ekkor már a házasságok között magasabbrendű kapcsolat létesül, mely nem függ azoknak akaratótól.

2. *A házasság felbontását jogi tekintetből megengedő elméletek.*

A házasság felbontását a jogi kényszerűség tekintetéből ugyan megengedni, de annak lehetőségét erkölcsi célzatból minél jobban megnehezíteni: ez a most vázolandó elméleteknek alapeszméje. Erkölcsi tekintetben tehát magasabban állanak ezen elméletek az előbbieknél, mert a házasságban rejlő erkölcsi tartalmat, az életnek etnikai közösségét már kivonják a felek szabad rendelkezése alól. De a házasságban ennek etnikai volta mellett egyszersmind jogi intézményt látnak, melyet a merev jogi formalizmusok szabályoznak. A jogi momentumok kedvéért tehát meg kell engedniük a házasság felbonthatóságát, ellenben a házasság erkölcsi tartalma szerintük ennek az eszmének ellenszegül.

¹⁾ Oppenheim, i. m. 41. 1. »So wenig, als Zwang die Ehe schliessen darf, so wenig darf Zwang sie erhalten. Was kann ein erzwungenes Zusammenleben für sittliche Bedeutung haben? !«

²⁾ Oppenheim, i. m. i. h.

³⁾ Oppenheim, i. m. 42. 1. »Dass die Praxis auf den Ehebruch der Frau mehr Gewicht legt und ihn unauslöschlicher, unverzerherer findet, als den des Mannes, — beruht wohl besonders darauf, dass das Weib, die eigentliche Trägerin der Familienweibe, durch jede Untreue das historische Fundament der Familien, die Sicherheit der Kindshaft nämlich, in's Schwanken bringt.«

*Kant*¹⁾ volt az első, a ki a házasság felbonthatóságának kérdésében ilyen módon a jogi momentumokat emelte ki, a mint azt a házasság lényegéről szóló elméletében is tette.

Majd *Fichte*²⁾ fölfogása figyelemreméltó, ki fölveti a kérdést, vajjon az egyéni szabadság köteles-e a házasságnak mindenben alávetni magát, vagy megfordítva, a házasság kénytelen-e lépten-nyomon az egyéni szabadság elveihez alkalmazkodni? Felelet mindkettőre: nem; a megoldást középütn kell keresnünk. Ő azért felsorol hat felbontási okot, a mely, mint jogi momentum, a házasság felbontását lehetővé teszi, sőt a szükséghez képest azt parancsolja is. Ilyen először is a halál, mely legtermészetesebb módon megszünteti a fönálló házasságot, azután a házasságtörés és hűtlen elhagyás, melyek nemcsak ethikai, de jogi elemet (jogsértést) is rejtenek magukban, a túrheterlen rossz bánásmód, az egyik félnek hosszú időre terjedő fogsága, az engesztelhetetlen gyűlölet s végül valamelyik félnél előforduló nemi aberrációk, melyek a debitum conjugale teljesítését lehetetlenné teszik.⁸⁾ A gyermektelenségről külön kiemeli és hangsúlyozza, hogy az nem válási ok, mert sokszor nem is jelentkezik bizonyos alakban. Látjuk, hogy a Fichte által felállított válási okok közül azért nem mind jogi természetű; vannak itt ethikai tartalmúak is, pl. a rossz bánásmód, vagy az engesztelhetetlen gyűlölet, vagy biológiai tartalmú pl. a nemi aberrációknak, mint válási oknak fölvétele; de azért eme körülmények nem vonnak le semmit Fichte alapeszméjének értékéből, melyet ő maga így fejez ki: »Die Ehescheidung soll *rechtlich nicht verweigert* werden, aber soll *durch sittliche Mittel* so lange, als möglich *verhütet* werden, dass im einzelnen Falle sie nöthigt werde.«⁴⁾ Ezen alapeszme a házasság felbonthatóságának a képzelhető legszűkebb körre szorítását fejezi ki.

Belime, jóllehet a házasság lényegét illetőleg a szerződési elméletnek híve, a házasság felbonthatóságának kérdésében az erkölcsi felfogásnak meglehetősen magas nívóján áll.⁵⁾

¹⁾ V. ö. *Kant*, Rechtslehre. 110. l.

²⁾ V. ö. *Fichte*, i. m. II. rész II. kötet. 182. l.

³⁾ Uott, 185. l.

⁴⁾ Uott. 184. l.

⁵⁾ Egyáltalán nem mindig találtuk azt, hogy valamely író a filozófia minden kérdésében ugyanazt az elvet követné.

Megragadóan festi a válásnak, a házasság felbontásának minden hátrányát,¹⁾ a házaspár szempontjából, kik az elválás után az új életnek legtöbbször csak meddő kísérletét lehetik meg, de kivált gyermekek szempontjából, kiket ő a földúlt házasság szomorú áldozatainak nevez s a kikre nehéz választás esik, hogy a házasság fölbontása után atyjuknál, vagy anyjuknál maradjanak-e? Mindamellett felsorol bizonyos válási okokat, a melyek s jogi kényszerűség tekintetéből a válást lehetővé, sőt szükségessé teszik; úgy tekinti a házasság fölbontását, mint szükséges rosszat, mely kellő korlátozással és elővigyázattal üdvös hatással lehet a társadalomra, s a házaspár élelinek a salktól való megtisztítására: »Avec limitations, le divorce paraît offrir à la société plus d'avantages, que d'inconvénients. C'est un mal sans doute, mais un des maux nécessaires, qu'entraînent après elles les plus nobles et les plus bienfaisantes. parce qu'il n'est rien que ne corrompe l'imperfection de la nature de l'homme.«²⁾

A válási okokat szemléltetve Belime, első helyen említi a házasságtörést, mely szerinte úgy jogi, mint ethikai tekintetben a válást parancsoló ok; a hűtlen elhagyásra nézve éppen nem hajlik véleménye a válás parancsoló volta felé, mert ez sohasem oly befejezett tény, mint pl. a házasságtörés, a hűtlen elhagyásnak mindig vége szakadhat úgy, hogy a házastársak visszatérjenek egymáshoz.³⁾ Ugyanúgy erkölcstelennek tartja a gyógyíthatatlan betegség miatti elválást: »Jamais le malheur seul ne doit être une raison pour le dissoudre.«⁴⁾ A súlyosabb

A kik a házasság tény egészét szemlélve szerződési talajon állanak, azok itt sokszor az ethikai elveket hirdetik; egyáltalán nem nagy határozottságot és következetességet találunk ebben a tekintetben. Azért is kellett e fejezetben, a házasság felbonthatóságánál az elméleteknek ismét új osztályozását megkísértenünk s még így sem lehetünk benne egészen bizonyosak, sikerült-e mindegyik elméletből a jellemző vonást kiragadva, azt az öt megillető helyre soroznunk.

¹⁾ *Belime*, i. m. II. k. 122. 1.

²⁾ Uott II. k. 133. 1.

³⁾ Uott II. k. 131. 1

⁴⁾ i. m. II. k. 132. 1.

büntett miatt történő elítéltetési ő is elismeri, mint a jogi kényszerűség parancsolta való okot. Elítéli az ágytól és asztaltól való különválasztás intézményét, mint oly félrendszabályt, mely nem nélkülözi a válás hátrányait, de nem bír annak egyetlen előnyével: a gyökeres változtatás előnyével sem.¹⁾

A jogeszme hangsúlyozását találjuk *Byk*-nél is, őt is egyedül jogi tekintetek vezetik a házasság fölbonthatóságának elismerésére²⁾; mert ha a házasság tisztán ethikai intézmény volna, akkor — úgymond — azt minden habozás nélkül fölbonthatatlannak kellene nyilvánítanunk.

B) Abszolút elméletek

Ezen elméletek felállítják a házasság abszolút felbonthatatlanságának ideálját. Megengedik, hogy a telelés törvények válási okokat konstituáljanak, elismerik, hogy ilyenekre ma még szükség van, de a házasság lén jege, a házasság ideálja szempontjából annak fölbonthatatlanságát tűzik ki irányadó elv gyanánt, melyei a gyakorlatban úgy, mint az elméletben legalább meg kell kísérelnünk követni.

*Trendelenburg*¹⁾ szerint a felbonthatatlanság a házasság lényegéből következik, mert csak ebben rejtőzhetik erkölcsi ereje, ebben gyökereznek az eredmények, a miket létrehozhat. A köznapi élet példái, melyek a házasság felbontását sokszor meg is kívánják, csak visszaélések a házasság intézményével.

¹⁾ Uott, II. k. 134-135. 11.

²⁾ *Byk*, i. m. 37. 1. »Die völlige Unterdrückung jeder Ehescheidung ist ebenso wie die Billigung der freien Liebe nur eine Consequenz der Ansicht, dass die Ehe eine ausserhalb des Rechtsgebietes stehende sittliche Institution ist . . . Sie sind die äussersten Consequenzen eines zwar schönen aber unwarhen Strebens, eine Institution ganz auf den Boden der Sittlichkeit zu stellen, die auch dem Rechte angehört.«

³⁾ *Trendelenburg*: Naturrecht 132. §. »Die Ehe sei ihrem Wesen nach darauf angelegt unlöslich zu sein nur in dieser Voraussetzung hege ihre sittliche Kraft; das Hecht müsse diesen Charakter wahren und t he Ausnahmen, wie eine verkümmerte Missbüdung betrachten.«

Ugyanúgy nyilatkozik *Beaussire*¹⁾ is, ki szerint a házasság ideálja: a fölbonthatatlanság s tisztán erkölcsi szempontból nézve a dolgot, a házasság felbonthatatlanságát, mint irányadó elvet bátran felállíthatjuk.

Ziller, a német bölcseleti erkölcsstan egyik legújabb képviselője, az ethikai ideál magaslatáról tekintve a dolgot, a házasságot mint ethikai intézményt szemlélve, állítja föl tételét, hogy a házasság, mint a felek akaratán fölépült ethikai öncél, magában rejti az akaratot, mely nemcsak fölbonthatatlanságára irányul, hanem azt a fölbonthatatlan lényezetet a gyakorlatban is megőrizni kívánja. Analógiával is operál, mikor a házasságot az állammal hasonlítja össze.²⁾

Rothe, kinek nagy monográfiáját, mint a házassági filozófia egyik legnagyobb művét emeltük ki, a házasság felbonthatatlanságára irányuló következéseiben az egyházi doktrína érveit használja, majd külön kiemeli, hogy magában a házasság alkotmányában a házasfeleknek kötelessége folyton óvni és éberren tartani a házasság felbonthatatlanságára irányuló akaratot.³⁾

Legmegragadóbban festi *Concha* a házasság felbontásának káros következményeit, melyeknek felsorolásában úgyszólván kifogyhatatlan. Magának a házassági szerződésnek egyenlősége nem engedi a házasság fölbonthatását, mert a nőt aránytalanul rosszabb szociális helyzetbe sodorná, mint a férfit s a nőnek nagyon megnehezítené az újra családba lépést;⁴⁾ de ellenkez-

¹⁾ *Beaussire*, i. m. 227. 1. »La divorce . . . a droit par la, de la part du législateur civil, à une plus grandé tolerance; mais un point d' une purement moral, il n'est pas plus acceptable.«

²⁾ *Zitter*: Allgemeine philosophische Ethik. (Langensalza 1886.) 270. 1. »In solchen Verhältnissen, wie es die des Staats, der Ehe sipd, könne doch nicht die reine Willkür entscheidend sein: ihre eigene Natur und die Rücksicht auf die Ideen fordern in der That eine bestimmte und dauernde Gestaltung.«

³⁾ *Rothe*, i. m. II. k. 32. 1. »Une quatrième obligation, qui incombe encore á chacun des époux est celle de respecter toujours le droit, quo chacun d'eux a conféré á l'autre, C'est, en d'autres termes, Obligation de garder l'indissolubilité du mariage, de s' abstenir du divorce!«

⁴⁾ *Concha*, i. m. II. k. 878. §. »La disolución del vinculo conjugal ivpugna al derecho natural, porque se opone á la igualdad cu el contrato; las nuevas nupcias . . . son fáciles al varón, no así a la mujer, que ha perdido los atractivos de la virginidad y dó la juventud . . .«

nék a házasság fölbonthatósága az ethikai integráció elveivel is.¹⁾ Mert a férfit és nőt a házasság számtalan apró erkölcsi kapcsolattal fűzi össze, melyeknek szétbomlása csak az egyesek erkölcsi életét veszélyeztetné: a gyermekek nevelésére is káros szociális következményekkel jár;²⁾ érzeteti szociális hátrányait a háztartás megbomlása körül,³⁾ s végül — úgymond Concha — a házasság felbontása ellenkezik a közjával,⁴⁾ az erkölcsi eszmével.

Az erkölcsi felfogás illetően magaslatáról tekintve a házasság felbonthatatlanságának kérdését, látjuk, hogy annak eszméje megérett a doktrína számára: hogy a tételes törvényhozások s a monogam államok gyakorlati erkölcsi fogják-e valaha megközelíteni annak ideálját, az más kérdés.

C) Konklúzió.

Láttuk, hogy az abszolút elméleteknek mennyire sikerült *a házasságnak, mint erkölcsi intézménynek mint erkölcsi önczélnek* lényegéből dedukálni a házasság fölbonthatatlanságát; legyen szabad most, végső következtetéseinkben, pár szóval rátérni az integrációnak s a házasság hármass önczéltségének gondolatára s végelemzésben az imént vázolt abszolút elméleteket követve, összefoglalni a házasság felbonthatatlanságiúróról szóló tanok eredményeit.

A házasság lényege mint azt a bölcseleti definícióban szerény törekvésünk meghatározni igyekezett: a két nem integrációja. Ez az integráció folyton a teljességre s mellette a *feloldhatatlanságra* törekszik és pedig mindhárom megnyilvánulásában. A biológiai integráció a szexuális s egyáltalán az egész testi életnek megszokott kapcsait hozza létre, majd a gyer-

¹⁾ *Uott:* » . . . porque se opone á l a *perfection d ela amistad* entre los esposos.«

²⁾ *Uott:* » . . . porque se opone á la eonveniente *institución de la prole* . . . Separados los conyuges, y celebradas por ambos ó por uno de ellos nuevus nupcias, se dehilitaria su amor á los hijos comunes.«

³⁾ *Uott:* » . . . porque se opone á la *conservación de la hacienda domestica*.«

⁴⁾ *Uott:* » . . . porque sa opone *al bien publico*, no sólo con los malos resultados antedichos los cuales transcienden al orden social.«

mekekben újra meg újra összefűzi a házasság materiális életét. A szociális integráció folyton arra törekszik, hogy a házasságokat együtt tartsa, mert csakis így valósítható meg a házasságnak, mint szociális önczélnek számos feladata. Az ethikai integráció pedig, mint a legmagasabb s legmesszebbre kiható erkölcsi egyesülés, — mint az új házasság lehetőségéről mondandó végszavunkban utalunk rá — még az egyik házastárs halála után is fönntartja elszakíthatatlan kapcsait, úgy, hogy a házasságnak, mint ethikai önczélnek fogalma egyenesen kizárja a házasság felbonthatóságát.

Ellenvethetné valaki: hátha ez a hármass integráció, a házasság hármass önczélúságának létrejötte nem sikerül? Hátha csak a házasság megkötése után látják csak be a felek, hogy erőik a házasság illetén feladataira képtelenek, az integrációra alkalmatlanok? Feleletünk rá az, hogy ilyen eset az *ideál szempontjából* nem létezhetik. Azért van a házasság megalkakulása, mint dynamikai elv: a szerelem kezdetén, az eljegyzésen, a házasság megkötésén át az elhálásig, hogy a házasság ezen utóbbi perfekciója után már ne forduljon elő valószínűsége sem annak, hogy a házasság alkotmánya, mint statikai elv, a mikor az integráció erői párhuzamosan működnek, meg ne valósulhasson.

Azért, ha elfogadtuk az integráció eszméjét, a házasságának biológiai, szociális és ethikai önczélúságát, el kell fogadnunk a házasság felbonthatatlanságát is!

D) Új házasság lehetőségének: határai

A halál által felbomlott házasságnál a túlélő fel van jogosítva, hogy új házasságot köthessen. Természetes dolog ez, mert a bekövetkezett halál teljesen felbontja a házastársaknak előbb még oly szoros egyesülését is s a túlélő hátrányára nem zárhatja ki az új házasság lehetőségét.

Michelet a katolikus felfogásból, mely a házasságot teljesen fölbonthatatlanriak tartja, arra von következtetést, hogy ez a fölbonthatatlanság a házasság halálával sem szűnik meg s épen ezért az új házasság lehetősége a katolikus házassági filozófiában: következetlenség.¹⁾

¹⁾ *Michelet*, i. m. 305. 1.

A tény a dologban annyi, hogy a görög egyház erkölcsi tekintetéből nem ajánlja a második házasságot, sőt azt papjainak egészen meg is tiltja. Téve azonban az a felfogás, mintha a kánonjog az új házasságot egyáltalában kerülendőnek mondaná, mint ezt pl. *Schilling*-nél is említve látjuk.¹⁾ Sőt ellenkezőleg *Belime* megjegyzi, hogy már a niceoi zsinat eretneknek kárhoztatott egy szektát, a mely tagadta a második házasság lehetőségét.²⁾

És tényleg alig van valami ok, a mely a túlélő házastársat az új házasság kötésétől visszatartsa. Ha a dolgot az integráció szempontjából tekintjük, a biológiai integráció úgy szólván megkívánja az új házasságot, ha a túlélő még abban a korban van, hogy intenzív szexuális életet folytathasson. A szociális okok pedig sokszor parancsoló kényszerként lépnek fel, melyek a túlélőt az új házasság kötésére bírják, egyes néposztályoknál különösen szembeötlő a szociális társulás ilyenmü alakjának szükségessége; a nép gyermeke munkája miatt nem lehet el sokáig család, háztartás nélkül! Egyedül az erkölcsi integráció eszméje hozza magával, (ha annak legideálisabb megvalósulását feltételezzük), hogy a túlélő házastárs ne lépjen új házasságra, mert az ethikai integráció számai, melyek életében elhált házastársával összefűzték, oly erősek, hogy azokat a halál rideg kettészakítása sem enyészetheti el egészen, hogy azoknak hatása visszamarad életében egészen az ő haláláig. Az erkölcsi egyesülést folytatni és fönn tartani a kedves halottal, annak művét a gyermekek nevelése terén teljességre juttatni, ez lehet a túlélő házastárs legszebb hivatása, ha a dolgot az ethikai integráció ideális világításában tekintjük !

De a tételes törvényeknek meg kell engedniök successive akárhány házasságot is, mert az emberi szabadságnak legszélesebbkörü biztosítása kell, hogy irányadó legyen ebben a kérdésben is; s ez még mindig nem zárja ki azt, hogy az ethikai integrációnak imént vázolt ideálját a házastárs elhalta után is, a gyakorlati életben sokan, nagyon sokan megvalósítsák!

¹⁾*Schilling*, i. m. I. k. 270. 1.

²⁾*Belime*, i. m. II. k. 89. 1.